

**NÛREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE
II. KILIÇARSLAN ARASINDA YAŞANAN SİYASÎ
REKABETTE DİNDARLIĞIN VE DİNÎ
DAVRANIŞIN ÖNEMİ**

Sümeyye Elif CANÖZER

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2023

**NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE II. KILIÇARSLAN
ARASINDA YAŞANAN SİYASÎ REKABETTE
DİNDARLIĞIN VE DİNÎ DAVRANIŞIN ÖNEMİ**

Sümeyye Elif CANÖZER

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2023

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sümeyye Elif CANÖZER tarafından hazırlanan Nûreddin Mahmud Zengî ile II. Kılıçarslan Arasında Yaşanan Siyasi Rekabette Dindarlığın ve Dinî Davranışın Önemi başlıklı bu çalışma XX/XX/2023 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	
Üye (Danışman)	
Üye	

ONAY

.../... /202..

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Sümeyye Elif CANÖZER

İmza

ÖZ

NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE II. KILIÇARSLAN ARASINDA YAŞANAN SİYASÎ REKABETTE DİNDARLIĞIN VE DİNÎ DAVRANIŞIN ÖNEMİ

CANÖZER, Sümeyye Elif

Yüksek Lisans, 2023

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Türkiye Selçukluları ve Zengîler Ortaçağın iki büyük Türk hanedanlığıdır. Özellikle Anadolu, Suriye ve Filistin coğrafyalarının Haçlı saldırıları altında bulunduğu bir dönemde iki hanedanlığın ilişkilerindeki dinamikler bölgenin kaderinde belirleyici olmuştur.

Bu çalışmada Zengîlerin meşhur hükümdarı Nüreddin Mahmud Zengî ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın birbirlerine karşı uyguladıkları siyaset ve bu siyaseti belirlemede etkili olan dinî ve fikrî arkaplan ele alınmıştır. Bu bağlamda her iki hükümdarın dinî anlayış ve yaşayışı, tasavvuf ve ilim konularındaki temayülleri, ayrıca Gayrimüslimler, Şîiler ve Abbâsi Halifeliği gibi dönemin etkin aktörleri ile olan ilişkileri mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu karşılaştırmada çağın müelliflerinin yazmış olduğu Arapça, Süryânîce, Latince kaynaklar modern araştırma eserleri ışığında analiz edilip yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zengîler, Nüreddin Mahmud Zengî, II.Kılıç Arslan, Türkiye Selçukluları.

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF RELIGIOSITY AND RELIGIOUS BEHAVIOR IN THE POLITICAL RIVALRY BETWEEN NUREDDİN MAHMUD ZENGİ AND II. KILIÇARSLAN

CANOZER, Sumeyye Elif

Master's Degree, 2023

Department of İslamic History and Arts

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Huseyin ADALIOGLU

Turkish Seljuks and Zangids are the two great Turkish dynasties of the Middle Ages. Especially at a time when Anatolia, Syria and Palestine were under the attack of the Crusaders, the dynamics of the relations between the two dynasties were decisive in the fate of the region.

In this study, the politics of the famous Zengi ruler Nūr al-Dīn Mahmūd Zangī and the Sultan of Turkey Seljuk Kilidj Arslan II and the religious and intellectual background that were influential in the determination of this policy were discussed. In this context, the understanding of religion and life of both rulers, their tendencies in Sufism and science, their relations with the active actors of their periods such as non-Muslims, Shiites and Abbasid Caliphate were examined comparatively. In this comparison, the Arabic, Syriac and Latin works of the authors of the period were examined and interpreted in the light of the modern research works.

Keywords: Zangids, Nūr al-Dīn Mahmūd Zangī, Turkey Seljuks, Kilidj Arslan II.

ÖNSÖZ

Ortaçağ, din ve mezhep mücadelelerinin en yoğun yaşandığı dönemlerden birisi olup bu dönemde devletler arası ilişkilerde dinin büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu dönemde hükümdarların siyasi hedefleri ile dinî inançları iç içe geçmekte ve politikaları da buna göre şekillenmektedir. Ortaçağ'ın öne çıkan Müslüman Devletlerinden ikisi Türkiye Selçukluları ve Zengîlerin ilişkilerinde de dinî anlayış ve siyasi hedefler bir arada etkili olmuştur. Özellikle II. Kılıçarslan ve Nûreddin Zengî'nin ilişkileri bu iki olgunun birbiriyle bütünleştiği bir yapı haline gelmiştir. Bu sebeple II. Kılıçarslan ve Nûreddin Zengî'nin ilişkilerinde siyasi hedef ve dinî anlayışların herbirinin ne kadar etkili olduğu üzerine bir çalışma yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim II. Kılıçarslan ve Nûreddin Mahmud Zengî arasındaki ilişkiler XII. yy'da başta Anadolu olmak üzere Hristiyan ve Müslüman coğrafyaların durumlarını etkilemiştir.

Bu çalışmada ilk olarak Nûreddin Mahmud Zengî ile II. Kılıçarslan'ın siyasi rekâbeti konu alınmıştır. Daha sonra Nûreddin Mahmud ile II. Kılıçarslan arasındaki siyasi rekabette dindarlığın ve dinî davranışın rolü her iki hükümdar için ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Son olarak bu incelemede edinilen bilgilerin yorumlandığı bir sonuç bölümü yazılmıştır.

Bu çalışmanın tamamlanması sürecinde konu seçiminden başlayarak her adımda sunduğu rehberlik ve desteği için değerli danışmanım Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU'na teşekkür ederim. Tez jürimde yer alan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL'e ve Prof. Dr. Haşim ŞAHİN'e şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
EKLER (Harita ve Resimler) LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
Araştırmanın Metodu ve Literatür	3
1.BÖLÜM	9
NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE II. KILIÇARSLAN ARASINDAKİ SİYASÎ MÜCADELE	9
1.1. Zengî'lerin Türkiye Selçukluları'na Yönelik Siyaseti	9
1.1.1. Sultan I. Mesud'a Uygulanan Siyaset	9
1.1.1.1. Nûreddin Mahmud ile Sultan I. Mesud Arasında Kurulan Sıhriyet Bağı	13
1.1.2. Sultan II. Kılıçarslan'a Uygulanan Siyaset	16
1.1.2.1. Nûreddin Mahmud Zengî'nin İstanbul'u Fetih Düşüncesi	19
1.2. Türkiye Selçukluları'nın Güneydoğu, Suriye ve Anadolu Siyaseti	21
1.2.1. Sultan Mesud'un Güneydoğu Politikası	21
1.2.2. II. Kılıçarslan'ın Anadolu'da Siyasi Birliği Kurma Politikası.....	23
2. BÖLÜM	26
NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE II. KILIÇARSLAN ARASINDA YAŞANAN SİYASÎ REKABETTE DİNDARLIĞIN VE DİNÎ DAVRANIŞIN ÖNEMİ	26
2.1.Nûreddin Mahmud Zengî'nin Şahsiyeti ve Dinî Kimliği	26
2.1.1.Şahsiyeti:	26
2.1.2.Dinî Kimliği (Tasavvufa Bakışı).....	29
2.1.3. Şîî Politikası	34
2.1.3.1. Şîî Fatımî Devleti ile Mücadelesi.....	37
2.1.4. Aklî ve Metafizik İlimlere Bakışı	39
2.1.5. Gayrimüslimler ile İlişkileri	42
2.1.6. Abbâsi Halifeliği ile İlişkileri	49
2.1.7. Dinî Kurum ve Eserleri	52
2.2. II. Kılıçarslan'ın Şahsiyeti ve Dinî Kimliği	54
2.2.1. Şahsiyeti:	54
2.2.2. Dinî Kimliği (Tasavvufa Bakışı):	58
2.2.3. Aklî ve Metafizik İlimlere Bakışı	60
2.2.3.1. Mu'tezilî Mezhebi ile İlişkisi	63
2.2.4. Şîî Politikası	65
2.2.5. Gayrimüslimler ile İlişkileri.....	69

2.2.5.1.Haçlı Kroniklerinde II. Kılıçarslan'ın Hristiyanlıkla İlişkilendirilmesi	69
2.2.5.2. Diğer Müslüman ve Gayrimüslim Müelliflerin II. Kılıçarslan'ın Dini Hakkındaki Yorumları	76
2.2.5.3. Gayrimüslim Tebaa ile İlişkileri	79
2.2.6. Abbâsi Halifeliği ile İlişkileri	82
2.2.7. Dinî Kurum ve Eserleri	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	92
EKLER.....	100

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: Aktarım
a.mlf	: Aynı Müellif
b.	: bin/ibn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınlayan

EKLER (Harita ve Resimler) LİSTESİ

- 1. XII. Yüzyılda Kuzey Suriye Haritası (Türkiye Selçukluları ve Zengîler Devletlerinin Sınırları).**
- 2. Bir Ortaçağ Kroniğinde Nûreddin Mahmud Zengî'nin Minyatürü.**
- 3. Hama'da Bulunan El-Câmiu'n-Nûrî'den Bir Görüntü.**
- 4. Nûriyye Medresesi (en-Nûriyyetü'l-Kübrâ) ve Nûreddin Mahmud Zengî'nin Türbesi.**
- 5. Nûriyye Medresesi İç Avlusu.**
- 6. II. Kılıçarslan'ın Aksaray'da Yaptırdığı Kervansaray (Alay Hanı).**
- 7. Alay Hanı'nın Giriş ve Cephesi.**
- 8. II. Kılıçarslan Dönemine Ait Sikke Örnekleri.**

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tezimle ilgili bu açıklamayı yaptıktan sonra araştırmanın konusu, önemi ve yöntemi üzerine bilgi vereceğim. İlk etapta bu çalışmanın konusu, Türkiye Selçukluları ile Zengîler arasında yaşanan askeri ve siyasi münasebetler idi. Fakat aynı başlık altında 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Muharrem Kesik'in danışmanlığında Fatma Kömüşlü tarafından bir yüksek lisans tezi tamamlandığını öğrendik. Bu tezi inceledikten sonra tekrara düşmek endişesiyle araştırma konumuzu değiştirme ihtiyacı duyduk. Tez konumuzu sınırlandırarak aynı dönemle ilgili daha farklı bir alana odaklandık ve konumuzu, Nûreddin Mahmud Zengî ile II. Kılıçarslan arasında yaşanan siyasi rekâbette dindarlığın ve dinî davranışın önemine çevirerek yeniden şekillendirdik.

Anadolu, Suriye ve Filistin coğrafyasının çetin mücadelelere sahne olduğu XI. ve XII. yüzyıllarda Zengî Atabekliği'nin hâkimi olan Nûreddin Mahmud Zengî'nin bölgedeki Selçuklu hânedanına mensup, en güçlü rakibi olarak görülen Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıçarslan ile yaşadığı siyasi rekâbette, dinî davranışın veya dindarlığın önemi çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

XII. yüzyılda Türkiye Selçukluları ve Zengîler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun devamı olarak neş'et etmiş ve atalarının ülkü ve ideallerini sürdürmek üzere Anadolu ve Suriye'de hakimiyet kurmuş iki muasır Türk İslam devleti idi. Bu iki Türk devleti, Türkiye Selçukluları ve Zengîler arasında Sultan I. Mesud zamanından itibaren dostâne bir münasebet kurulmuş ancak II. Kılıçarslan'ın tahta geçmesinden sonra bu yakın ilişki birden rekâbete ve askeri bir mücadeleye dönüşmüştü.

Malazgirt zaferinden sonra Selçuklular tarafından Anadolu'da süratle devam eden fetih hareketleri I. Haçlı seferi sebebiyle sekteye uğradı. Türkiye Selçukluları uzun bir süre Danişmendli hakimiyetinde kaldıktan sonra Sultan I. Mesud (1116-1155) döneminde yeniden toparlanma sürecine girdi. I. Mesud Haçlıların büyük umutlar ile başladıkları II. Haçlı seferini ustalıkla bertaraf etmesinin ardından Anadolu'da siyasi birliği sağlamak üzere Danişmendliler ile mücadeleye başladı.

II. Kılıçarslan tahta geçtiğinde babasının Anadolu birliği siyasetini sürdürmek düşüncesiyle kardeşleri ve Danişmendli eniştereleri ile büyük bir taht kavgasına girişti. Bu mücadele II. Kılıçarslan'a karşı Nûreddin Mahmud Zengî'nin, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un, Haçlı kontlarının ve Ermeni Prenslерinin de dahil olduğu büyük bir ittifakın kurulmasına yol açtı. II. Kılıçarslan, siyasi zekâsı yüksek biri olarak kendisine karşı kurulan tüm ittifakları bozmasını bildi. Nûreddin Zengî'nin vefatından hemen sonra ise Danişmendli topraklarını kendine ilhak ederek Anadolu'da siyasi birliği tesis etti. Ardından Bizans'a karşı kazandığı Miryokefalon zaferi ile Bizans'ın Anadolu'yu Türkler'den geri alma umutlarını bitirmekle birlikte Anadolu artık ebedî bir Türk yurdu haline geldi.

Suriye ve Filistin coğrafyasında ise Selçuklu fetihleri, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah döneminde emir Atsız ve Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un çabaları ile hız kazanmıştı. Melikşah'ın vefatından sonra ise bölgede Büyük Selçuklulara bağlı olarak kurulan vasal devletler, Türkmen beylikleri ve Atabeglikler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Bu dönemde Musul merkez olarak İmadüddin Zengî tarafından kurulan Zengîler Atabegliği, Orta Çağ Türk tarihinin önde gelen Atabeg devletlerinden biri oldu. Atabegliğin kurucusu İmadüddin Zengî ve oğlu Nûreddin Mahmud Zengî, özellikle Haçlılara karşı yoğun bir askeri mücadele vererek bölgedeki güç dengesini Türk ve Müslümanların lehine değiştirmeye çalıştılar ve kendilerinden sonra gelecekler için de güçlü bir miras bıraktılar.

Zengîler'in kurulduğu coğrafya ve karşılaştığı zorluklar ile Selçukluların hakimiyetindeki Anadolu Selçukluları coğrafyası oldukça farklıydı. Türkiye Selçukluları, Bizans'ın Anadolu'da hâkim olduğu toprakları fethetmek için yoğun bir çaba sarfediyor, aynı zamanda eski bir Hıristiyan ülkesinde Müslüman bir topluluk olarak varlıklarını kabul ettirmeye ve İslâmiyetin bu topraklarda kalıcı olmasına çalışıyorlardı. Zengîler ise Şîî Fatımîlerin uzun süre egemen olduğu bir coğrafyaya hâkim olmaları sebebiyle Sünnî İslâmiyetin korunması ve hâkim hale gelmesi için dinî ve fikrî alanda mücadele ederken, aynı zamanda I. Haçlı seferinden itibaren Antakya, Urfa, Trablus ve Kudüs'te kontluklar ve krallıklar kurup bu şerit boyunca yerleşmiş olan Haçlılar ile de büyük bir mücadele içindeydiler.

Hemen hemen aynı amaçlara sahip bu iki Sünnî Türk İslam devletinin birbirleri ile ilişkilerinde uzlaşî yolunu tutması ve barışı öncelemesi ideal oldu. Öyle ki Zengîler ve Türkiye Selçukluları da zaman zaman özellikle Haçlılara karşı ümmet şuuru ile bir araya gelmeyi bilmiş ve aralarındaki husumetlere rağmen Müslüman kanı akıtmamak için barış yolunu seçmişlerdi. Ancak bazı siyasi politikaların birbirleriyle çatışması, İslâmiyet'in Anadolu ve Suriye coğrafyasındaki anlamının ve yorumunun farklılık göstermesi sonucu oluşan siyasi ve fikrî ayrılıklar iki hükümdar arasında soğuk bir savaşa ve rekâbete yol açmıştı. Daha önce bahsedildiği üzere bu iki hânedanlığın münasebetleri bir tez olarak ortaya konduğundan, biz tezimizde bu mücadelenin dinî ve fikrî arkaplanını araştırmayı amaçladık.

Çalışmamız iki bölüm ve bu bölümler hakkındaki değerlendirme ve yorumlarımızın yer aldığı bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Nûreddin Mahmud Zengî ile II. Kılıçarslan'ın siyasi rekâbeti konu alınacaktır. Nûreddin Mahmud Zengî'nin İstanbul'u fethetme düşüncesi ve buna bağlı olarak Anadolu'yu kontrol altında tutma siyasetinden, II. Kılıçarslan'ın ise Süleymanşah'tan itibaren süregelen güneydoğu hakimiyetine yönelik siyasetinden ve bunun Zengîler ile olan ilişkisi ve etkisinden bahsedilecektir.

İkinci bölümde Nûreddin Mahmud ile II. Kılıçarslan arasındaki siyasi rekabette dindarlığın ve dinî davranışın rolü ele alınacaktır. Bu bağlamda her iki hükümdarın şahsî özellikleri, dinî kimlikleri, tasavvufa, felsefeye ve diğer ilimlere olan bakışları, gayrimüslimler ile ilişkileri, halifelik ile ilişkileri gibi konular tek tek ele alınarak iki hükümdarın uygulamaları ve düşünceleri arasındaki farklar tesbit edilecek ve iki hükümdar arasındaki siyasi rekabette dinî kimliğin rolü ve etkisi ele alınacaktır.

Araştırmanın Metodu ve Literatür

Bu çalışmada sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanıldı. Çalışılan konu ile alakalı olan birincil ve ikincil kaynaklar belirlenerek toplandı. Toplanan verilerin tasnifinden sonra verilerin doğruluğu ve güvenilirliği tespit edildi. Araştırmamızın odaklandığı konu başlıkları belirlendikten sonra uygun veriler ve örnekler bu başlıklar altında toplandı.

Çalışılan dönem ve coğrafyanın kozmopolit yapısı sebebiyle farklı dil ve bakış açıları ile kaleme alınmış pek çok kaynak mevcut olduğundan Arap, Ermeni ve Batılı müelliflerin eserleri karşılaştırmalı olarak analiz edildi. Elde edilen veriler yorumlanarak sonuca ulaşıldı.

Araştırmamız için önemli bilgiler ihtiva eden Arapça kaynakların başında İbnü'l-Esîr'in (ö.630/1233) *el-Kâmil fi't-târih*¹ ve *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsîl*² adlı eserleri gelmektedir. 1160 yılında Cizre'de doğan İbnü'l-Esîr'in ailesi İmâdüddin Zengî'nin hizmetinde bulunmuş, kendisi de birkaç sefer Zengîler adına elçi olarak görev almıştır. Onun İslam tarihinin ana kaynaklarından kabul edilen *el-Kâmil fi't-târih* adlı eseri dünyanın yaratılışından başlayarak 1231 yılına kadar geçen olayları kapsar. *Et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsîl* ise Zengîler devletini anlatan özel bir tarih olup Musul Atabegi Nûreddin Arslanşah'a sunulmak için yazılmıştır. İbnü'l-Esîr'in her iki eseri de Zengîler ve Türkiye Selçukluları devletlerinin tarihlerini aydınlatmakla birlikte özellikle *Atâbekiyye* adlı eserden Nûreddin Mahmud Zengî'nin şahsiyeti ve dinî kimliği hususunda istifade ettik.

Konumuzu ilgilendiren bir başka eser Dımaşk'lı müellif İbnü'l Kalânîsî'nin (ö.555/1160) , es-Sâbi'nin *Târihu'l-dımaşk* eserine zeyl olarak yazdığı *Zeylû Târih-i Dımaşk*³'tır. Bu eser özellikle Suriye, Irak ve Mısır coğrafyasında 960 yılından 1160'a kadar hüküm süren devletlerin tarihini, ayrıca I. ve II. Haçlı seferleri tarihini aydınlatan önemli bir kaynaktır. Bu eserden Türkiye Selçukluları ile Zengîler'in Haçlılar ekseninde gerçekleşen siyasi münasebetlerini açıklamada yararlandık.

İranlı tarihçi İbn Bîbî (ö.684-1285'ten sonra)'nin yazmış olduğu *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye*⁴ adlı Selçuknâmesi Anadolu Selçukluları hakkında yazılmış edebi yönü kuvvetli bir eserdir. Eser, II. Kılıçarslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht tayin etmesi ve onun 588/1192'de vefatı ile başlar. İbn Bîbî 679/1281 yılına kadar yazdığı eserini Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'ye

¹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991).

² İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsîl*, nşr. Abdülkadir Ahmed Tuleymât, (Kahire: Dârü'l-kütübi'l-hadis,1963).

³ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2020).

⁴ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2020).

takdim etmiştir. Biz bu eserden II. Kılıçarslan ve oğullarının dinî şahsiyetlerini ve fikrî temayüllerini tespit etmede yararlandık.

Ebû Şâme el-Makdisî (ö.665/1267)'nin *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*⁵ adlı eseri Haçlı Seferleri, Zengîler ve özellikle Nûreddin Zengî hakkında içerdiği bilgiler sebebiyle çalışmamızda yararlandığımız önemli kaynaklardan biri olmuştur.

Zehebî'nin (ö.748/1348) içerisinde 7000 civarında şahsiyetin biyografisinin bulunduğu *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*⁶ adlı eserinden çalışmamızın farklı bölümlerinde istifade ettik.

Bunların dışında Arapça yazılmış eserlerden İbnü'l-Verdî'nin (ö.749/1349) *Tetimmatü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*⁷, Azîmî'nin (ö. 556/1160-61[?]) *Târîhu'l – Azîmî*⁸, İbnü'l-Adîm'in (ö.660/1262) *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*⁹ ve *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*¹⁰ adlı eserleri, Zengîler ve Anadolu Selçukluları hakkında faydalandığımız eserlerdendir.

Arapça kaynakların dışında döneme şahitlik eden Ermeni, Süryânî, Haçlı ve Bizans mensubu müelliflerin yazmış oldukları kaynaklar da araştırmamız açısından değerlidir. Bunların başında *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*¹¹ gelmektedir. Urfalı Mateos (ö.1136'dan sonra), XII. yüzyıl başlarında Urfâ'da başrahiplik görevindeyken yazdığı Haçlılar, Ermeniler, Selçuklular, Bizans, Zengîler ve Kuzey Suriye hakkında önemli bilgiler içeren eserinde 952 yılından başlayarak 1136 yılına dek yaşanan olayları kaydetmiştir. Onun ölümünden sonra öğrencisi olan Papaz Grigor, bu esere zeyl yazmış ve 1136-1162 yılları arasında yaşanan olayları

⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nurîyye ve's-Salâhiyye*, yay. İbrahim ez-Zeyrek, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,1997).

⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Nuaym el-Arkusi, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

⁷ İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer* (Bir Ortaçağ Şairinin Gözünden Selçuklular), çev. Mustafa Alican, (İstanbul:Kronik Yayınları, 2017).

⁸ Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK Yayınları, 1988).

⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, thk.Halîl el-Mansûr, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1996).

¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, yay.Ali Sevim, (Ankara: TTK Basımevi, 2011).

¹¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayî-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK Yayınları, 2019).

kaydetmiştir. Hem Urfalı Mateos'un *Vekayi-nâmesi* hem de Papaz Grigor'un *Zeyli* çalışmamız boyunca sık sık istifade ettiğimiz eserlerdir.

Çalışmamızda yararlandığımız bir başka eser Süryânî Mihael'in (ö.596/1199) yazmış olduğu *Vekâyinâme*¹²'dir. Süryânî Kilisesi Patriği olan Mihael, eserini dünyanın yaratılışından başlatıp 1195 yılına kadar getirmiştir. Süryânî Mihael'in II. Kılıçarslan ile kurmuş olduğu dostluk sebebiyle bu eser çalışmamız açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Onun eserinden özellikle II. Kılıçarslan ile Hristiyan Tebaası arasındaki ilişkileri açıklamada yararlandık.

Yahudi kökenli Hristiyan bir aileye mensub olması sebebiyle İbnü'l-İbrî olarak da anılan Gregory Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus)'in (ö.685/1286) yazmış olduğu *Târîhu muhtasari'd-Düvel* adlı eser, *Abû'l-Farac Tarihi*¹³ adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Haçlılar, Selçuklular ve Zengîlerin tarihi hakkında verdiği bilgiler itibariyle tezimizin birçok bölümünde yararlandığımız kaynaklardan birisi olmuştur.

Bizans Tarihçileri İoannes Kinnamos (ö. 1185'ten sonra) ve Niketas Khoniates (ö. 1213)'in yazmış oldukları *Historia*'lar¹⁴ Bizans ve Türkiye Selçukluları ilişkileri hakkında ihtiva ettiği bilgiler sebebiyle konumuz için önemlidir. Özellikle II. Kılıçarslan ve Bizans İmparatoru Manuel arasındaki ilişkileri aydınlatmada ve II. Kılıçarslan'ın şahsiyeti konularında bu iki eserden faydalandık.

Çalışmamızın II. Kılıçarslan'ın Gayrimüslimler ile ilişkisi başlığında çeşitli Haçlı kroniklerinden istifade ettik. Bunlar; Robert de Monte'nin yazdığı *The Chronicles of Robert de Monte*,¹⁵ Arnold von Lübeck'in *Chronica Slavorum*¹⁶ adlı kroniği, F. Nicholai Trivet'in *de ordine frat. Prædicatorum Annales*¹⁷ ve Otto Von St. Blasien'in *Die Chronik des Otto von St. Blasien*¹⁸ adlı kronikleridir. Bu kronikleri

¹² Süryânî Mihael, *Süryanî Patrik Mihael'in Vakainâmesi, II. Kısım: 1042- 1195*, çev. Hrand D. Andreasyan, (Ankara: TTK Basımevi, 1944).

¹³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi, II* , çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: TTK Basımevi, 1987).

¹⁴ İoannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, (Ankara: TTK Basımevi, 2001) ; Niketas Khoniates, *Historia İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Fikret Işıltan , (Ankara: TTK Yayınları, 2020).

¹⁵ Robert de Monte, *The Chronicles of Robert de Monte*, İngilizceye çev. Joseph Stevenson, (Llanerch Publishers, 1991).

¹⁶ Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, İngilizceye çev. Graham A. Loud, *The Chronicle of Arnold of Lübeck*, (Oxfordshire: Routledge Publishing, 2019).

¹⁷ F. Nicholai Trivet, *de ordine frat. Prædicatorum Annales*, haz. Thomas Hog, (Londra: 1845).

¹⁸ Otto Von St. Blasien, *Die Chronik des Otto von St. Blasien*, çev. Horst Kohl, (Leipzig: Dyksche Buchhandlung, 1894).

incelerken Altay Tayfun Özcan'ın kronikler hakkında yazmış olduğu iki makalesinden istifade ettik.¹⁹

Konumuzla alakalı araştırma eserlerinden Steven Runciman'ın *Haçlı Seferleri Tarihi*²⁰ ve Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu*²¹ isimli eserlerini çalışmamızın pek çok yerinde ve özellikle Nûreddin Mahmud Zengî ve II. Kılıçarslan arasındaki siyasi mücadele bölümünde yararlandık.

Nikita Elisséeff'in üç cilt olarak hazırlamış olduğu Nûreddin Mahmud Zengî hakkında yapılan en kapsamlı çalışma olan *Nûr ad-Dîn: un Grand Prince Musulman de Syrie au Temp Des Croisades*(511-569/1118-1174),²² tezimizin çeşitli bölümlerinde istifade ettiğimiz çalışmalardan biridir.

Ülkemizde Selçuklu tarihi araştırmalarında önde gelen isimlerden Osman Turan'ın “*Selçuklular Zamanında Türkiye*”²³, “*Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi*”²⁴, “*Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*”²⁵ adlı çalışmaları başta olmak üzere pek çok çalışmasına tezimizin farklı noktalarında sık sık başvurduk.

Yine Selçuklular ve İslam Tarihi alanında değerli çalışmaları bulunan Seyfullah Kara'nın “*Selçuklular'ın Dinî Serüveni*”²⁶ adlı eseri başta olmak üzere farklı kitap ve makalelerinden istifade ettik.

Ülkemizde Nûreddin Mahmud Zengî ve devrini topluca ele alan önemli bir çalışma olan ve “*Kudüs'ün Fethinin Mimarı:Nûreddin Mahmud Zengî*”²⁷ adıyla kitap haline getirilen Abdülkadir Turan'ın doktora tezi, çalışmamız boyunca en sık istifade ettiğimiz eserlerden biri oldu. Bahaeddin Kök'ün “*Nûreddin Mahmud Zengî*

¹⁹ Altay Tayfun Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine” *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, No.1 ; a.mlf., “Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi: Mit Mi Gerçek Mi?” *Mesos Disiplinler Arası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, I, (2019).

²⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 2019).

²¹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).

²² Nikita Elisséeff, *Nûr ad-Dîn: un Grand Prince Musulman de Syrie au Temp Des Croisades: 511-569/1118-1174*, (Dimaşk: Institut Français de Damas, 1967).

²³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011).

²⁴ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994).

²⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019).

²⁶ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, (İstanbul: Şema Yayınevi, 2006).

²⁷ Abdülkadir Turan, *Kudüs'ün Fethinin Mimarı Nûreddin Mahmud Zengî*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

ve *İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*''²⁸ adlı çalışmasından tezimizde ele aldığımız Nûreddin'in Dînî Kurum ve Eserleri bölümünde istifade ettik.

Tezimiz sırasında başvurduğumuz yüksek lisans tezlerinden Fatma Kömüşlü'nün yazmış olduğu “ *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Münasebetleri*”²⁹ , ve Ozan Hayri Soyer'in “*Türkiye Selçukluları'nın Dinî Siyâseti*”³⁰ adlı çalışmaları, Nûreddin Mahmud Zengî ve II. Kılıçarslan arasındaki Dînî Mücadele bölümlerinde istifade ettiğimiz çalışmalardır.

²⁸ Bahaeddin Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992).

²⁹ Fatma Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ile Zengîler Arasındaki Münasebetler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³⁰ Ozan Hayri Soyer, *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışları ve Siyasi Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

I. BÖLÜM

NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE II. KILIÇARSLAN ARASINDAKİ SİYASİ MÜCADELE

1.1. Zengî'lerin Türkiye Selçukluları'na Yönelik Siyaseti

1.1.1. Sultan I. Mesud'a Uygulanan Siyaset

Anadolu ve Suriye topraklarında XII. yüzyılın iki önemli Türk-İslam devleti olan Zengîler ve Anadolu Selçuklu Devleti, özellikle Sultan I. Mesud döneminde birbirleri ile dostâne ilişkiler kurmuş, Haçlılar'a karşı İmâdüddin Zengî (ö.541/1146) ve Nûreddin Mahmud Zengî (ö.569/1174) döneminde bu iki devlet arasında örnek bir dayanışma gerçekleştirilmiştir.

Zengîler ile Türkiye Selçuklularının ilk münasebetleri Bizans İmparatoru II. İoannes'in (1118-1143), 532/1138'deki Kuzey Suriye Seferi sırasında yaşandı. İmparator İoannes, Kilikya'daki Ermenileri kontrol altına almak ve İmâdüddin Zengî'nin Suriye'de daha fazla güçlenmesini engellemek amacıyla Haçlı kontlarının da talebi ile bu seferi gerçekleştirdi.³¹ İmâdüddin Zengî, İmparator İoannes ile mücadele edebilmek için bölgedeki Müslüman emirlik ve devletlerden yardım talebinde bulundu.³² İmparator'un Şeyzer'de savaş hazırlıkları yaptığı sırada Sultan I. Mesud'un (ö.550/1155) Kilikya'ya inip Adana'yı fethettiği haberlerinin gelmesi üzerine İmparator savaştan vazgeçerek geri dönmek zorunda kaldı.³³ Sultan I. Mesud'un İmâdüddin Zengî'nin yardım talebine karşılık yaptığı bu hamle, Suriye'nin işgalden kurtulmasını sağlayarak Zengîler ile Türkiye Selçukluları arasında olumlu bir ilişkinin başlamasına da vesile oldu.

³¹ Niketas Khoniates, *Historia İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 2020), 14; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 200; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi*, (London: School of Oriental and African Studies University of London, Doktora Tezi, 1972), 94-98.

³² Osman Turan İmâdüddin Zengî'nin Şehrizûr kadısı Kemaleddin Muhammed'i elçi olarak Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'a gönderdiğini, Sultan I. Mesud'un da bunun üzerine Çukurova'ya indiğini yazmıştır. (O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 201). Ancak İbnü'l-Esîr'in kayıtlarına göre Kadı Kemaleddin Muhammed aslında Bağdat'a, Irak Selçuklu Sultanı I. Mesud'a elçi olarak gönderilmiştir. (İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), XI/60.

³³ Süryânî Mihael, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakainâmesi, II. Kısım: 1042-1195*, çev. Hrand D. Andreasyan, (Ankara: TTK Basımevi, 1944), II/112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/60.

İmâdüddin Zengî ile Sultan I. Mesud arasında yaşanan tek olumsuz hadise Artuklu şehzadelerinin taht mücadelesinde farklı şehzadeleri desteklemeleri sebebiyle yaşandı. Sultan I. Mesud, Artuklu şehzadelerinden Kara Arslan'ı, Zengî ise Arslandoğmuş'u desteklemiş, ikili arasındaki mücadele savaşa dönüşeceği sırada İmâdüddin Zengî Arslandoğmuş'a desteğini geri çekerek Sultan I. Mesud ile karşı karşıya gelmekten sakınmıştı (539/1144).³⁴

İmâdüddin Zengî'nin böyle bir durumda çekilmeyi tercih etmesi iki devlet arasında başlayabilecek bir düşmanlığı engellemiştir. Zira Zengî'nin Haçlılar ile yoğun bir mücadele verdiği ve Suriye'de siyasi birliği sağlamaya çalıştığı bir sırada Sultan I. Mesud gibi güçlü biri ile karşı karşıya gelmesi yararlı bir hamle olmayacaktı. İmâdüddin Zengî'nin geri çekilmesinin bir diğer nedeni de Sultan I. Mesud'un Selçuklu Hânedanlığına mensub olmasıydı. Öyle ki İmâdüddin Zengî her ne kadar Tutuş'un torunu ile evlenerek bu aile ile bir sıhrîyet bağı kurmuş olsa da hânedanın doğal üyelerinden biri değildi. Bu sebeple bölgede oldukça etkin ve güçlü olmasına rağmen Selçuklu Hânedanlığı'ndan birini karşısına almayı siyasetine uygun bulmadı.³⁵

İmâdüddin Zengî'nin 1144'te Urfa'yı Haçlılar'dan geri alması³⁶ Zengîler ve Türkiye Selçukluları'nı sınır komşusu haline getirerek iki devlet arasındaki ilişkilerin farklı bir boyuta taşınmasını sağlamıştır. İmâdüddin Zengî'nin vefatından sonra oğlu Nûreddin Mahmud Zengî ile Sultan I. Mesud arasındaki ilişki ise II. Haçlı seferinin akabinde yoğunlaşmıştır. II. Haçlı seferi (541/1147), Türkiye Selçukluları ile Zengîlerin kaderlerini birbirine bağlayan önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Öyle ki İmâdüddin Zengî'nin Urfa'yı geri alması sonucu varlık endişesine düşen bölgedeki Haçlı Kontlukları'nın Papa'dan yardım talebi ile başlayan bu Haçlı seferi, ilk olarak Türkiye Selçukluları'nın topraklarına etki etti. Sultan I. Mesud'un Haçlı

³⁴ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2020); Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, 125-128; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: TTK Basımevi, 1987), II/377; 152-155; Nikita Elisséeff, *Nûr ad-Dîn: un Grand Prince Musulman de Syrie au Temp Des Croisades: 511-569/1118-1174*, (Dimaşk: Institut Français de Damas, 1967), II/293-388 ; C. Alptekin, *The Reign of Zangi*, s. 135-136; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, (Ankara: TTK Basımevi, 1994) II/124; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, (Ankara: TTK Yayınevi , 2003), 100-101.

³⁵ Fatma Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ile Zengîler Arasındaki Münasebetler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 62.

³⁶ I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II/147.

yürüyüşüne başarı ile göğüs germesiyle bu seferin Zengîler ve Suriye üzerindeki olumsuz etkisi ortadan kaldırılmış oldu.³⁷

II. Haçlı seferinden sonra Sultan I. Mesud'un ileride daha geniş şekilde ele alacağımız güneydoğu siyaseti gereği ülkesinin güneydoğu sınırında faaliyet göstermeye başladığını ve bu bölgede Nûreddin Zengî ile Sultan I. Mesud arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığını görmekteyiz.

Nûreddin Mahmud, Halep emirliğinin ilk yıllarından itibaren “*Müslümanlar ile ittifak, Haçlılarla savaş*” politikasını benimsemiş ve çoğunlukla bu politikaya uygun hareket etmişti.³⁸ Böylece hem Suriye'nin siyasi arenasında kendi yerini güçlendirmiş hem de bölgedeki Müslüman devlet ve emirlikler ile güç birliği sağlayarak Haçlılar ile etkin bir mücadele vermişti. Sultan I. Mesud da Haçlıların işgali altında bulunan babasının topraklarını yeniden fethetmek istiyordu. Nûreddin Mahmud'un Haçlılar ile bu etkin mücadelesi Sultan I. Mesud'u da Haçlılarla savaşma konusunda cesaretlendirmiş olmalıydı.³⁹ Sultan Mesud'un bölgeye intikal etmesi Nûreddin Mahmud için büyük bir fırsat oldu. Nitekim Sultan I. Mesud gibi büyük ve güçlü bir figür ile kuracağı müttefiklik Nûreddin Mahmud'un bölgede Haçlılara karşı elini güçlendirecekti. Dolayısıyla her iki tarafın da birbirlerini desteklemek konusunda oldukça istekli oldukları söylenebilir.⁴⁰ Cahen'e göre, ikili arasında kurulacak ittifakın önemli bir yanı da “*Orta Asya'nın Müslüman göçebeleri ile Suriye göçebeleri*” arasında Süleymanşah'ın fetihleriyle başlayan ve Haçlı seferleri nedeniyle altmış yıllık bir kesintiye uğrayan iletişimin yeniden sağlanacak olmasıdır.⁴¹ Nûreddin Mahmud ile Sultan I. Mesud'un Haçlılara karşı birlikte yürüttükleri faaliyetlerin siyasi yönünü daha iyi anlayabilmek amacıyla bu olayları kısaca şöyle özetleyebiliriz;

1148 yılında, Haçlıların mağlubiyetinden hemen sonra Sultan Mesud, oğlu II. Kılıçarslan ile Maraş'ı sıkıştırmaya başlamıştı ki karşısında Antakya Prinkepsi

³⁷ Ebru Altan, “İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/685. İkinci Haçlı Seferi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, (Ankara: TTK Basımevi, 2003).

³⁸ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 97.

³⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 212.

⁴⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 2019), II/272; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 31.

⁴¹ Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 31.

Raymond'u buldu. Raymond, Sultan Mesud'a misilleme taarruzunda bulunmak için hazırlanmıştı ve onun gelişini öğrenince Antakya'nın kuzeyine bir akın düzenledi.⁴² Bunun üzerine Sultan I. Mesud, Nûreddin Mahmud'a elçilerini göndererek ondan Raymond'a saldırmasını talep etti. Nûreddin Mahmud bu talebi kabul etti ancak Yağra'da⁴³ Raymond'un baskınına uğradı. 1149 yılında ise yeniden harekete geçerek Antakya Prinkepsini büyük bir bozguna uğrattı.⁴⁴ Ancak Antakya'nın savunmasız ve fethedilmeye müsait durumuna rağmen bu bölgeye fetih girişiminde bulunmayı tercih etmedi. Çünkü Bizans İmparatorluğu o sırada Antakya Prinkepsliğini kendisine ait kabul etmekte olup Nûreddin'in Antakya'ya herhangi bir saldırısı, Bizans İmparatorluğunu ve o sırada Bizans ile barış halinde olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni karşısına almak anlamına gelecekti. Bu koşullarda Nûreddin Mahmud'un Antakya fethini gündemine almaması Sultan I. Mesud ile aralarında meydana gelebilecek herhangi bir anlaşmazlıktan çekindiğini açıkça göstermektedir.⁴⁵

Nûreddin Mahmud ile Sultan I. Mesud ittifakı, Urfa Haçlı Kontluğu'nun bakiyelerinin ortadan kaldırılması sürecinde de devam etti. Nûreddin Mahmud 1149 yılında Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin üzerine yürümüş ancak mağlub olmuştu. Bunun üzerine II. Joscelin Nûreddin Zengî'nin silahdarını Sultan I. Mesud'a gönderdi ve ona: *"İşte bu senin damadının silahıdır, sana yakında bundan daha büyüğünü de göndereceğim"* diyerek Nûreddin Mahmud ile alay etmek suretiyle Sultan Mesud'a meydan okudu.⁴⁶ Bu sözler üzerine Nûreddin Mahmud çok öfkelenerek Joscelyn'i mağlub edeceğine dair and içti ve onu yakalatıp Halep'te hapsedti.⁴⁷ II. Joscelin'in hapsedilmesiyle bölgedeki emirler de hareket serbestliği kazanarak kontluklardan arta kalan topraklar üzerindeki paylarını almaya giriştiler. Sultan I. Mesud ve oğlu Kılıçarslan da Tell-Başır'e doğru hareket ettiler. Nûreddin Mahmud da bu sırada

⁴² S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/272; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 31.

⁴³ Yağra, Antakya'nın kuzeyinde bulunan bir yerleşim yeridir.

⁴⁴ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, 169-171; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 300; Anonim, *Anonim Süryânî Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*, çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınları, 2019; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/130; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/ 273.

⁴⁵ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 124.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsîl*, nşr. Abdülkadir Ahmed Tuleymât, (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadis, 1963), 101-102; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-târih*, XI/137-138; İbnü'l-Verdî, *Tetimetü'l-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer (Bir Ortaçağ Şairinin Gözünden Selçuklular)*, çev. Mustafa Alican, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 94; Muharrem Kesik, "Sultan I. Mes'ud ve Nureddin Mahmud b. Zengî İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılışı" *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3, (2018), 92.

⁴⁷ İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, 177; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, 302; Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, 161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/37; İbnü'l-Verdî, 94-95; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 134-135.

Tell-Bâşir'e doğru yola çıkarak Sultan Mesud'u karşıladı. Muhtemelen Nûreddin Mahmud, Tell-Bâşir'i kayınpederi Sultan Mesud'a kaptırmak istemediğinden derhal bölgeye gelerek onun yardımına koşmuş, iki hükümdar burada buluştuktan kısa bir süre sonra ise Sultan Mesud Tell-Bâşirden ayrılmıştı.⁴⁸ Bu buluşmada Tell-Bâşir'in Nûreddin'e Sultan'ın kızının çeyizi olarak bırakıldığı bilinmektedir. Cahen'e göre Nûreddin Mahmud ve Sultan I. Mesud arasında her ne kadar güçlü bir ittifak kurulmuş da olsa mesele Haçlı topraklarının paylaşımına gelince her iki taraf da aslan payını almak için uğraşmışlardı.⁴⁹ Sultan I. Mesud'un Nûreddin üzerindeki siyasi üstünlüğü sebebiyle bu paylaşımın Nûreddin açısından olumlu sonuçlanmadığı görülmektedir. Nitekim Sultan I. Mesud, Maraş, Merzuban, Raban, Behisni, Keysun, Ayntab, Dülük ve Behisni'ye sahip olurken Nûreddin Mahmud yalnızca Ravendan, Kurus, Burcu'r-Rasas ve çeyiz hediyesi olan Tell-Bâşir'i, Artuklu Timurtaş ise Samsat ve Birecik'i almıştı.⁵⁰ Sultan I. Mesud'un vefatından sonra da II. Kılıçarslan ile Nûreddin arasındaki ilişkilerinin birden gerilmesi bu toprakların iki taraf arasında bir türlü paylaşılabilmesi nedeniyle yaşanmıştır.

1.1.1.1. Nûreddin Mahmud ile Sultan I. Mesud Arasında Kurulan Sıhriyet Bağı

Sultan I. Mesud ile Nûreddin Mahmud arasında kurulan ittifak, sıhriyet bağı ile de pekiştirilmişti. Bilindiği üzere Ortaçağ'da devletler arası diplomaside evliliğin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Türk-İslam devletleri arasında da birbirleriyle iyi ilişkiler kuran veya kötü giden siyasi ilişkileri iyileştirmek isteyen hânedanlar, diplomatik antlaşmaların yanı sıra sık sık evlilik yoluyla da barış ve dostluk inşa ederlerdi.⁵¹ Nitekim konumuzun aktörlerinden Sultan I. Mesud, Danışmendli Emir Gazi'nin siyasi yardımlarını alabilmek için kızı ile evlenerek onun desteği ile Konya tahtını elde etmişti.⁵² Yine 1147'de Nûreddin Mahmud, Dımaşk Atabegi Muineddin Üner ile bir ittifak yaptıktan sonra bu ittifakın sağlamlaşması için Üner'in kızı İsmetüddin Hatun ile siyasi bir evlilik gerçekleştirmişti.⁵³ Bunun gibi Sultan I. Mesud ve Nûreddin Mahmud Zengî de Haçlılara karşı ittifaklarını evlilik bağıyla

⁴⁸ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/388; M. Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 109.

⁴⁹ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, 162; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 31-32.

⁵⁰ M. Kesik, *Sultan I. Mesud Dönemi*, 110.

⁵¹ Gülay Dertli, *Anadolu Selçuklularında Hânedan Evlilikleri*, (Karabük: Karabük Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 16.

⁵² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019), 288.

⁵³ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 159; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî* , 97.

kuvvetlendirmeyi kararlaştırdılar. Böylece Nûreddin Mahmud Zengî, Sultan I. Mesud'un dört kızından biri olan Selçuka Hatun ile evlendi.⁵⁴

Niketas'a göre Sultan Mesud'un kızlarından biri, İmparator'un 1139'da Sultan Mesud'a karşı seferi sırasında İmparator'u terk edip Sultan Mesud'un safına geçen ve Müslüman olup Konya'ya yerleşen yeğeni İoannes ile evlendirilmişti.⁵⁵ Süryânî Mihael de Sultan Mesud'un İoannes'e nişanlı olan bir kızı olduğunu ancak onun daha sonra Sultan I. Mesud'un müttefiki Nûreddin Mahmud Zengî ile evlendirildiğini ve Haçlıların elinden alınan Tell-Bâşir'in de çeyiz olarak Nûreddin'e bırakıldığını söyler.⁵⁶ Bununla birlikte Nûreddin Mahmud'un evlendiği kişinin Sultan I. Mesud'un kaynaklarda adı geçmeyen başka bir kızı olması da muhtemeldir.⁵⁷

Kaynakların verdiği bilgilere göre Nûreddin Mahmud ile Sultan Mesud'un kızı Selçuka Hatun'un evliliği hakkında hiçbir şüphe olmamakla birlikte evlilik tarihi konusunda bir ihtilaf bulunmaktadır. Sultan Mesud, Eylül 1149'da Maraş'ı zaptedip II. Joscelin'i Tell-Bâşir'e kadar kovalamış, Nûreddin Mahmud da Sultan Mesud'a yardıma gelmişti. Müneccimbaşı, Sultan I. Mesud'un kızını burada Nûreddin ile evlendirdiğini söyler.⁵⁸ Bu kayıt İbnü'l-Esir'in kaydı ile tutarlılık göstermektedir. Öyle ki Nûreddin Mahmud, Sultan Mesud Tell-Bâşir'den ayrıldıktan sonra 1149 kışında, II. Joscelin'in üzerine yürümüş ve mağlub olarak silahdârı esir alınmıştı. II. Joscelin de bu silahdârın elinde olan silahları Sultan I. Mesud'a göndererek "İşte bu senin damadının silahıdır, sana yakında bundan daha büyüğünü de göndereceğim" demişti.⁵⁹ II. Joscelin'in bu ifadesinden evliliğin 1149 kışından önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak Ebu'l-Ferec ve Steven Runciman bu evliliği II. Joscelin'in Nûreddin Mahmud tarafından esir edilmesinden sonraki olaylar içerisinde kaydetmişlerdir. Buna göre, II. Joscelin Mayıs 1150 yılında Nûreddin Mahmud tarafından esir edilmişti. Aynı vakitlerde Sultan Mesud ve oğlu Kılıçarslan da kontluğun başsız kalan toprakları üzerine yeniden sefere çıkarak Tell-Bâşir'i

⁵⁴ Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel (Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi)*, trc. Ali Öngül, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016), 14-17; Faruk Sümer, "Mesud I" *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/341; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 123.

⁵⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, 23; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 202.

⁵⁶ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/162; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 32.

⁵⁷ Fatma Kömüşlü'nün bu konu hakkındaki ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ile Zengiler Arasındaki Münasebetler*, 74-80.

⁵⁸ Müneccimbaşı, *Câmiü'd Düvel Selçuklular Tarihi*, II/25.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/137.

kuşatmışlar ve Nûreddin Mahmud tekrar Sultanı karşılamak için bu bölgeye gelmişti. Ebu'l-Ferec ve Runciman'a göre bu ikinci karşılaşmada Sultan I. Mesud, kızını Nûreddin ile evlendirmiş, Tell-Bâşir'i de kızının çeyizi olarak Nûreddin Mahmud'a bırakmıştı.⁶⁰ Kaynaklarda geçen bu farklı rivayetleri değerlendirdiğimizde İbnü'l-Esîr ve Müneccimbaşı'nın verdiği 1149 tarihinin daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim II. Joscelin'in Sultan I. Mesud'a gönderdiği mektuptaki ifadeler evliliğin bu tarihten evvel gerçekleşmiş olduğuna kesin bir delildir. Buna göre evliliğin 1149 kışından önce gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

Nûreddin Mahmud ile Sultan I. Mesud arasında kurulan bu ittifak ve sıhriyet bağı her iki hükümdarın da yararına olmuştu. Özellikle Sultan I. Mesud'un bu evlilik bağıyla Nûreddin Mahmud üzerinde bir konuma geldiği ve siyasi anlamdaki üstünlüğünü tescil ettiği öne sürülebilir. Nitekim evliliğin gerçekleşmesinden kısa süre önce Sultan I. Mesud, Antakya Prinkepsine karşı mücadelede Nûreddin'den yardım talep etmiş, Nûreddin de bu talebe derhal karşılık vermişti.⁶¹ Antakya Prinkepsliğini ortadan kaldırarak İslam coğrafyasındaki itibarını güçlendirse de Sultan I. Mesud ile karşı karşıya gelmemek için Antakya'yı fetih girişiminde bulunmamıştı. Yine, II. Joscelin'in Nûreddin Mahmud'u bozguna uğrattıktan sonra silahdarını Sultan I. Mesud'a göndererek Nûreddin Mahmud'u aşağılayan bir mektup yazması ve Nûreddin Mahmud'un bu olaya verdiği tepki, Nûreddin'in Sultan I. Mesud'un gözündeki itibarını oldukça önemseydiğini göstermektedir. Nûreddin Mahmud'un Haçlı bakiyelerinin paylaşımında ise en azını alması ve buna itiraz etmemesi diğer Haçlı ve Türk emirlerine kurduğu siyasi üstünlüğü Sultan I. Mesud'a karşı sağlayamamış olduğunun bir göstergesidir. Nûreddin Mahmud ve İmâdüddin Zengî her ne kadar Suriye'de gerek Haçlılara gerekse Türk emirleri üzerinde askeri anlamda başarı sağlamış olsalar da siyasi üstünlüğün ancak Selçuklu hânedanına mensup olmakla elde edildiğinin bilincindeydiler. Bu sebeple gerçekleştirdikleri siyasi evlilikler ile Selçukluların asli üyeleri olamasalar da evlilik bağı kurarak itibarlarını arttırmak istediler.⁶²

Nûreddin Mahmud'un diğer hükümdarlarla ilişkilerine baktığımızda, gerçekten de Sultan I. Mesud dışında hiçbir hükümdarın taleplerine göre hareket

⁶⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/276.

⁶¹ İbn Kalânisi, *Şam Tarihine Zeyl*, 169-171; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, 300; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/130; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/ 273.

⁶² F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ile Zengiler Arasındaki Münasebetler*, 95.

etmediğini ve siyasetini bağımsız bir şekilde belirlediğini görebilmekteyiz. Hatta, Nûreddin Mahmud'un diğer hükümdarların iç ve dış siyasetlerini yönettiği, onlara liderlik ettiği de malumdur. İbnü'l-Esîr'in *et-Târîhu 'l-bâhir fi 'd-devleti 'l-Atâbekiyye* isimli eserinde geçen “*Joscelin, Nûreddîn'in silâhını onun hamisi Sultan Mesud'a gönderdi*”⁶³ ifadesine dikkat çeken Kömüşlü, Nûreddin Mahmud'un Selçuklu hânedanlığına sıhrî bir bağ ile bağlı olma ayrıcalığına erişebilmek için formalite gereği Selçuklu Sultanı'na tâbi olduğunu ve bu sebeple ona karşı hiçbir hükümdara vermediği bazı tavizleri vermek zorunda kaldığını ifade etmiştir.⁶⁴

1.1.2. Sultan II. Kılıçarslan'a Uygulanan Siyaset

Nûreddin Mahmud, kayınpederi Sultan Mesud'un yaşadığı sürece ülkesinin kuzeyinde kalan Anadolu toprakları üzerinde hak sahipliği iddiasından geri durmuştu. Nikita Elisséeff'e göre o, Suriye'de güçlü bir devlete sahip olmasına rağmen Anadolu'da Türkiye Selçukluları'na tâbi bir konumda kalmaktan esasen memnun değildi.⁶⁵ Sultan Mesud'un 1155'te vefatı⁶⁶ ve tahtını oğlu II. Kılıçarslan'a bırakması Nûreddin Mahmud'a bu konumunu değiştirmek üzere büyük bir fırsat sundu. Böylece Sultan Mesud'un diğer oğulları ile Danışmendli damadları arasında yaşanan taht mücadelesine Nûreddin Mahmud da dahil oldu.

Sultan Mesud vefatından az evvel oğlu Kılıçarslan için bir cülûs töreni düzenleyerek onu tahtına oturtup önünde eğilerek biat etmiş, böylece kendisinden sonra devletin başına geçecek kişi konusunda geride hiçbir şüphe bırakmamıştı.⁶⁷ Bununla beraber diğer oğul ve damadlarını da kendi hâkim oldukları yerlerde Kılıçarslan'a tâbi olarak bırakmıştı. Sultan Mesud'un iki damadından Danışmendli Zünnûn Kayseri'de, diğer damadı Yağbasan ise Sivas ve Amasya taraflarında hüküm sürmekteydi. İki oğlundan küçük olan Şehinşah, Ankara, Çankırı ve Kastamonu yörelerine hâkim iken ortanca oğlu Dolat'ın hangi illere hâkim olduğu bilinmemektedir.⁶⁸ Türklerin siyasi geleneklerinde “*devlet hânedanın ortak malıdır*”

⁶³ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu 'l-bâhir*, 102.

⁶⁴ F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ile Zengiler Arasındaki Münasebetler*, 95-96.

⁶⁵ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, II/443-493.

⁶⁶ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 192; Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 312; Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/176; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-târîh*, XI/179; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/388.

⁶⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 218.

⁶⁸ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 79-80; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 218.

görüşü hâkim olduğundan bu taksimât Kılıçarslan'ın kardeşleri ve enişteləri arasındaki taht kavgalarını engelleyemedi.⁶⁹

Süryânî Mihael, Danışmendli Yağıbasan ile Nûreddin Mahmud'un bu süreçte ittifak halinde olduğunu, Yağıbasan'ın Nûreddin Mahmud'a ve Artuklu Emiri Kara Arslan'a haber göndererek kendi sınır bölgelerindeki II. Kılıçarslan'a ait topraklara saldırımlarını talep ettiğini bildirmektedir.⁷⁰ Cahen de bu kayda itibar ederek Yağıbasan'ın II. Kılıçarslan'a karşı Nûreddin Mahmud'un da harekete geçmesini istediğini belirtmiştir.⁷¹ Öte yandan İbn Kalânîsî'nin kaydına göre ise 550 senesinin Şaban ayında (M. 1155) Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'ın idareyi ele alması ile ortaya çıkan taht kavgalarına müdahale ettiği, Bizans ve Haçlıların bu anlaşmazlıktan faydalanarak İslam kalelerine saldırabilecekleri uyarısında bulunduğu, böylece Danışmendliler ile Türkiye Selçukluları'nın arasını “*gıpta edilecek bir aracılıkla*” bulduğunu ve iki devlet arasında barış tesis edildiği ifade edilmiştir. Kaydın devamında ise aynı senenin Ramazan ayında Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a ait olan topraklara inerek bazı kaleleri ele geçirdiğini söylemiştir.⁷²

Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a yönelik genel siyaseti, Danışmendlileri desteklemek ve Anadolu'da Türkiye Selçukluları'na karşı Danışmendlileri güçlü tutmaktır. Nitekim O, Anadolu'da tek ve güçlü bir Selçuklu hakimiyeti yerine Türk beylikleri arasında pay edilmiş bir Anadolu'yu yeğlemekteydi.⁷³ Bu nedenle iki devlet arasında arabuluculuk gibi bir görev üstlenerek kendisini her iki devletin siyasi olarak üstünde bir konuma yerleştirme amacı taşıdığı düşünülebilir. Öte yandan bu olayın akabinde Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a ait topraklara hücum ederek Ayntab, Dülûk ve Samsat kalelerini ele geçirmesi⁷⁴ ve bu sebeple II. Kılıçarslan'ın Yağıbasan ile mücadelesine son vermek

⁶⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 347.

⁷⁰ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/176.

⁷¹ Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 33.

⁷² İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 193.

⁷³ Abdulhalûk Çay, *II. Kılıç Arslan*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 45.

⁷⁴ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/286. Papaz Grigor ve Abû'l-Farac zaptedilen bu kalelerin içerisinde Merzuban kalesini de saymışlardır. Papaz Grigor, *Papaz Grigor'un Zeyli*, 319; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/393.

zorunda kalması, aslında bu aracılığın samimi olmayıp Nûreddin Mahmud'un Yağıbasan ile ittifak halinde olduğu iddiasını kanıtlar niteliktedir.⁷⁵

II. Kılıçarslan, babasının en iyi müttefiklerinden ve aynı zamanda kız kardeşinin eşi olup aralarında sıhrî bağların da bulunduğu Nûreddin Mahmud Zengî'nin bu tavrını büyük bir ihanet olarak değerlendirdi. Öyle ki Nûreddin Mahmud, Danışmendlileri destekleyerek kayınbiraderini taht mücadelesinde yalnız bırakmış, bununla beraber Dımaşk'ı hakimiyetine aldıktan sonra buradaki otoritesini sağlamlaştırmak için ortak düşmanları olan Kudüs Haçlıları ile de ateşkes yapmıştı. Son olarak Sultan Mesud'un, oğlu II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud arasında hudud belirlediği topraklara saldırması, Nûreddin Mahmud'un Türkiye Selçukluları ile ittifakını bozduğunun fiili bir göstergesi oldu.⁷⁶ II. Kılıçarslan, Nûreddin Mahmud'u bu saldırılardan vazgeçirmek için ona defaatle yazdığı mektuplarda şöyle demektedir: *"Haksızlık yapma ve babam tarafından ikimiz arasında hudut olarak tâyin edilmiş toprakları iâde et."* Fakat Nûreddin Mahmud Zengî, bu uyarıları dikkate almadı.⁷⁷ Bundan sonra Sultan II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud arasındaki mücadele; Haçlılar, Bizans İmparatorluğu, Ermeniler, Artuklu Beyleri, Danışmendli Beyleri ile birbirlerine karşı sayısız ittifaklar kurup bunları bozmak suretiyle Nûreddin Mahmud'un vefatından kısa bir süre önceye kadar devam etti.

1173 yılında ikili arasındaki ilişkiler iyice gerilerek bir savaşın eşiğine gelindi.⁷⁸ Nûreddin Mahmud ve II. Kılıçarslan'ın orduları Ceyhan'da karşı karşıya gelip karargahlarını kurdular. Her iki ordu da kuvvetli ve kalabalıktı ancak uzun zamandır kıtlığın hüküm sürmesi sebebiyle her iki ordunun askerlerinin de savaşmaya mecali yoktu. Aynı zamanda Nûreddin Mahmud'un Anadolu seferinde olmasını fırsat bilen Haçlılar, Suriye'de hareketlenmeye başlamıştı. Bu halde bir savaşın tarafları büyük bir zarara uğratacağından endişe eden arabulucular, Nûreddin'i ve Kılıçarslan'ı barışa ikna ettiler. Kılıçarslan'ın Nûreddin Mahmud'a sunduğu barış teklifi ile müzakerelere başlandı.⁷⁹ Nûreddin Mahmud Zengî,

⁷⁵ Dönemin diğer müellifleri gibi İbn Kalânisî de Nûreddin Mahmud'a hayranlık beslemekteydi. Dolayısıyla onun bu ifadeleri kullanarak Nûreddin Mahmud'u övmek ve yüceltmek amacı taşıdığı da söylenebilir. F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ile Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 118.

⁷⁶ İbn Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl*, 193; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/286.

⁷⁷ Papaz Grigor, *Papaz Grigor'un Zeyli*, 319; A. Çay, *II. Kılıç Arslan*, 27.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/314-315; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, II/20.

⁷⁹ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/227.

Kılıçarslan ile bir barış akdetmeden önce ona elçisiyle bir mektup gönderdi. Nûreddin Mahmud ve Kılıçarslan arasındaki siyasi ve dinî mücadelelerin sebeplerini göstermesi açısından önemli olan ve konumuzun ilerleyen bölümlerinde de sıkça başvuracağımız bu mektubun içeriği şöyleydi:

“Senden şu üç şeyi terk etmeni istiyorum: Birincisi, elçimin huzurunda İslam’ını tecdid edeceksin, Öyle ki seni İslam topraklarında serbest bırakmam bana helal olsun, çünkü ben sizi bir mümin olarak görmüyorum. -II. Kılıçarslan, filozofların mezhebine mensub olmakla suçlanıyordu.- İkincisi eğer senden gazve için asker talep edersem göndereceksin, senin İslam beldeleri içinde büyük bir yerin var. Fakat sen Bizans ile cihadı terk ettin ve onlara güvence verdin. Ya askerinle bana yardım edersin ya da sana yakın olan Bizanslılar ile savaşır ve tüm gücünle onlarla mücadele edersin. Üçüncüsü kızını yeğenim Seyfeddin Gazi ile evlendireceksin.”⁸⁰

Kılıçarslan bu mektubu okuyunca “Nûreddin’in niyeti benim kafir olduğum söylentisi çıkarıp bana iftira atmaktan başka bir şey değil ve ben de ona istediği cevabı veriyorum. Onun elçisi eliyle Müslümanlığımı yeniliyorum” dedi.⁸¹ Böylece aralarında barış antlaşması yapıldı.⁸²

Bu mektup, II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud arasındaki anlaşmazlıkların dinî ve siyasi sebeplerine dair ipuçlarını içermektedir. Bu bölümde II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud’un mücadelesinin arka planında yer alan ve onları karşı karşıya getiren siyasi politikalarına ve hedeflerine geniş bir açıdan bakmaya çalışacak daha sonra mücadelenin dinî sebeplerini ayrıntılarıyla ele alacağız.

1.1.2.1. Nûreddin Mahmud Zengî’nin İstanbul’u Fetih Düşüncesi

Nûreddin Mahmud Zengî, Suriye’de birliği kurup Mısır’ı fethederek babasından devraldığı Zengîler Atabegliğini büyük ve güçlü bir devlet haline getirdi. Mısır’ın işgalinden sonra Müslümanlar, Kudüs’ün fethi için büyük bir beklenti içine girdiler. Haçlılar da Mısır’ın Müslümanlar tarafından alınmasının Kudüs’ün elden

⁸⁰ İbnü’l-Esîr, *et-Târîhu’l-bâhir*, s. 160-161.

⁸¹ Süryânî Mihael, *Vekayinâmesi*, II/227; İbnü’l-Esîr, *et-Târîhu’l-bâhir*, s. 161.

⁸² N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, II/563-699. Abdülhaluk Çay, Nûreddin Mahmud’un II. Kılıçarslan ile barış yapmaya mecbur kaldığını, kendisi için uygun zamanı bulduğu takdirde Selçuklu ülkesini ele geçirme hayalinden asla vazgeçmediğini de ifade etmiştir. A. Çay, *II. Kılıçarslan*, 47-48.

çıkmasının büyük bir alâmeti olduğunu idrak ederek bunu önlemek için tüm güçleri ile savaşsalar da başarısız oldular. Nûreddin Mahmud Zengî'nin her ne kadar Batı'nın hedefi olmamak için açıklamayı uygun bulmasa da Kudüs'ü fethetme niyeti vardı.⁸³ 1169 yılında Haçlı ve Bizans müttefik kuvvetleri Dimyat kuşatmasını kaldırdı. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud Zengî, Fatımi Halifesi'ne bir mektup gönderip “*Belki Allah, sayısız nimetlerine ek olarak Mescid-i Aksâ'nın fethini bize kolaylaştırır*” diyerek Kudüs'ü fethetme düşüncesini ilk kez dillendirmişti.⁸⁴

Nûreddin Mahmud Suriye ve Mısır'da Haçlılar ile mücadelesine devam edip Kudüs'ün fethine giden yolu açarken bir yandan da Anadolu üzerindeki etkisini sürdürmekteydi. O, kuzey sınırındaki devletlerin kendi kontrolü altında ve zayıf devletler olarak kalmasını istiyor, bu sebeple kendisine rakip gördüğü II. Kılıçarslan'a karşı zaten bölünmüş halde bulunan Danışmendlileri desteklemeyi siyasetine uygun buluyordu.⁸⁵ Aynı zamanda o, II. Kılıçarslan'ı Bizans ile savaşmadığı için ve Hristiyanlara hoşgörülü tavrı sebebiyle suçluyor, Müslümanlığını ve devletinin meşruiyetini sorguluyordu. Oysa Nûreddin Mahmud Zengî de siyasi çıkarları gereğince zaman zaman Bizans ve Haçlılar ile ittifak kurmak durumunda kalıyordu.⁸⁶

Nûreddin Mahmud Zengî'nin II. Kılıçarslan'a karşı yürüttüğü bu düşmanca politikasının muhtemel sebebi İstanbul'u fethetme düşüncesi idi. Çünkü o, Suriye'ye Mısır'a Yemen'e hâkim olmuş, ülkesinin sınırlarını genişletmiş, şimdi de Kudüs ile İstanbul'u fethetmeyi amaç edinmişti.⁸⁷ Kudüs'ün fethine giden yol Mısır'dan geçtiği gibi İstanbul'un fethine giden yol da Anadolu topraklarından geçmekteydi. Bu niyetle Nûreddin Mahmud Zengî, 1173'te Ermeni Mleh'i tâbîyetine almış ve onun eliyle Bizans ordusunu mağlub ederek Misis, Adana ve Tarsus'a hâkim olmuştu. Nûreddin, Mleh'in esir aldığı Bizanslıları Abbasi Halifesi el-Mustazî Biemrillah'a yollarken,⁸⁸ elçisi ile halifeye bir mektup göndererek “*İstanbul (Konstantiniyye) ve Kudüs fethedilmeyi bekliyorlar. İkisi gecenin karanlığında sabahın munis aydınlığını*

⁸³ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 295.

⁸⁴ Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nurîyye ve's-Salâhiyye*, yay. İbrahim ez-Zeyrek, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), II/144.

⁸⁵ Ahmet Kütük, “Nûreddin Mahmud Zengî'nin Kuzey Sınırdaki Müslüman Devletler ile İlişkisi”, *International Balkan University Turkish Studies*, 14/1, (Şubat 2019), 502.

⁸⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 230.

⁸⁷ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 301.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, XI/311-312.

bekliyor Cenâb-ı Hak keremiyle bana bu iki fethi İslâm ehline sunmayı nasib etsin’’⁸⁹ demişti.

Bu ifadelerden Nûreddin Mahmud Zengî’nin İstanbul’un fethini en az Kudüs’ün fethi kadar önemseydiği ve bunun için planlı bir politika yürüttüğü anlaşılmaktadır.

1.2. Türkiye Selçukluları’nın Güneydoğu, Suriye ve Anadolu Siyaseti

1.2.1. Sultan Mesud’un Güneydoğu Politikası

Güneydoğu hakimiyeti meselesi, Sultan Mesud ve Nûreddin Mahmud Zengî’yi bir araya getirerek müşterek bir harekete girişmelerine vesile olması ayrıca Anadolu Selçukluları ile Zengîler Devletinin ilişkilerinin başlayıp gelişmesinin sebeplerinden olması dolayısıyla konumuzun anlaşılması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Süleymanşah’ın İznik’i fethederek burada devletini kurduğu sıralarda Bizans hem Türklerin hem Normanların saldırıları sebebiyle oldukça zor bir duruma düşmüştü. Süleymanşah, Bizans’ın içinde bulunduğu durumdan yararlanıp batıdaki fetih hareketine devam edebileceği halde Bizans’a Anadolu’da kalacağını taahhüt ederek Güneydoğuya yönelmeyi tercih etmişti.⁹⁰ Gülay Ögün Bezer’e göre bu durumun ana sebepleri; Kutalmışoğulları ile Büyük Selçuklular arasında uzun zamandır süren ailevi rekabet ve Büyük Selçuklu Sultanlığını ele geçirme arzusu, Anadolu topraklarında siyasi birliğin teminatının sağlanmak istenmesi, Güneydoğu Anadolu ve Suriye’nin sosyo-ekonomik birikimini Anadolu’ya nakletme ihtiyacı olarak özetlenebilir.⁹¹ Bu bağlamda Süleymanşah, 1082 yılında Kilikya seferine çıkıp Ermenilerin elinde bulunan Adana, Tarsus, Anazarba⁹² gibi şehirleri fethettikten sonra Antakya’ya yürümüş ve burayı da almıştı. Antakya’dan sonra ise Halep ve Suriye’nin hakimiyeti için Tutuş ile giriştiği savaşta hayatını kaybetmişti.⁹³ Oğlu Kılıçarslan, babasının ölümünden sonra Bizans tarafından işgal edilen topraklarını geri alıp babasının siyasetini devam ettirerek Malatya’yı kuşatmış ancak bu sırada I. Haçlı seferinin başlamasıyla geri dönmek zorunda kalmıştı. I. Haçlı Seferi sonunda

⁸⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, II/266; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 256.

⁹⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 9.

⁹¹ Gülay Ögün Bezer, “Türkiye Selçuklularının Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (Eylül 2002), 80-113.

⁹² Anazarba/Anavarza: Günümüzde Adana-Kozan bölgesinde bulunan bir antik kent.

⁹³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târih*, X/135; Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, (Ankara:TTK Yayınları, 1993), 120-123.

Malatya, Haçlı seferinin güzergahının dışında kaldığı için seferden Anadolu Selçukluları kadar etkilenmeyen Danışmendlilerin eline geçti. Bu sırada Haçlılar, Urfa ve Antakya’da kontluk, Ermeniler ise Kilikya bölgesinde bir baronluk kurdular. Dolayısıyla Anadolu Selçukluları, Güneydoğu yolu üzerinde bina edilen bu yeni oluşumlar sebebiyle Orta Anadolu’da dar bir alana hapsoldü. Kılıçarslan 1101 yılında sefere çıkan yeni Haçlı ordularını imha edip Bizans ile de anlaşma yaptıktan sonra yüzünü yeniden Güneydoğuya ve Irak’a çevirdi. 1105 yılında Malatya’yı ve Harran’ı aldı. 1107 yılında ise Musul’u teslim alarak burada Sultan Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi kaldırıp kendi adına hutbe okuttu. Bu durum onu Büyük Selçuklular ile karşı karşıya getirdi. Büyük Selçukluların Musul valisi Çavlı ve müttefikleri ile Habur nehri kıyısında gerçekleşen savaş, I. Kılıçarslan’ın hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı.⁹⁴

Güneydoğu hakimiyeti meselesi artık Anadolu Selçuklu Devleti’nin bir politikası haline gelerek Süleymanşah ve Kılıçarslan’ın halefleri tarafından da devam ettirildi. Ancak Selçukluların ilk iki sultanının Büyük Selçukluların topraklarına girip onlarla mücadele ederken vefat etmeleri ve onlarla girdikleri savaşların devlete verdiği büyük zarar sebebiyle Anadolu Selçuklu Devleti Sultanları Büyük Selçuklular’a taarruzu bırakıp öncelikle Anadolu içindeki siyasi birliği sağlamaya yöneldiler.⁹⁵

I. Kılıçarslan’ın oğlu Şehinşah, İsfahan’dan kaçıp Konya’da tahta oturduktan sonra kısa süren saltanatı boyunca sadece Bizans ile mücadele etmek zorunda kalarak Güneydoğu ve Anadolu meseleleri ile ilgilenememişti. Ancak Kayınpederi Emir Gazi’nin çabalarıyla Anadolu Selçuklu tahtına oturtulan Sultan I. Mesud, kayınpederi Danışmendli Emir Gazi ve onun oğlu Melik Muhammed’in ölümünden sonra yeniden Güneydoğu’ya yönelerek mirasçısı olduğu Danışmendlilerin hakimiyeti altındaki toprakları işgale başladı. 1144 yılında Elbistan’ı işgal edip Malatya’yı üç kere muhasara ederek Danışmendli beyini kendisine tâbi hale getirdi.⁹⁶ Böylece O,

⁹⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, X/339-343; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, (Ankara: TTK Basımevi, 1996), 55; G. Bezer, “Türkiye Selçuklularının Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri”, 80-113.

⁹⁵ Salim Koca, “Anadolu’da Türk Siyasi Birliğini Kurma Politikasında Selçuklu ve Danışmendli Beyleri Arasında Yaşanan Rekabet ve Mücadele”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendliler Sempozyumu Bildirileri*, (2016), 86-87.

⁹⁶ G. Bezer, “Türkiye Selçuklularının Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri”, 96.

Anadolu’da siyasi birliğin sağlanması politikası doğrultusunda önemli bir aşama kaydetmiş oldu.⁹⁷

Sultan Mesud ülkesinin Güneydoğu sınırlarında faaliyet gösterirken Zengîler de ülkelerinin kuzeyinde Haçlılar ile mücadele vermekteydi. Böylece bu iki devlet arasında ilk siyasi ve askerî ilişkiler kurulmuş oldu. 1138 yılında Bizans İmparatoru II. İoannis’in Kilikya ve Suriye seferinde İmâdüddin Zengî’nin yardım çağrısı üzerine Sultan Mesud da müttefikine yardım için bölgeye intikal etmişti.⁹⁸ İmâdüddin Zengî’nin ölümünden sonra Nüreddin Mahmud Zengî, Sultan Mesud ile ittifakını sürdürerek Haçlıların bakiyeleriyle mücadeleyi birlikte devam ettirdiler.

1.2.2. II. Kılıçarslan’ın Anadolu’da Siyasi Birliği Kurma Politikası

Bilindiği üzere Selçuklular Malazgirt zaferinin ardından Sultan Alparslan’ın; *“Aslan ve kartal yavruları gibi olunuz; yeryüzünde gece-gündüz uçunuz; artık Romalılara ve Hristiyanlara aman vermeyiniz!”*⁹⁹ emri üzerine hızla Anadolu’ya akın etmeye başlamışlardı. Bizans İmparatorluğunun iç savaşından ve Kuzey’deki Norman ve Peçenekler ile savaşa devam etmesinden faydalanan Anadolu Selçukluları, İç Batı’ya kadar ilerlemeyi başarırlarken Danışmendliler de İç Anadolu’da devletlerinin ilk temellerini atmışlardı.¹⁰⁰ Ancak Süleymanşah ve I. Kılıçarslan, Anadolu’nun batısında, İslam dünyasının maddi ve manevi tüm zenginliğinden uzakta kalmaları yüzünden ve bir yandan da Büyük Selçuklu tahtına hâkim olma arzusu ile Anadolu dışına çıkıp Suriye ve Irak’ta fetih girişimlerine devam ettiler.¹⁰¹ Bu genişleme politikası onların hem canlarına hem de yeni kurdukları devletlerin Bizans ve Haçlılarca saldırıya uğrayıp parçalanmasına neden olmuştu. Bu deneyimler Selçuklu Sultanlarına Anadolu’nun önemli bir stratejik konumu ve batı dünyası ile doğu dünyası arasında bir geçit noktası olması dolayısıyla burada yerleşmenin ve tutunmanın çok kolay olmayacağını öğretti.

⁹⁷ S. Koca, “Anadolu’da Türk Siyasi Birliğini Kurma Politikasında Selçuklu ve Danışmendli Beyleri Arasında Yaşanan Rekabet ve Mücadele”, 95-96.

⁹⁸ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/112; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, XI/60.

⁹⁹ Urfalı Mateos, *Vekâyinâme*, 144.

¹⁰⁰ Ralph-Johannes Lilie, “XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri”, çev. Yusuf Ayönü, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1, (2005), 198; S. Koca, “Anadolu’da Türk Siyasi Birliğini Kurma Politikasında Selçuklu ve Danışmendli Beyleri Arasında Yaşanan Mücadele”, 85. Danışmendliler hakkında detaylı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, *Danışmendliler (1085-1178) Orta Anadolu’nun Fâtihleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017).

¹⁰¹ G. Bezer, “Türkiye Selçuklularının Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri”, 80-113.

Anadolu Selçukluları ile Danişmendliler devletlerini kurdukları dönemdeki uğradıkları dış istilaları birlikte bertaraf etmişlerdi. I. Haçlı seferinde uğranan hezimetten sonra I. Kılıçarslan'ın Büyük Selçuklular ile Anadolu toprakları dışında savaşırken vefat etmesi sonucunda Anadolu Selçuklu tahtı bir süre boş kalmıştı. Bu süreçte Bizans'a karşı Anadolu topraklarını müdaafaa etme görevi Danişmendlilere düşmüş onlar da bu görevi layıkıyla yerine getirmişlerdi. Ancak hem Danişmendliler hem de Anadolu Selçukluları topraklarını müdafaa etmenin ve ülkelerini mamur hale getirmenin yegâne yolunun Anadolu'da siyasi birliği kurmaktan geçtiğini anladılar. Çünkü Anadolu'nun siyasi ve askerî açıdan parçalanmış ve bölünmüş olması, bölgedeki diğer güçlerin saldırı ve tuzaklarına karşı dirençlerini azaltmaktaydı. Bununla beraber her iki Türk devleti de cihan hakimiyeti ideallerinin bir gereği olarak bu siyasi birliği kendi çatıları altında kurmak istiyor, aynı hedefe ulaşmak için en büyük engel olarak birbirlerini görüyorlardı.¹⁰²

I. Kılıçarslan'dan sonra yıkılma tehlikesi ile karşılaşan Anadolu Selçukluları ancak Danişmendlilerin üstünlüğünü kabul edip onlarla iyi ilişkiler kurarak yok olmaktan kurtuldular. Bu sebeple Sultan I. Mesud ancak hükümdarlığının son döneminde, kayınpederi Danişmendli Melik Gazi'nin 1143 yılında ölümünden sonra devletin siyasi birliğini sağlamak için adım atabildi. Bu bağlamda Danişmendlilerin elindeki Kayseri, Sivas ve Malatya'yı topraklarına ilhak etti.¹⁰³

II. Kılıçarslan, devletin başına geçtiğinde uzun bir süre taht mücadelesi verdi. Babası I. Mesud, Selçuklu topraklarının hakimiyetini oğulları ve damatları arasında bölüştürmüştü de onun ölümü ile hiç kimse bu paylaşıma sadık kalmadı. Sultan'ın Danişmendli enişterileri ile kardeşleri II. Kılıçarslan'a karşı bölgedeki önemli bir güç olan Nüreddin Mahmud'a sığınıyor, Nüreddin Mahmud da II. Kılıçarslan'a karşı onları müdafaa ediyordu. Bizans İmparatoru Manuel de bu taht mücadelesinden faydalanıp II. Kılıçarslan'ı bertaraf etmek için içerisinde Zengîlerin, Artukluların, Danişmendlilerin, Haçlıların ve Ermenilerin olduğu büyük bir ittifak kurdu. II. Kılıçarslan bu ittifaka karşı direnmenin mümkün olmayacağını anlayarak Manuel'e sığınmak zorunda kaldı.¹⁰⁴ Bununla beraber o, Anadolu'da güvenliği temin

¹⁰² S. Koca, "Anadolu'da Türk Siyasi Birliğini Kurma Politikasında Selçuklu ve Danişmendli Beyleri Arasında Yaşanan Mücadele", 85-87.

¹⁰³ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 204-206.

¹⁰⁴ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki ilk Uçuş Denemesi" *Belleten* 66/247, (Aralık 2002), 843.

etmek ve otoriteyi tesis etmenin yolunun siyasi birliğı sağlamaktan geçtiğini zorlu bir yoldan tecrübe etmiş oldu.¹⁰⁵ Bunun için İstanbul ziyaretinin ardından vakit kaybetmeden Danışmendliler üzerine yürüdü. Ancak onun Danışmendli devletini yıkıp siyasi birliğı sağlama hedefinin önünde büyük bir engel olarak Zengîler Devletinin hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengî durmaktaydı. İkili arasındaki mücadele, Bizans İmparatorluğu, Kilikya Ermenileri ve Antakya Haçlıları tarafından sürekli körüklendi. Bu unsurlar Anadolu ve Suriye’de siyasi birliğin sağlanmasına engel olmak adına Nûreddin ve II. Kılıçarslan arasında sık sık saf değiştirdiler.

Nûreddin Mahmud ve II. Kılıçarslan arasında siyasi hedeflerin ve dinî anlayışların farklılığından ileri gelen bu rekabet, Anadolu’da siyasi birliğin sağlanmasını geciktirmiş; Haçlı, Bizanslı ve Ermeni unsurların bölgedeki etkinliklerinin uzamasına neden olmuştur.¹⁰⁶ İki hükümdar arasında 20 yıl boyunca devam eden mücadele ancak Nûreddin Mahmud’un 1174’te vefatı ile son buldu. II. Kılıçarslan Nûreddin Mahmud’un koruduğı Danışmendlilerin illerini tek tek ele geçirerek 1178 yılında bu Türk beyliğine son verdi. Böylelikle Anadolu’nun rakipsiz hâkimi oldu.¹⁰⁷

¹⁰⁵ S. Koca, “Anadolu’da Türk Siyasi Birliğini Kurma Politikasında Selçuklu ve Danışmendli Beyleri Arasında Yaşanan Mücadele”, 96-97.

¹⁰⁶ Çağatay Gençtürk, “Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ile Halep Atabeyi Nûreddin Mahmud Arasındaki Münasebetler” *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (Ocak, 2019), 52.

¹⁰⁷ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/252; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/423-424; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2010), 165.

II. BÖLÜM

NÜREDDİN MAHMUD ZENGÎ İLE II. KILIÇARSLAN ARASINDA YAŞANAN SİYASÎ REKABETTE DİNDARLIĞIN VE DİNÎ DAVRANIŞIN ÖNEMİ

2.1.Nüreddin Mahmud Zengî'nin Şahsiyeti ve Dinî Kimliği

2.1.1.Şahsiyeti:

Nüreddin Mahmud Zengî'nin doğum tarihi kaynaklarda 17 Şevval 511 (5 Şubat 1118) olarak verilmektedir.¹⁰⁸ Bazı müverrihler doğum yerini Halep olarak gösterse de babası İmâdüddin Zengî bu tarihlerde Musul'da bulunduğu için bu bilginin doğruluğuna ihtiyatla yaklaşılmıştır.¹⁰⁹ Zengîlerin atası Kasîmüddevle Aksungur b. Abdillâh'ın babası İl-Turgan'ın Sabyu¹¹⁰ adında bir Türk boyuna mensub olduğu bilinmektedir.¹¹¹ Kâsimuddevle Aksungur'un tek evlâdı İmâdüddin Zengî'nin oğlu Nüreddin Mahmud'un künyesi, kaynaklarda farklı biçimlerde geçse de Bahaeddin Kök tarafından “Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Muzaffer) el-Melikü'l-Âdil eş-Şehîd Nûruddîn Mahmûd Zengî b. İmâdiddîn Zengî b. Kasîmiddevle Aksungur” olarak kaydedilmiştir. Nüreddin Zengî'nin annesi ve annesinin ailesinden hiçbir şahsın ismi veya haklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹²

Nüreddin Mahmud'un dış görünüşünü betimleyen kaynaklar onu esmer tenli, uzun boylu, geniş alınlı, çenesinden başka yüzünde kıl bulunmayan, endamlı ve heybetli bir kişi olarak tasvir ederler.¹¹³ Bununla beraber onun gençlik yıllarında dinî

¹⁰⁸ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbuddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Umrevî, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 57/118; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), XII/ 344.

¹⁰⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Nuaym el-Arkusi, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), XX/531; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII/258; A. Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî*, 27.

¹¹⁰ Ali Sevim, Sabyu adının hangi Türk boyu ile ilişkili olduğunun tesbit edilemediğini ancak El-Turgan adının genellikle Kıpçaklar tarafından kullanıldığı bilindiğinden Sabyu'nun Kıpçakların bir kolu olabileceğini söyler. Ali Sevim, “Buğyetü't-taleb fî Tarih-i Haleb'e göre Emîr Ak-Sungur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IX/ 6, (1966), 104. Bununla birlikte Halil İbrahim Gök, Yılmaz Öztuna'nın verdiği bilgiye dayanarak Zengîlerin atalarının Oğuzların Avşar boyuna mensub olduğunu kaydetmiştir. Halil İbrahim Gök, *Musul Atabegliği; Zengîler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 1.

¹¹¹ İbnü'l-Adîm, “Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb”, 97.

¹¹² Bahaeddin Kök, “Nüreddin Zengî, Mahmud”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 33/259-262. Nüreddin Mahmud Zengî'nin künyesi ve lakapları hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî*, 28-31.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/323; Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II/417.

ilimlerle iştihakla ilgilendiği, Arapça ve Rumca bildiği,¹¹⁴ güzel bir hattı olduğu, hadis ve hanefî fıkhnı iyi bildiği, Kur'an'ı Kerim'i tecvîd ve tertîl üzere okuduğu bildirilmiştir.¹¹⁵ Nûreddin Mahmud'un gençlik yıllarında hangi askeri faaliyetlerde bulunduğu ve hangi savaflara katıldığı hakkında kesin kayıtlar olmamakla beraber İmâdüddin Zengî'nin vefatına kadar onun hizmetinde olduğundan çeşitli idarî ve askerî görevlerde bulunduğu düşünölmekte, İmâdüddin Zengî'nin vefatında Ca'ber kalesinde, babasının yanında olduğu bilinmektedir.¹¹⁶

Nûreddin Mahmud, üç evlilik yapmış ve bu evliliklerinden iki kız, üç erkek olmak üzere beş evladı dünyaya gelmişti. Onun evlilikleri genellikle siyasi ilişkileri iyileştirmek ve hânedanlar arasında dostluk bağları kurmak amacıyla yapılmıştı. Bu bağlamda ilk evliliğini Dımaşk Hâkimi Muînüddîn Üner'in kızı İsmetüddîn Hatun ile Şevval 541/ Mart 1147 yılında gerçekleştirdi.¹¹⁷ İkinci evliliğini ise Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'un dört kızından biri olan Selçuka Hatun ile Haçlılara karşı kurdukları ittifakı kuvvetlendirmek amacıyla yaptı.¹¹⁸ Nûreddin Mahmud'un üçüncü evliliğinin kiminle olduğu hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte bu evlilikten oğlu el-Melikü's-Salih İsmail dünyaya gelmiş ve Nûreddin'in vefatından sonra ülke idaresi ona verilmiştir.¹¹⁹

Nûreddin Mahmud Zengî bir asker ve devlet adamı olmanın yanı sıra çağının meşhur fiziksel aktivitelerinden biri olan çevgan¹²⁰ oyununu çok iyi oynadığı bilinmektedir. Bu hususta onu eğlenceye düşkün olmakla suçlayan birisine ise şu cevabı vermiştir. *"Vallahi ben bu oyunu eğlence için oynamıyorum. Biz uçta yaşıyoruz, düşman ile çok yakınız. Savaşa çağrıldığımızda derhal hareket etmeliyiz. Şayet atlarımız idmansız kalırsa hızla hareket edemez ve savaşçılar onlara*

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII/493.

¹¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dımaşk*, 57/123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/323.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/06; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, yay.Ali Sevim, (Ankara: TTK Basımevi, 2011), 267-272; B. Kök, *Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 28-29.

¹¹⁷ İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 159.

¹¹⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, II/14-17; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 123; Sümer, "Mesud I", 29/341. Bu evliliğin tarihi hakkında kaynaklar arasında ihtilaf vardır. İbnü'l-Esîr ve Müneccimbaşı'nın kayıtlarına göre bu evlilik 1149 kışından önce gerçekleşmiştir. Müneccimbaşı, *Câmiu'd Düvel*, II/25; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/137. Ebû'l-Ferec ve Runciman ise evliliği 1150 yılından sonraki olaylar içerisinde kaydetmişlerdir. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/388; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/276.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/324.

¹²⁰ Çevgan: Bugünkü ismi ile "Polo" olarak bilinen, at üzerindeyken değnekle topa vurulmak suretiyle oynanan Orta Asya menşeli bir oyun.

hükmetmekte zorlanır. Vallahi beni topla oynamaya teşvik eden şey budur”¹²¹ demiştir. Bu cümlelerden onun vaktini boş olarak geçirmeyi sevmediği, oynadığı bir oyunu dahi ülkesini ve dinini korumak amacını destekleyici bir araç olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Nûreddin Mahmud’un sert tabiatlı olduğu ancak zalim olmadığı, vakur ve heybetli olmasına rağmen tevazu ve nezaketi elden bırakmadığı, öfkelenildiğinde dahi ağzından kötü bir söz duyulmadığı¹²² gibi karakter özelliklerinin yanı sıra kaynakların onun şahsiyeti hakkında fikir birliği ettiği en belirgin özelliği onun adaleti olmuştur. İbnü’l-Esîr “İslam öncesi ve İslam devrinde yaşamış pek çok hükümdarın geçmişini okudum fakat dört büyük halifeden ve Ömer b. Abdülaziz’den beri hiç bu kadar temiz ve âdil bir hükümdara rastlamış değilim.” sözleriyle Nûreddin Mahmud’un adaletini överken,¹²³ 563/1167 yıllarında Nûreddin’in hizmetinde bulunmuş olan Kâtip İmâd ise, onu “*meliklerin en iffetlisi, en dindarı, en ferasetlisi ve en faziletlisi*” olarak sıfatlandırmıştır.¹²⁴ Nitekim Nûreddin Mahmud Zengî fakihler ve kadılar ile mezâlim divanlarına katılarak halkını dinler ve onların sorunlarına adilane çözümler üretir, devlet büyüklerinin ve askerlerinin halkı ezmesine müsaade etmezdi. Adaletin temini konusundaki hassasiyeti sebebiyle Dımaşk’ta ilk olarak onun emri ile bir Dârüladl kurulmuştu.¹²⁵

Nûreddin Mahmud’un adaleti ile birlikte en çok zikredilen diğer özelliği ise dindarlığı idi. Kâtip İmâd, Nûreddin Mahmud’un evinde bir mescid yaptırdığını ve burada sabaha kadar ibadet ile meşgul olduğunu söylemiş ayrıca onu, kuşluk namazı kılarken gördüğünü de kaydetmiştir.¹²⁶ İbn Asâkir de Nûreddin Mahmud Zengî’yi beş vakit namazını cemaatle kılmaya devam eden, zikir ehli, oruç ve sadakaya düşkün, ramazan aylarında teravih namazını kaçırmayan âlim ve salih bir şahıs olarak nitelendirmiştir.¹²⁷ İbnü’l-Esîr de *et-Târihu’l-bâhir fi’l-devleti’l-Atâbekiyye*’de onun evinde bulunan mescidinden bahsetmiş ve burada hem devletin yazı işleri ile ilgilendiğini hem de uzunca ibadet ettiğini, yatsı namazından sonra

¹²¹ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 164-165.

¹²² Eşref Buharalı, “Sultan Nûreddin Mahmud Zengî”, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 118.

¹²³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, XI/323; a.mlf., *et-Târihu’l-bâhir*, 163-174.

¹²⁴ Bündârî, *Sene’l-Berkî’ş-Şâmî*, thk. Fethiye en-Nebravî, (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1979), 16 akt. A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 312.

¹²⁵ E. Buharalı, “Sultan Nûreddin Mahmud Zengî”, 120.

¹²⁶ Bündârî, *Sene’l-Berkî*, 27-32, akt. A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, s. 314.

¹²⁷ İbn Asâkir, *Târihu medineti Dımaşk*, 57/123.

dinlenip gece namazına kalktığını, kuşluğa kadar ibadet ve vird ile meşgul olduğunu söylemiştir.¹²⁸

2.1.2.Dinî Kimliği (Tasavvufa Bakışı)

Nûreddin Mahmud Zengî dindar bir devlet adamı ve asker olmanın yanında zühd ve takva üzere bir hayatı benimsemeye çalışmıştı. Onun bu yönü ile ilgili en çok bilgiyi İbnü'l-Esîr'in Zengîler devletini özel olarak kaleme aldığı *Atâbekiyye* 'de okuyabilmekteyiz.

Buna göre o, İslam'ın yasakları hususunda son derece hassas bir müslüman olup ülkesini de bu hassasiyetle yönetmekteydi. İpek, gümüş, altın gibi erkeklere yasak olan ziynetleri kullanmaz, ülke sınırları içerisinde içki alınıp satılmasına müsaade etmezdi. O, malının çokluğuna, ülke hazinesinin zenginliğine ve servetine rağmen ganimet ve öşürden bir pay almaz, geçimini sağlamak için gayrimüslimlerin verdiği cizyeden yalnızca kendisine yetecek kadarını alırdı.¹²⁹ Bununla ilgili olarak kaynaklarda şu olay anlatılmaktadır: Nûreddin Mahmud Zengî'nin Muinüddin Üner'in kızı olan eşi İsmetüddin Hatun, nafakasının miktarı hakkında yakınıp yetmediğini söyleyince Nûreddin Mahmud ona *“Bu mal benim değil Müslümanlarındır, ben yalnızca onların çıkarları için ve düşmanlarından gelecek kötülöklere karşı hazır olmaları için mallarının koruyuculuğunu üstlendim, onlara hıyanet etmem”* der ve bununla beraber Humus'ta geliri kendisine ait olan üç dükkanını İsmetüddin Hatun'a verir.¹³⁰ Onun bu tutumundan dünya malına asla tamah etmediğini, hâkim olduğu topraklardaki Müslüman halka olan sorumluluğunun bilincinde olarak hakkı olan malı tasarruf etmede dahi fazlasıyla tedbirli davrandığını gözlemleyebilmekteyiz. Öyle ki İbnü'l-Esîr, onun varlığa rağmen zühd hayatını seçmesini, kalbini dünyaya bağlamamasını Hz. Süleyman ve Hz. Davud'un haline benzetmiştir.¹³¹

Nûreddin Mahmud, Allah yolunda savaşmaya ve şehadet şerbeti içmeye olan arzusu sebebiyle “eş-Şehîd” künyesini almıştı.¹³² Nitekim o katıldığı savaşlarda bizzat çarpışmak için yanında her zaman iki yay ve ok kabını bulundururdu. Onun bu

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 164.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 164.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 164.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 166.

¹³² İbn Asâkir, *Târihu medineti Dimaşk*, 57/120.

halini görüp endişelenen fakihlerden Kutbuddîn en-Nisâburî “Allah için kendini, İslamı ve Müslümanları tehlikeye atma, sana zarar gelirse tüm Müslümanlar intikamını almak için savaşmak zorunda kalır” deyince O, “Mahmud kimdir ki bu sözlerle muhatap olup övülüyor? Benden önce ülkeyi ve İslamı koruyan kimdi? Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah’tı.” diye karşılık vermişti.¹³³ Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki Nûreddin Mahmud ne malı ne de kendisine bahşedilen askeri ve siyasi zekâ ve gücüne rağmen kibre düşmüyor; kazandığı savaşların, hâkim olduğu ülke ve servetinin yalnız Allah’tan geldiğini her daim aklında tutmaya gayret ediyordu.

Nûreddin Mahmud’un dindar ve zâhidane bir yaşamı tercih etmesinde kendi karakteri ve manevi duyguları, zorlu bir coğrafyaya hükmetmesi, ülkesindeki depremler, geçirdiği ağır hastalıklar, düşmanlarının ve yakınlarının ihanetleri gibi pek çok faktör bulunabilmekle beraber sûfilerin etkisi de göz ardı edilemez. İbnü’l-Furât Nûreddin Mahmud’un gençlik yıllarında Sünnî arkadaşı Mecdüddîn Muhammed Ebu Bekir İbnü’d-Dâye’nin aracılığı ile el-Serracin b. Düveyl es-Serrac adlı Halepli bir ârife intisab ettiğini söylemiştir.¹³⁴ İbnü’l-Adîm, Hısnü’l-Ekrâd vakası sonrasında sûfilerden Burhaneddin el-Belhî’nin onu ikaz etmesiyle Nûreddin’in daha dindar bir hale geldiğini ifade etmiştir. Buna göre Nûreddin Mahmud, 1163’te Trablus Kontluğuna karşı düzenlediği bir seferde Hısnü’l-Ekrâd denilen yerde Haçlılar tarafından ordusunun büyük bir kısmı bozguna uğratılmış ve silahları Haçlıların eline düşmüştü.¹³⁵ Bunun üzerine Burhaneddin el-Belhî, Nûreddin Mahmud’a gelip “Ordunun içinde günahkârlar, müzisyenler, sarhoşlar varken sen Allah’ın sana zafer vereceğini mi umut ediyorsun?” demişti. Bu uyarı üzerine Nûreddin Mahmud tevbe ederek İslam’ın koyduğu sınır ve yasaklara daha fazla riayet etmeye başlamış, bu bağlamda İslamda yeri olmayan vergileri kaldırmış, ülkesinde fuhşiyatı yasaklamış, zâhidlere haber göndererek dua ile kendisine yardım olunmasını talep etmişti.¹³⁶ Yine bu vakadan sonra Nûreddin Mahmud ordusunun zararını karşılamak için Halep ve Dımaşk’tan çok sayıda para, elbise, çadır, at ve silah getirtmiş, bu durum büyük bir ekonomik kayba neden olmuştu. Onun yanındaki

¹³³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, XI/323-324; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 316.

¹³⁴ İbnü’l-Furât, *Târîhu İbnü’l-Furât*, nşr.Hasan Muhammed Şemma, (Basra: Matbaatü Haddad,1967), IV/107, akt. A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, s. 316

¹³⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, XI/240-242.

¹³⁶ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Halep min târîhi Haleb*, thk.Halîl el-Mansûr, (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-İlmiyye, 1996), 344.

adamlarından biri; fakihlere, fakirlere, sûfilere, kurrâlara ve bunun gibi şahıslara tahsis edilen maaş ve sadakayı kesip bu zor durumda kullanmasını teklif etmiş, Nûreddin Mahmud ise “*Hadis-i Şerif*’te size ancak aranızdaki zayıfların hürmetine zafer ve rızık verilir, buyuruluyor. Ben zafere ancak onların duaları sayesinde ulaşacağıma inanıyorum, onlar ben yatağında uyurken şaşmayan okları ile savaşıyorlar. Onların beytûlmâlde hakları vardır, ben onların haklarını vermezsem bu bana helal olur mu?¹³⁷” diyerek bu teklifi şiddetle reddetmişti.

Nûreddin Mahmud’un sûfilere verdiği değer ve hürmet ile Zengîler devleti adeta sûfilerin bir merkezi konumuna gelmiş, Horasan ve diğer bölgelerden gelen sûfiler Zengî hânedanlarının oluşturduğu siyasi ve iktisadi güven ortamında kendileri için inşa edilen hankâh, ribat ve zâviyelerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdi.¹³⁸ Seyyah İbn Cübeyr, Şam ile ilgili gözlemlerini ünlü seyahatnamesinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu diyarların gerçek melikleri burada yaşayan sûfilerdir. Onlar burada dünya işleri ve geçim sıkıntısından uzak olarak yalnızca Allah’a ibadet etmektedirler. Burada onlar için cennet bahçelerinin içinde saray benzeri hankâhlar bulunmaktadır.”¹³⁹

Tasavvuf ehline hizmet için kurulan bu kurumların devamlılığının sağlanması için vakıflar tahsis edilmiş, bu vakıfların idaresi ise ilk kez Nûreddin Mahmud Zengî tarafından teşkil edilen “meşîhâtü’ş-şüyûh” kurumuna verilmişti. Nûreddin Mahmud 568/1169 yılında dönemin meşhur sufilerinden İmâdüddîn Ebu’l Feth Muhammed b. Ali b. Hammûye (ö.577/1181)’ yi Dımaşk’a davet edip “şeyhu’ş-şüyûh” ünvanı ile bu kurumun başına atayarak tüm sûfi vakıflarının idaresini ona teslim etti.¹⁴⁰

İbnü’l-Esîr Nûreddin Mahmud’un sufilere olan hürmetini şu sözler ile açıklamıştır: “Nûreddin, sûfilere gördüğü gibi onlara hürmet eder ve onları sarayında ağırlardı. Onları kapıda karşılar, kucakladıktan sonra baş köşede kendi

¹³⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, XI/241-242; İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 118; Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, I/399; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Halep min târihi Haleb*, 343-344.

¹³⁸ Ömer Tay, “Sultan Nûreddin Zengî’nin Yaşamında Sûfilerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufî Faaliyetler”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, XX/2 (Aralık 2021), 994.

¹³⁹ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara (Seyahatname)*, çev. İsmail Güler, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 209; Ö. Tay, “Sultan Nûreddin Zengî’nin Yaşamında Sûfilerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufî Faaliyetler”, 994.

¹⁴⁰ Harun Yılmaz, “Meşîhatüşşüyûh’un Doğuşu ve Mısır’daki İki Hankah: Sâ’idüs’-Sü’adâ ve Siryâkûs”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34 (2014/2), 5.

minderi üzerine oturturdu."¹⁴¹ Bununla beraber Nûreddin Mahmud'un her zahid ve sûfiye aynı muameleyi göstermediği, özellikle ehl-i sünnet çizgisinin dışına çıkanları cezalandırdığı kaynaklarda nakledilen şu olay ile anlaşılmaktadır: Dimaşk'ta Yusuf b. Âdem adında görünüşte dindar olan fakat Müşebbihe'ye¹⁴² benzer görüşleri olan bir adam, Nûreddin Mahmud'un emriyle eşeğe ters bindirilip şehirde onur kırıcı bir halde gezdirilmek suretiyle cezalandırılmıştır. Nûreddin Mahmud, "*Biz yolları haydutlardan ve hırsızlardan koruyoruz, bunun gibi dini de koruyup onu ihlal edenlerden korumamız gerekmez mi?*"¹⁴³ sözleriyle Ehl-i sünnete aykırı düşüncelere sahip kişiler hakkındaki tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Nûreddin Mahmud'un hayatında önemli bir yeri olan ve onun yakınlık kurduğu bazı sûfiler vardır. Bunların başında Musul'daki zâviyesinde devlet adamları ve din büyükleri tarafından sık sık ziyaret edilip duası alınan ve himmeti umulan bir şahsiyet olarak Şeyh Molla Ömer gelmektedir. Nûreddin Mahmud da onun en sadık takipçilerinden biri olmuştu.¹⁴⁴ Nûreddin Mahmud, Musul'u fethettiğinde bu zâtı ziyaret etmiş böylece aralarında güçlü bir dostluk bağı kurulmuştu. Öyle ki, Nûreddin Mahmud'un uzakta olduğu zamanlarda dahi mektuplaşmaları devam etmiş, samimiyetleri artmıştı. Nûreddin Mahmud, ondan her sene Ramazan ayında iftariyelik göndermesini ister ve Ömer Molla'nın onun için hazırlayıp gönderdiği yufka ve kuru ekmek kırıntıları ile iftarını açardı.¹⁴⁵ Ona olan güveni sebebiyle Musul'dan ayrılırken şehrin ileri gelenlerine Şeyh Ömer Molla'dan izin alınmadan hiçbir işe kalkışmamalarını tembihlemişti. Öyle ki Musul'da yapılacak yeni camii için şeyhi görevlendirerek ona 60.000 dinar vermiş, bu işi Ömer Molla'nın yapamayacağı kendisine söylendiğinde ise ondan başka kimseye bu iş için güvenemeyeceğini ifade etmişti.¹⁴⁶ Ancak onun Ömer Molla'ya duyduğu güven ve muhabbete rağmen her talebini olumlu karşılayıp yerine getirdiği söylenemez. Zira Ömer Molla, Musul'da yol kesme ve hırsızlık olaylarının artması üzerine Nureddin'e bir mektup yazarak hırsızlara idam ve çarmıha gerilme gibi daha

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 171.

¹⁴² Müşebbihe: Yaratıkları Allah'a veya Allah'ı yaratıklara benzeten veya bu benzetmeye sebep olan inançlara sahip kişiler için kullanılan isimdir.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 173-174.

¹⁴⁴ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, II/172.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII/263; Ömer Tay, *Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 10.

¹⁴⁶ B. Kök, *Nûruddin Mahmûd bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, 166.

şiddetli cezalar vermesini talep edince Nûreddin Mahmud, “Allah, insanları yaratan onların işlerini en iyi bilen ve onlara uygun şer’i kanunları koyandır. Bizim onun koyduğu kanunlar üzerine kanun koymaya ihtiyacımız yoktur” diyerek bu talebi reddetti. Şeyh Ömer Molla ise halkı topladığı bir mecliste hükümdarın bu mektubunu sesli olarak okudu.¹⁴⁷

Tasavvuf tarihinde önemli bir yeri bulunan Sühreverdî ailesi de Nûreddin Mahmud’un değer verdiği şahıslardandı. Ebû Necib Sühreverdî (ö. 563/1168) Kudüs’e gitmek üzere Bağdat’tan ayrıldığında Dımaşk’ta Nûreddin Mahmud tarafından hürmetle karşılanmış ve burada bir süre kalıp tekrar Bağdat’a dönmüştü.¹⁴⁸ Oğlu Abdurrahim Sühreverdî ise Dımaşk’a yerleşmiş, Nûreddin Mahmud ona her hafta Dımaşk kalesinde vaaz etmesi için kürsü vermişti.¹⁴⁹ Ebu Necib Sühreverdî’nin yeğeni ve Sühreverdiyye tarikatının kurucusu Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. es-Sühreverdî (ö.632/1234)’nin de Suriye’ye elçi olarak gönderildiği ve burada Nûreddin Mahmud ile görüştüğü rivayet edilmiştir.¹⁵⁰ Yine aynı dönemin önemli sûfilerinden Abdulkadir Geylânî’nin müridi olan Kutbüddîn en-Nisâburî de Nûreddin Mahmud’un medrese ve hankâhlarında müderrislik yapan sûfi âlimlerden biridir.

Bunların dışında Nûreddin Mahmud’un görüşüp dualarını aldığı başka sûfiler de vardır. Hayat el-Harrânî (ö.581/1185) bunlardan biri olup Nûreddin Mahmud’a Haçlılar karşısında muzaffer olabilmesi için dua etmiştir. Ayrıca Nûreddin Mahmud, Hanbeli mezhebine mensub, tasavvuf ve hadis alanında öne çıkan Makdisî ailesinden Şeyh Ahmed’i de sık sık ziyaret edip dualarını alırdı.¹⁵¹

Sûfiler ve âlimler her devirde sultanların, meliklerin değer verip gözettiği ayrıcalıklı bir kesimdir. Zengîler döneminde de her melikin yanında bir sûfi ve âlim olduğunu, onların sözlerine dinî meselelerde olduğu kadar siyasi ve askerî meselelerde de itibar edildiğini bilmekteyiz. Nûreddin Mahmud’un onlara gösterdiği

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, XII/282; Ö. Tay, *Sultan Nûreddin Zengî’nin Yaşamında Sûfilerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufi Faaliyetler*, 995.

¹⁴⁸ Reşat Öngören, “Sühreverdî, Ebû’n-Necib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/35-36.

¹⁴⁹ Ö. Tay, *Sultan Nûreddin Zengî’nin Yaşamında Sûfilerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufi Faaliyetler*, 996.

¹⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XXII/373.

¹⁵¹ Ö. Tay, “Sultan Nûreddin Zengî’nin Yaşamında Sûfilerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufi Faaliyetler”, 996-997.

saygı ve duyduğu muhabbetin en temel sebebi ilk olarak kendisinin de manevi hissiyatının yüksek olması ve dinin gereklerini yerine getirme, ülkesinde şeriatı uygulamadaki hassasiyetinden kaynaklanmaktaydı. Nûreddin Mahmud hayatı boyunca en çok Haçlılar ve Şîîler ile mücadele etmişti. Ancak o, bu mücadelenin yalnızca askeri ve siyasi boyutta sağlanacak başarılarından ibaret olmadığını, dinî ve fikrî mücadelenin de askeri mücadele kadar önemli olduğunun bilincindeydi. Sûfî ve âlimler, Şîîliğe karşı Sünnî bir İslam anlayışının ve kültürünün toplumda yerleşmesinde, Haçlılara karşı ise cihad düşüncesinin diri tutulması noktasında toplum üzerinde büyük bir etkiye sahiptiler. Öyle ki Nûreddin Mahmud, Haçlılara karşı yapılacak seferlerden önce ülkesindeki sûfilere haber göndererek hem onlardan dua alıyor hem de kendisiyle beraber cihad etmeleri için halkı teşvik etmelerini istiyordu.¹⁵² Bunun için o, ülkesini âlim ve sufiler ile doldurup inşa ettiği kurumlar ile onların faaliyetlerini destekledi.

Bununla beraber Nûreddin Mahmud'un herhangi bir tarikatın mensubu olduğuna dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak o, tasavvuf ehlini ve âlimleri seven, onları birleştiren, istişâre edip dualarını almaya gayret eden bir şahsiyetti. Tasavvufî düşüncesi genellikle Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Gazzâlî (505/1111) çizgisinde olup¹⁵³ Ehl-i Sünnet'e aykırı veya bid'at olarak gördüğü fikirlere ise şiddetle muhalifti. Öyle ki Müşebbihe'ye yakın görüşleri sebebiyle Yusuf b. Âdem adlı şahsı onur kırıcı şekilde cezalandırmıştı. II. Kılıçarslan'a Uygulanan Siyasi Politika konusunda belirttiğimiz gibi o, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ı da filozofların mezhebine mensub olmakla suçlamış ve bu sebeple tövbe edip dinini yenilemeye davet etmişti.¹⁵⁴

2.1.3. Şîî Politikası

Bilindiği üzere Selçuklular kuruldukları ilk andan itibaren Sünnîliğin koruyucusu olmuşlar ve Şîîliğin İslam coğrafyası üzerindeki üstünlüğünü sona erdirmek için mücadele vermişlerdir. Öyle ki Bertold Spuler, Selçukluların Sünnî bir

¹⁵² H. Yılmaz, "Meşihatüşşüüh'un Doğuşu ve Mısır'daki İki Hankah: Sâ'idüs'-Sü'adâ ve Siryâkûs", 3.

¹⁵³ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 326-328.

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 160-161.

devlet olarak İslam dünyası içerisinde ortaya çıkmamış olması halinde Şiîliğin İslam dünyasına tamamen hâkim hale geleceğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Selçuklu ülkesinde Şiîler; aşırı Şiî gruplarından, Selçuklu hakimiyetini benimsemiş zararsız Şiî topluluklarına kadar çeşitlilik göstermekteydi. Selçuklular, Abbâsî Halifeliğini ve Selçuklu Devleti'ni tehdit eden aşırı Şiîler ile kendi halinde yaşayanları ayrı tutmuştur. Ancak bu ikinci grup azınlık olup genellikle Şiîler, Selçuklu hakimiyetine ve Abbâsî Halifeliği'ne karşı tehditkâr bir tutum sergileyen siyasi bir organizasyon olarak görünmekteydi. Bu sebeple Selçuklular Şiîliğe karşı hem siyasi hem kültürel alanda etkin bir mücadele sürdürerek onların devletlerine karşı her türlü zararlı eylemlerini ve yayılcı faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır.¹⁵⁶

Selçuklular'ın Şiîliğe karşı mücadelesini ve onların olumsuz faaliyetlerine karşı aldıkları tedbirleri diğer Sünnî devletler gibi Zengîler ve Türkiye Selçukluları da uygulamaya devam etmişlerdir.

Nûreddin Mahmud'un hâkim olduğu Halep şehrinde Hamdânîler zamanından beri İmamiye Şiası etkili olduğundan şehirde Sünnî nüfus kadar Şiî nüfus da yoğun olarak bulunmaktaydı.¹⁵⁷ İmâdüddin Zengî ülkesindeki bu Şiî unsurlar ile çatışmamış hatta Şiîlerin ortaya çıkardıkları meşhedleri tamir ettirmişti.¹⁵⁸ Bu bağlamda Hz. Ali ve Hz. İbrahim'e nisbet edilen makam ve meşhedlerin tamirini yaptırmış, ayrıca Hz. Hüseyin için bir makam da inşa ettirmiştir. Bu yerler Halep halkı ve Şiîler için kutsal bir öneme sahipti. Ancak Zengîlerin bu hususta gösterdiği ihtimam, Şiî halkı memnun edip teveccühlerini kazanmak gibi bir maksat taşımayıp Zengîlerin İslam büyüklerine gösterdikleri saygı ve muhabbetten ileri gelmekteydi.¹⁵⁹ Nitekim Nûreddin Mahmud, Halep'in batısında bulunan büyük Şeyh Muhassin meşhedini de onarmış, bu olay Halep'te Ehl-i Sünnet'in Şiîlere karşı zaferinin resmî bir sembolü olarak kabul edilmişti. Şiîler ise bu duruma karşılık olarak Nûreddin Mahmud'un

¹⁵⁵ Bertold Spuler, "Doğu'da Hilafetin Çöküşü", çev. Hamdi Aktaş, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, (1997), 157; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 43.

¹⁵⁶ S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 153-156.

¹⁵⁷ S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 99.

¹⁵⁸ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 116.

¹⁵⁹ B. Kök, *Nûreddin Mahmud bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, 169; Mehmet Emin Yağmur, *Nûreddin Mahmud B. Zengî'nin Haçlılar ile Mücadelesi*, (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 116-117.

vefatından hemen sonra bu meşhede beş yüz metre uzaklıkta Hz. Hüseyin'e tahsis ettikleri bir meşhed inşa etmişlerdi.¹⁶⁰

Nûreddin Mahmud, babasının Şiilere yönelik hoşgörölü siyasetini bir süre devam ettirmiş ancak bu durum Şiilerin Haçlılar ile Nûreddin Mahmud'a karşı işbirliği yapıp onu pusuya düşürmesi hadisesiyle son bulmuştur.

Şöyle ki 1148 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un isteği üzerine Nûreddin Mahmud, Haçlı kontu Raymond üzerine yürüdü. Raymond ise Nûreddin Mahmud'a şiddetle muhâlif bir Haşhaşi olan Ali b. Vefa ile ittifak edip ona Antakya'nın kuzeyinde, Yağra civarında bir baskın düzenledi. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud, karargahını ve ordularını savaşmaları için orada bırakarak Halep'e geri dönmek zorunda kaldı.¹⁶¹ Bu olaydan sonra Nûreddin Mahmud, Şiilere olan müsamahalı tutumunu tamamen değiştirdi.

Tarihçi Ebu'l-Ferec, Nûreddin'in şahsiyeti hakkında bilgi verdiği bölümde onun Şiilerden nefret ettiğini ifade etmiştir.¹⁶² Nikita Elisséeff ise Nûreddin Mahmud'un Yağra'daki yenilgisinin Halep'in İsmailî ve Şiileri tarafından üstü kapalı bir memnuniyetle karşılanmış olabileceğini, bu sebeple Nûreddin'in onlara karşı tavrını değiştirmiş olabileceğini söyler.¹⁶³ Nitekim Nûreddin Mahmud, Yağra yenilgisinin hemen ardından Şiilere yönelik yeni politikalarını hızla uygulamaya koydu. Şiilerin ezana yerleştirdiği "Hayye 'alâ hayri'l-'amel" ifadesini kaldırıp "Hayye 'ale's-salâh ve hayye 'ale'l-felah" sözlerinin okunmasını emrederken¹⁶⁴ "Şayet ezanı meşru şekilde okumazlarsa onların başına minareleri yıkarım" şeklinde sert bir üslup da kullanmaktaydı.¹⁶⁵ Bununla beraber Şiilerin Halep'te 1114 yılından beri kullandıkları Ulu Camii'de verdikleri vaazlar esnasında çıkan tartışmalar sebebiyle Şiî vaazlarını da yasakladı. Ayrıca Sünnî âlimlerin de isteği üzerine Hz. Muhammed'in sahabesi hakkında olumsuz ifadelerin kullanılması yasaklandı. Bu uygulamalardan şikayetçi olan Şiî liderlerinin bazıları tutuklandı veya sınır dışı

¹⁶⁰ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, III/705-779.

¹⁶¹ S. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/175.

¹⁶² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 417.

¹⁶³ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, II/389-442.

¹⁶⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep min târihi Haleb*, 331-332; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII/494.

¹⁶⁵ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 118.

edildi. Nûreddin Mahmud'un Şîilere karşı dik duruşu, bu itiraz ve şikayetlerin küçük çaplı karışıklıklardan daha ileri boyutlara taşınmasına engel oldu.¹⁶⁶

Nûreddin Mahmud'un Şîiler ile ilişkisine dair dikkat çeken bir durum da Haçlı zulmüne maruz kalmış ve Haçlı karşıtı olan Şîilerin Nûreddin'e verdiği destektir.¹⁶⁷ Nitekim Nûreddin Mahmud'u en çok öven şairlerden biri olan Ahmed b. Munîr et-Trablusî (ö.548/1135) aşırı şîilerden olmasına karşın Nûreddin Mahmud'a yazdığı şiirlerde onu “*asrın hükümdarı*” olarak tarif ediyor, “*onun sayesinde dünyanın güllük, gülistanlığa döndüğünü*” söylüyordu.¹⁶⁸ Yine Şîi Fatımîlerin veziri ve aynı zamanda şair olan Melikü's Sâlih Tala'i b. Ruzzîk (ö.556/1161) ve el-Muhezzeb b. Zuheyr (ö.561/1166) gibi şairlerin Nûreddin Mahmud'a övgü dolu şiirler yazdığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Dolayısıyla o her ne kadar Şîiliğe karşı bir politika benimseyip Sünnîliği yegâne mezhep olarak yaygınlaştırmak istese de Haçlılarla verdiği büyük mücadele ile tüm İslam aleminin takdir ve teveccühünü kazanmıştı.

Nûreddin Mahmud, Şîilik ile mücadelenin askeri tedbirlerden daha ziyade eğitim aracılığı ile yapılması gerektiğinin de farkındaydı. Bu sebeple ülkesinde hem Hanefî hem Şafiiler için pek çok yeni medrese kurup bu medreselere Şîi propagandaya karşı Sünnîliğin savunuculuğunu yapacak ilim adamlarını yerleştirdi.¹⁷⁰ Nûreddin Mahmud'un Şîiliğe karşı medrese ve dini kurumlar aracılığı ile yürüttüğü mücadele ileride anlatılacağı için burada detaylarına yer vermeyeceğiz.

2.1.3.1. Şîi Fatımî Devleti ile Mücadelesi

Bilindiği üzere Nûreddin Mahmud'un İslam birliği hedefi önündeki en büyük engellerden birincisi Haçlılar ikincisi ise Şîi Fâtımîlerdi. Nûreddin'in ve İslam dünyasının bu iki büyük düşmanı zaman zaman bir araya gelerek de Sünnî Selçukluların ve Zengîlerin kurduğu düzeni tehdit etmekteydiler. Bu sebeple Haçlılar kadar Fatımîlerin de ilga edilmesi Nûreddin Mahmud için büyük önem arz

¹⁶⁶ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, II/389-442.

¹⁶⁷ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 117-118.

¹⁶⁸ Selami Bakırcı, “Arap Şiirinde Nûreddin Mahmud b. Zengî”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2, (1999), 144-146.

¹⁶⁹ S. Bakırcı, “Arap Şiirinde Nûreddin Mahmud b. Zengî”, 145.

¹⁷⁰ Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 399; Abdülkadir Turan, “Nûreddin Mahmud Zengî Devri'nde İlmiye Sınıfı”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 18(3), (2018), 50.

etmekteydi. O, bu hedeflerini Selâhaddin Eyyûbî vasıtasıyla gerçekleştirme olanağı bulmuştu.

Nûreddin, ünlü komutanı Esedüddîn Şirkûh ile yeğeni Selâhaddin Eyyûbî' yi Mısır Seferi ile görevlendirmişti. Şirkûh ve Selâhaddin Mısır üzerine iki kez sefere çıkmış ancak amaçlarına ulaşmadan geri dönmüşlerdi. 1168'de Mısır'ın sıkıntılı durumundan faydalanmak isteyen Haçlılar, Kahire'yi kuşattılar. Bunun üzerine Fatımî Halifesi Âdîd-Lidînillah, Nûreddin'den yardım istedi. Nûreddin Mahmud, askerlerinin başında Şirkûh olduğu halde 7000 kişilik bir orduyu üçüncü kez Mısır'a gönderdi. Sonunda Şirkûh Kahire'ye Ocak 1169'da girip Haçlılar'ı bölgeden uzaklaştırarak idareyi eline aldı.¹⁷¹ Şirkûh ve beraberindekiler Mısır halkı tarafından coşku ile karşılandı. Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillah da başarıları sebebiyle onları onurlandırdı. Fâtımî veziri Şaver'in ise uyguladığı hatalı politikaların ülkeyi zor bir duruma düşürdüğü görülerek öldürülmesine karar verildi. Vezir Şaver'in öldürülmesinden sonra Şirkûh onun yerine vezir olarak atanmıştı ki onun da iki ay sonra aniden vefat etmesi ile yeğeni Selâhaddin-i Eyyubî Mısır'ın yeni veziri oldu.¹⁷²

Şiîlerin ve Şiî pratiklerin hâkim olduğu Mısır'ı Nûreddin Mahmud, “*küfür ve nifak ülkesi*” olarak nitelemişti.¹⁷³ Selâhaddin Eyyûbî Mısır'da idareyi ele alınca vakit kaybetmeden ülkeyi bu halden kurtarmak için faaliyetlere girişti. Şiî mahkemelerini, Şiîlere ait olan Meclisü'd-Da've'yi kaldırttı. Yine Nûreddin Mahmud'un yaptığı gibi Şiî ezanını yasakladı. Nûreddin Mahmud'un seçtiği devlet adamları üst kademelerde görevlendirildi. Kısa süre sonra Nûreddin Mahmud'un ısrarlarıyla Fatımî halifesi Âdîd-Lidînillah'ın ismi hutbeden tamamen kaldırılarak hutbe yalnızca Abbâsi Halifesi adına okunmaya başlandı. Böylece 909 yılında kurulan Şiî Fâtımî devleti tamamen sona erdirilmiş oldu.¹⁷⁴

Şiî Fatımî devletinin yıkılması Nûreddin Mahmud'un hedefleri arasında önemli bir yere sahipti. Böylece İslam dünyasındaki iki başlılık ortadan kaldırıldı,

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/263-266 ; Mustafa Kılıç, “Şirkûh el-Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:TDV Yayınları, 2010), 39/203-204.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/263-266 ; Adnan Adıgüzel, “XII. Yüzyıl Sonlarında Eyyubîler-Muvahhidler İlişkileri”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13/25, (2018), 63.

¹⁷³ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 275.

¹⁷⁴ A. Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, 161-162; Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 78-80; Abdülhalim Oflaz, “Nûreddin Zengî'nin Selâhaddin Eyyûbî Eliyle Gerçekleşen Hayalleri”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 18(3), (2018), 28-29.

Sünnî İslam aleminin üzerindeki Şîî tehdidi ve baskısı da büyük oranda giderilmiş oldu.

2.1.4. Aklî ve Metafizik İlimlere Bakışı

Nûreddin Mahmud'un Tasavvûfî düşüncesinin genellikle Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Gazzâlî (505/1111) çizgisinde olduğunu belirtmiştik. Bununla beraber onun çevresindeki dinî ortam genellikle Nizamiye Medreselerinde yetişen hadisçi âlimlerden oluşmaktaydı.¹⁷⁵ Bu grubun felsefe ve mantık ilimlerine karşı önyargılı olduğu bilinmektedir. Şeşen, medrese müessesesinin ortaya çıktığı dönemde Batınîlik ve benzeri sapkın oluşumların felsefe ve mantık ilimlerine dayanarak yapılaştığını, bu sebeple felsefî düşüncenin medrese camiası tarafından sapkınlığın bir sembolü olarak görülmeye başlandığını ifade etmiştir.¹⁷⁶

Medreselerin ilk temsilcisi ve Nûreddin Mahmud'un yetiştiği ortamın takipçisi olduğu büyük âlim Gazzâlî de Bâtınîler ile mücadele ederken onların kullandığı felsefe ve kelam gibi ilimleri tehlikeli addetmiş ve halkın bu fikirlerle meşgul olmasının engellenmesi gerektiğini savunmuştu. Felsefe ve kelam ilimlerine karşı bu olumsuz tavır Zengîler ve Eyyûbîler devrinde de medrese camiasında devam etmişti.¹⁷⁷ Dönemin önemli Hadis ve Fıkıh âlimi İbn Salah eş-Şehrazûrî (ö.643/1245)'nin felsefe hakkındaki sözleri Zengîler ve Eyyûbîler döneminde felsefe ve mantığa bakışın anlaşılması açısından önemlidir:

*“Felsefe sefahatin, zındıklığın kaynağı ve sebebidir. Felsefeyle meşgul olanlar şeriatın güzelliklerini göremez. Onunla uğraşanların kalbindeki nübüvvet nuru kaybolur, şeytanın uşağı olup perişan olurlar. Şeriata ait meselelerde mantıki ıstılahları kullanmak en fena kötülüktür. Zira Şeriatın mantığa ihtiyacı yoktur. Mantık boş bir eylem ve laf kalabalığından başka bir şey olmayıp Allah zihni sağlam kişileri ona muhtaç etmemiştir. Sultanın yapması gereken bu uğursuzların kötülüğünü Müslümanların başından savmak ve onları uzaklaştırmaktır.”*¹⁷⁸

Nûreddin Mahmud medrese terbiyesi görmüş, dünya görüşleri de buradaki siyâsi ve fikrî ortamdan oldukça etkilenmiş bir kişi olarak felsefe hakkındaki

¹⁷⁵ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 328.

¹⁷⁶ R. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 467.

¹⁷⁷ R. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 466-470.

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII/143; R. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 469.

görüşleri de medreseninkinden farklı değildi.¹⁷⁹ Şeşen, Nûreddin ve Selâhaddin'in selefe uygun olan İslâmiyeti benimsediklerinden felsefe, felsefî tasavvuf, mantık, kelâm, simya gibi ilimlere ilgilerinin olmadığını ve bunlar ile ilgilenenleri hoş karşılamadıklarını ifade etmiştir.¹⁸⁰ Gerçekten Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a yazdığı mektupta “*Elçimin huzurunda imanını yenileyeceksin, öyle ki ben seni bir mümin olarak görmüyorum*”¹⁸¹ şeklinde ağır ifadeler kullanmasının bir sebebi de II. Kılıçarslan'ın felsefeye olan ilgisi ve filozofların mezhebine mensub olmakla itham edilmesiydi. Nûreddin Mahmud'un himayesinde yetişen Selâhaddin Eyyûbî'nin de felsefe konusunda sert bir tutum içerisinde olduğu, İsrâkiyyûn felsefesinin kurucusu Sühreverdî Maktûl hakkında verdiği ölüm kararından anlaşılabilmektedir.

Şöyle ki İsrâkîliğin kurucusu Şihabüddîn Sühreverdî el-Maktûl (ö.587/1191) İsfahan'daki eğitiminin ardından Anadolu'ya geçtiğinde Artuklular ve Anadolu Selçukluları ile dostane ilişkiler kurmuştu.¹⁸² II. Kılıçarslan ile görüşerek himaye edilmiş, o ve oğulları tarafından büyük bir alaka görmüştü.¹⁸³ Burada gördüğü hürmet ve serbestlik onun İsrakî felsefesini olgunlaştırmasına imkân vermiş ve böylece etrafında pek çok talebe de toplamıştı.¹⁸⁴ Öyle ki Maktul Şihabüddîn, II. Kılıçarslan'ın oğlu Berkjaruk adına da *Pertevnâme* adlı bir eser yazdı. Berkjaruk bu eseri okuyup içeriğindeki tüm sembol ve kavramları anlayarak Şihabüddîn'in görüşlerini benimsedi.¹⁸⁵ Şihâbüddîn, Anadolu'dan Suriye'ye geçtiğinde aynı hoşgörü ve iltifatı burada bulamadı. Halep'te Selahaddin'in oğlu el-Melikü'z-Zâhir ile yakın bir dostluk kurmuş ve onu fikirleriyle etkilemiş olmasına rağmen Halep uleması, Sühreverdi Maktul'un kendi felsefî fikirlerini cüretkâr bir şekilde dile getirip ona karşı çıkanları cehaletle suçlaması yüzünden ona karşı olumsuz bir tavır takındılar. Halep uleması Sühreverdi'yi fikirlerinden dolayı sorgulamak için bir toplantı tertib ettiler ve bu toplantıda onun zındık olduğuna, peygamberlik iddiasında bulunduğuna hükmettiler. Selahaddin Eyyubi'ye bir mektup gönderilerek

¹⁷⁹ R. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 468.

¹⁸⁰ R. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 402.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 160-161.

¹⁸² İlhan Kutluer, “Sühreverdî, Maktûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/36-37.

¹⁸³ Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemî, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 356; Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, (İstanbul: Şema Yayınevi, 2006), 178-179.

¹⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış” *III. Tarih Kongresi Tebliğleri*, (Ankara: TTK Basımevi, 1948), 289.

¹⁸⁵ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2020), 53.

Sühreverdî'nin, oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in itikadını bozacağı ifade edilince Selâhaddin oğluna onun öldürülmesi gerektiğini kesin bir dille emretti. Böylece Sühreverdî, el-Melikü'z-Zahir tarafından idam ettirildi. (587/1191).¹⁸⁶

Bu hayat hikayesi II. Kılıçarslan'ın Anadolu ve Nûreddin Zengî ile Selahaddin Eyyubî'nin Suriye'sindeki dinî ve fikrî oluşum ve zihniyetin ne derece farklı olduğuna dair önemli bir örnektir.¹⁸⁷ Öyle ki Anadolu'da ilim camiasında takdir ve teveccüh görerek gelişen bir felsefi-tasavvufî akım, Suriye'deki âlimlerce tam tersi bir muamele görüp ortadan kaldırılmıştır.

Ortaçağda rağbet gören ilimlerden biri de İlm-i Nücûm¹⁸⁸ idi. Özellikle Türkiye Selçukluları, Müslüman Türk devletler içerisinde müneccimlik ile en çok uğraşanlardandı. Konumuzun diğer aktörü II. Kılıçarslan'ın bu ilme verdiği değer ileride ele alınacaktır.

Nûreddin Mahmud'un dedesi Aksungur'un Tutuş ile savaşından önce müneccimlere danıştığı ve savaş vaktini “*Zuhal'in Aslan burcunda Merîh'e yaklaşma vakti*” olarak belirlediği anlatılmaktadır. Öyle ki Aksungur, vaktini müneccimler ile belirlediği bu savaşta gâlip olacağına kesin olarak inanmış ve askerlerine Tutuş'u yakalayıp kelepçelemelerini söylemiştir.¹⁸⁹ Yine Nûreddin'in kardeşi Musul hâkimi Seyfeddin'in Yosef adında Yahudi bir müneccimi olduğu bilinmektedir.¹⁹⁰ Ancak Nûreddin Mahmud'un müneccimlere ve İlm-i Nücûm'a bakışına dair kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

H. Peygamber'in “*ilim ikidir; din ilmi, beden ilmi*” hadis-i şerifine uygun olarak Nûreddin Mahmud din ilimleri haricinde en çok tıp ilmine ve tabiplere önem vermişti. Rakka, Halep ve Dımaşk'ta kurduğu bîmâristanlarda döneminin pek çok ünlü tabibi görev almaktaydı.¹⁹¹ Dımaşk'ta Nûreddin'in kurduğu büyük hastanenin öncelikli misafirleri yoksullar ve sûfilerdi. Bu kurum sadece bir hastane değil tıp

¹⁸⁶ İ. Kutluer, “Sühreverdî, Maktûl”, 38.

¹⁸⁷ İ. Uzunçarşılı, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış”, 290.

¹⁸⁸ İlm-i Nücûm: Yıldızların konum ve hareketlerinin insan hayatı ve geleceğine etkisi olduğu inancıyla ortaya çıkmış bir ilim dalıdır.

¹⁸⁹ Ali Sevim, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 72.

¹⁹⁰ Tülay Yürekli, “Ortaçağ Müslüman Türk Dünyasında Müneccimlik Üzerine Notlar”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V/II, (Aralık, 2022), 329.

¹⁹¹ R. Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, 487.

fakültesi olarak da hizmet vermektedir. Nûreddin'in vakfettiği bir kütüphanesi bulunan hastanede XII. Yüzyılda medreselerde henüz okutulmayan müspet ilimler de ders olarak verilmektedir.¹⁹²

2.1.5. Gayrimüslimler ile İlişkileri

Zengîler'in kurulduğu coğrafya, başta İslâmiyet olmak üzere Yahudilik, Mecusilik, Süryânîlik gibi farklı din ve mezheplerin de yoğun olarak bulunduğu bir coğrafyaydı. Ülkede çok sayıda Hristiyan köyü ve çeşitli bölgelerde Yahudi mahalleleri bulunmaktaydı. Bu farklı dini gruplar Zengîlerin inşa ettiği güven ortamında huzur içinde yaşamaktaydı.¹⁹³

Nûreddin Mahmud Zengî'nin babası İmadüddîn Zengî'nin Hristiyanlara karşı müsamahalı tavrıyla ilgili Anonim bir Süryânî Kroniğinde bulunan kayıtlar dikkat çekicidir. Buna göre o, Urfa'nın Haçlılardan geri alınmasından sonra Hristiyan halkı bağışlayarak onlarla olumlu ilişkiler sürdürmeye çalışmış, halkın ihtiyaçlarını gidermiş ve şehre Zeyneddin Ali isimli âdil ve yardımsever bir adamını vali olarak atamıştı.¹⁹⁴ O fetihten sonra yalnızca isyancı Ermenileri Urfa'dan çıkarmış ve onların yerine kendisine sadakatle bağlı üç yüz Yahudi ailesini yerleştirmişti.¹⁹⁵ Fethin ertesi yılında İmadeddin Zengî tekrar Urfa'ya gelerek şehirdeki Metropolitler, Papazlar ve Hristiyan halk tarafından coşku ile karşılanmıştı. Bu ziyaret esnasında rahatsızlanıp Metropolitten hikayesini dinlediği ve yerli Hristiyan halkın şifa bulmak için sık sık ziyaret ettiği kutsal pınara gidip buradan su içmiş, ardından Süryani Kilisesini ziyaret ederek onlara iki büyük çan hediye etmişti. Şehrin korunması konusunda yöneticilere bazı tavsiyeler verip Metropolit'ten ihanet etmeyecekleri hususunda güvence alarak şehirden ayrılmıştı.¹⁹⁶ Anonim Selçuklu Kroniğinde geçen bu ifadelerden İmadeddin Zengî'nin gayrimüslim tebaasına karşı hoş görülme bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

İmadeddin Zengî'nin vefatından sonra ise Urfa halkı Nûreddin Mahmud'a ihanet etmiş, eski Urfa Kontu II. Joscelin ile işbirliği yapmıştı. Nûreddin Mahmud

¹⁹² N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, III/823-874.

¹⁹³ Füsün Kara, "Musul ve Çevresi: Zengîler Dönemi (1127-1233) Sosyal Hayat", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV/I, (Haziran, 2020), 50-51.

¹⁹⁴ Anonim, *Anonim Süryani Kroniği*, 68-70.

¹⁹⁵ F. Kara, "Musul ve Çevresi: Zengîler Dönemi (1127-1233) Sosyal Hayat", 51.

¹⁹⁶ Anonim, *Anonim Süryani Kroniği*, 75.

bu ihanete müsamaha göstermedi. Böylece Urfa’da isyan çıkaran Hristiyan halkın büyük bir kısmı esir edilip öldürüldü. İbnü’l-Esîr, bu konuyla ilgili olarak Urfa’nın İmadeddin Zengî tarafından fethedildiği zaman değil, Nûreddin’in Urfa’yı Hristiyanların elinden kurtarmak için gelişinde tahrip edildiğini ifade ederek yaşanan olayın büyüklüğüne dikkat çekmiştir.¹⁹⁷

Nûreddin Mahmud ömrünü cihada ve Haçlılar ile mücadeleye adanmış bir hükümdardı. Ömrünün sonlarına doğru Musul’da bulunduğu bir sırada “*Musul’da daha fazla kalırsam kalbim kararacak ve cihad görevimi yerine getiremeyeceğim*”¹⁹⁸ endişesiyle burayı terketti. Bir rivayete göre ise o, rüyasında Hz. Muhammed’in ona “*Sen nefsine uyararak cihadı bıraktın*” diyerek uyarıda bulunmasından sonra Musul’dan ayrıldı.¹⁹⁹ Bu örnekler onun İslam düşmanları ile olan mücadelesini hayatının en öncelikli meselesi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

İmâdüddin Zengî, 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğunu yıkmış,²⁰⁰ Onun vefatının ardından Haçlılar, 1146’da yeniden toparlanma girişimlerinde bulunmuşlar ancak belirttiğimiz gibi Nûreddin Mahmud buna engel olup bölgedeki Haçlı kontluğu ve bakiyelerinin yeniden dirilme umutlarını ortadan kaldırmıştı.²⁰¹ Bu durum uzak ve yakın tüm Hristiyan alemini derinden sarsmış, dönemin gayrimüslim vakanüvisleri Nûreddin Mahmud’u acımasız bir düşman olarak tanımlamışlardır.²⁰²

Papaz Grigor, onun hakkında “*Nûreddin’in Hristiyanlara kimi zaman iyi davranması bile memleketlerini kolayca ele geçirmek içindir.*”²⁰³ der. Nitekim Nûreddin Mahmud, Ermeni Mleh’i tabiiyetine alıp ona iyi yerleri ikta etmiş, ona niçin İslam beldelerini bir gayrimüslime ikta ettiği sorulunca “*Ben kendi milletine karşı savaşında ondan faydalanyor, ayrıca onun İslam beldelerine saldırmasını önleyerek müdafaa için yollamak zorunda kalacağım askerlerimi istirahat*

¹⁹⁷ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 86-87; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, XI/107; Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, II/383; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi II*, 153-154; Ahmet Kütük, “Nûreddin Mahmud Zengî’nin Kuzey Sınırdaki Hristiyan Devletlerle İlişkileri(1146-1174)”, *Beytûlmakdis Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 2018, 56.

¹⁹⁸ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 154.

¹⁹⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, II/177.

²⁰⁰ I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II/147.

²⁰¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, XI/107; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II/153-154.

²⁰² Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, 219-220; Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, II/384; William of Tyre, *A History of Deed Beyond The Sea*, İngilizceye çev. Emily Atwater Babcock, A.C Krey, (New York: Colombia University Press, 1943), II/158-161.

²⁰³ Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 304-305.

ettiriyorum”²⁰⁴ demişti. Cahen de bu konuda Ermeni Mleh’in Bizans ve Haçlı tehdidi sebebi ile Nûreddin’e sığındığını ve hatta “*işi İslâmiyete geçmeye kadar götürdüğünü*” bu sebeple de tebaası tarafından reddedildiğini ifade etmiştir.²⁰⁵

Papaz Grigor başka bir kayıta ise Nûreddin Mahmud’un 1150 yılında Joscelin’i pusuya düşürüp esir etmesinden ve onun hastalığından bahseder ve hakkında şu ifadeleri kullanır:

*“Kudreti göklerden yüce olan ve günahkârlar için tahsis edilen sopayı ihmal etmeyen Allah, ona amansız bir hastalık verdi. O bütün milletlerin en becerikli doktorlarını çağırdı ancak hastalığına çare bulamadı. Allah’ın gazabı onun üzerinde günden güne artıyordu”*²⁰⁶

Papaz Grigor’un bu ifadelerinden döneminin Hristiyanlarının Nûreddin Mahmud’a kin ve nefret duyguları beslediği açıkça görülmektedir. Aynı müellifin konumuzun bir diğer aktörü II. Kılıçarslan hakkında kullandığı ifadelerin yumuşaklığı ise dikkat çekici olup ileride değinilecektir.

Modern Batılı tarihçilerden William of Tyre ve Runciman onu Hristiyanlara karşı acımasız bir düşman olarak tanımlasa da “*düşmanlarının bile onun adalet, merhamet ve samimi dindarlık duygularına hayranlık beslediğini*”²⁰⁷, onun âdil bir hükümdar, yiğit ve bilge bir şahsiyet, kendi dini inancına göre ise dindar bir kişi olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.²⁰⁸ W.B. Stevenson’a göre ise onun her adımını belirleyen temel güdüsü dindarlığı idi. O kendisini İslam’ın hamisi olarak görmüş, Hristiyanlar ile savaşı dinî bir görev bilmiş, mücadelesini Allah rızasını kazanabilmek için vermişti.²⁰⁹

II. Kılıçarslan’ın yakın bir dostluk kurmuş olduğu Malatya Süryânî patriği ve ünlü vekâyinâmenin yazarı Mihael’in ise Nûreddin Mahmud ve onun gayrimüslimlere tavrı hakkında oldukça ağır ithamlarda bulunması konumuz açısından dikkat çekicidir. Süryânî Mihael, Nûreddin Mahmud’un Araplar tarafından adeta bir peygamber olarak görüldüğünü, Hristiyanlardan nefret ettiğini ve onlara

²⁰⁴ İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-Târih*, XI/311-312.

²⁰⁵ Cl. Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, 166-167.

²⁰⁶ Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 319.

²⁰⁷ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/200.

²⁰⁸ William of Tyre, *A History of Deed Beyond The Sea*, II/394,395;

²⁰⁹ W.B Stevenson, *The Crusaders in The East*, (Cambridge: Cambridge University Press,1907), s.155,156.

karşı çok sert olduğunu söylemiştir.²¹⁰ Bunlara kanıt olarak Nûreddin Mahmud'un Hristiyanlara ve diğer gayrimüslimlere yönelik bazı faaliyetleri hakkında başka hiçbir kaynakta bulunmayan ve araştırmacılar tarafından gerçekliğinden şüphe duyulan bazı detaylı kayıtlar sunmuştur.²¹¹

Nûreddin Mahmud, 566/1170 yılında Musul'da hüküm süren kardeşi Kutbuddin Mevdûd'un vefatından sonra idarenin Fahreddin Abdülmesih yönetimine geçmesi üzerine bu bölgeye geldi.²¹² Süryânî Mihael'in verdiği bilgilere göre Abdülmesih, Hristiyan kökenli ve Hristiyanların lehine faaliyetlerde bulunan, Araplara ise kötü davranan bir kimse olup Nûreddin Mahmud da ondan hoşlanmamaktaydı.²¹³ İbn Şeddâd, Abdülmesih'in ilim ve din adamlarını yönetimden uzaklaştırıp, müslümanlara eziyet ettiğini söylemiştir.²¹⁴ Ebu'l-Ferec de Abdülmesih'in Müslüman gibi davranan bir Hristiyan olduğunu ve Arapların düşmanı olduğunu söylemiştir.²¹⁵ Nûreddin Mahmud, Musul'da idarenin Abdülmesih gibi Hristiyan kökenli ve Müslümanlara zulmeden bir kişinin elinde kalmasından dolayı oldukça rahatsız olup “*Yeğenlerimi benim idare etmem mi yoksa Abdülmesih'in idare etmesi mi daha doğrudur?*” diyerek harekete geçti.²¹⁶ Önce Rakka'yı ve Habur'u teslim alan Nûreddin, Nusaybin'i de kendi idaresine bağladı. Süryânî Mihael'e göre Nûreddin Mahmud gibi içki içmeyen namaz ehli bir kişinin Nusaybin'i teslim alması burada yaşayan Müslümanları çok mutlu etmiş, Süryânî Mihael'e göre Nûreddin, onların takdir ve sevgisini kazanmak için Hristiyanlara olan şiddetini arttırmıştı. Kilise ve manastırlar içerisinde babası ve kardeşi zamanından önce yapılan binaların tesbiti için İbn Ebû Asrûn²¹⁷ adında bir adamını özellikle görevlendirmiş, eski binaları tutmuş ancak yeni olduğu tesbit edilen binaların derhal yıktırılmasını emretmişti. Bu şekilde Nusaybin'de bulunan Mar

²¹⁰ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/218.

²¹¹ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 321-322; F. Kömüşlü, “Türkiye Selçukluları ile Zengîler Arasındaki Münasebetler”, 177-178.

²¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/ 292.

²¹³ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/219.

²¹⁴ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, II/174.

²¹⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/411.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/292; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/411-412.

²¹⁷ İbn Ebû Asrûn (ö.585/1189), Şafii fakihî olup Nûreddin Mahmud'un hizmetinde elçilik ve kâdîkudâtılık gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıca Nûreddin Mahmud, yeni kurduğu medreselerin idaresi için de Ebû Asrûn'u görevlendirmiştir. Sâmi es-Sakkâr, “İbn Ebû Asrûn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 423-424.

Jacgues (Mar Yakup) Kilisesi gibi pek çok kilise binaları yıkılmış ve içlerindeki hazine ve kitaplar boşaltılmıştı.²¹⁸

Nûreddin Mahmud Nusaybin'den sonra Musul'a doğru hareket edince Abdülmesih onunla mücadele edemeyeceğini anlayıp sulh istedi ve böylece Nûreddin şehre hâkim oldu. Abdülmesih, Nûreddin Mahmud'un yakınlık kurduğu sûfi Ömer el-Mella'nın aracılığı ile ondan af dilemiş, böylece Nûreddin Mahmud onu ve himayesindeki Hristiyanları affetmişti.²¹⁹ Nûreddin Mahmud, Abdülmesih'in adını Abdullah olarak değiştirip Musul'dan dönerken onu yanında götürdü ve ona Suriye'de büyük iktalar verdi.²²⁰

Süryânî Mihael, onun Musul'a hâkim olduktan sonra Hristiyanlar üzerine baskıyı arttırdığını, onların vergi ve haraçlarını çoğalttığını kaydetmiştir. Ayrıca bu müellifin iddiasına göre Nûreddin Mahmud, Hristiyanlara Müslümanlardan ayırt edilmeleri ve toplumdan dışlanmaları için üzerlerine bir kemer bağlamaları ve saçlarını uzatmamaları, Yahudilere ise omuzlarına kırmızı bir bez parçası koymaları gibi kurallar getirmiştir.²²¹ Süryânî Mihael, onun Suriye, Mısır ve Asurya'ya hâkim olması ve Araplar tarafından peygamber olarak görülmesi sebebiyle çok büyük bir kibre kapıldığını, şeytanın onu Hristiyanlara karşı doldurduğunu ve onları mahvetmek için harekete geçtiğini ifade etmiştir. Zira Süryânî Mihael'in verdiği bilgilere göre Nûreddin Mahmud, Abbasi Halifesinin yanına gitmek için bir talepte bulunmuş ve elçisiyle gönderdiği mektupta şöyle demişti: *"Kuran-ı Kerim'de Hristiyanlara verilen ve müslümanların hakimiyetinde hiçbir kötülük görmeden yaşayacakları beşyüz senelik mühletleri dolmuştur. Artık İslam'ı kabul edenler hariç, onları ortadan kaldırmak bizim görevimizdir"*. Halife Nûreddin'in kendi makamında gözü olduğu endişesiyle Bağdat'a gelme talebini reddetmiş ayrıca mektubuna cevaben şunları yazmıştı: *"Sen halkın sana söylediği gibi bir peygamber değilsin ve Allah'ın adına kanun çıkaramazsın. Zira sen Hz. Muhammed'in sözlerini dahi doğru anlamıyorsun. Allah bize hiçbir suçu olmayan masum insanları öldürmeyi emretmemiştir."*²²² Halifeden gelen bu cevap üzerine Nûreddin Mahmud son derece

²¹⁸ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/215-216.

²¹⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, II/175-176.

²²⁰ İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târih*, XI/292-294.

²²¹ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/219-220.

²²² Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/220-221.

mahcup oldu ve böylece Müstazî-biemrillah Süryânî Mihael'in ifadesiyle “*Nûreddin Mahmud'un Hıristiyanlara beslediği şiddetli öfke ve nefreti*” bertaraf etti.²²³

Nûreddin Mahmud'un Hıristiyan ve Yahudilere yönelik hoş olmayan uygulamaları ve Abbasi Halifesi ile Nûreddin Mahmud Zengî arasında geçtiği bildirilen bu diyalog, Süryânî Mihael haricinde başka hiçbir İslam ve Hıristiyan kaynağında bir söylenti olarak dahi yer almamıştır. Bu durum akıllara farklı ihtimalleri getirmektedir.

Nûreddin Mahmud, Kur'an-ı Kerim'deki “...*Müminler, kafirlere karşı çok şiddetli, kendi aralarında ise çok şefkatlidirler...*”²²⁴ ayetine uygun olarak, din kardeşlerine karşı hoşgörülü davranırken hainlik eden Hıristiyanlara karşı daha sert bir tutum takınmıştır. O, ülkesinde gayrimüslimlere karşı bazı tedbirler aldırması olmasına rağmen İslam'ın kuralları ve adaleti dışına çıkmayarak kendisine verilen Melikü'l-Âdil lakabının hakkını vermiştir.²²⁵

Araştırmacıların ittifak ettiği üzere Süryânî Mihael, Nûreddin Mahmud hakkında gerçek dışı vakalar kaydederek onun Hıristiyanlara karşı çok şiddetli ve nefret dolu olduğu izlenimini uyandırmaya çalışmıştır.²²⁶ Daha önce Türkiye Selçukluları ile Zengî münasebetleri hakkında bir çalışma yapmış olan Fatma Kömüşlü'ye göre bu durumun iki sebebi olabilir:

Bilindiği üzere Nûreddin Mahmud Zengî, Müslüman ulemayı etkisi altında tutarak İslam alemini yönetmeye çalışıyor ve düşmanları ile olan mücadelede dinî propagandayı etkili şekilde kullanıyordu. II. Kılıçarslan'ı da Müslüman olmamakla itham ederek İslam alemindeki itibarını sarsmaya çalışıyordu. Nûreddin'in uygulamaya çalıştığı bu propagandanın bir benzerini II. Kılıçarslan dostu Süryânî Mihael'in yardımıyla Nûreddin Mahmud üzerinde kullanmış olabilir. Böylece şayet Nûreddin Mahmud'un Anadolu'ya yönelik bir fetih girişimi olursa buradaki

²²³ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/216.

²²⁴ *Feyzü'l-Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Hasan Tahsin Feyizli, (İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2008), el-Fetih 48/29.

²²⁵ Ozan Hayri Soyer, *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışları ve Siyasi Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 129.

²²⁶ A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 321-322; F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengiler Arasındaki Münasebetler*, 178.

Hristiyan halk ona destek sunmayacak ve II. Kılıçarslan'a bağlılığını devam ettirecektir.²²⁷

Ancak Süryânî Patrik Mihael'in vekâyinâmesindeki kayıtlara göre Sultan II. Kılıçarslan, 1181 yılında Malatya'ya gelerek Patriği ziyaret etmiş ve ona değerli bir asa ile yirmi altın dinar vermişti. Ertesi sene Sultan Malatya'yı tekrar ziyaret ederek onlara isyan etmiş olan Theodorus Bar Wahbun'a karşı adamlarını yardıma gönderip Patrik Mihael'i de yanına davet etti ve onu Hristiyan usullerine göre karşıladı. Süryânî Mihael'in ifadelerinden onun ve Hristiyan ahalinin Sultan II. Kılıçarslan'ın bu alakası karşısında ne denli şaşırdıklarını “*Doğrusu bu tatlı olayın arkasından (Sultan tarafından) acı bir kötülük geleceğine dair korku içine düştüm*” şeklindeki sözlerinden anlamaktayız.²²⁸ Dolayısıyla bu ikili arasındaki dostluk ilişkisi Nûreddin Mahmud'un vefatından çok sonra kurulmuş olup Sultan II. Kılıçarslan'ın Nûreddin Mahmud'a karşı dinî bir propaganda uygulamak için dostu Süryânî Mihael'e Nûreddin hakkında asılsız iftiralar attırmış olması ihtimali mümkün görünmemektedir.

Bir diğer ihtimale göre ise bu vekayinamede anlatılan asılsız olayların sebebi Süryânî Mihael'in Hristiyan olmasından ve Nûreddin Mahmud'un İslâmiyet'e düşkünlüğünün Anadolu'daki Hristiyan halkı ve patriği korkutup onun veya haleflerinin Anadolu'ya gelip buradaki nizamı bozmasını engellemek istemesinden kaynaklanmaktaydı.²²⁹ Bizce de Süryânî Mihael'in Nûreddin hakkında yazdığı bu vakıalar, II. Kılıçarslan'ın bilinçli olarak uyguladığı bir propaganda olmayıp Süryânî Mihael'in Nûreddin Mahmud'a yönelik şahsi öfkesinden ve gerçekten Anadolu'da onun ifadesiyle “*dindar, şarap içmeyen, namazı kaçırmayan*”²³⁰ bir Müslüman lider yerine II. Kılıçarslan gibi Hristiyanlara karşı daha müsamahalı bir hükümdar görmek istemesinden kaynaklanmakta olabilir. Bununla beraber hakkında şüphe duymadığımız gerçeklik şudur ki, II. Kılıçarslan'ın sadık bir dostu olan Malatya Süryânî Patriği Mihael, Nûreddin Mahmud'a karşı büyük bir karalama yapıp hakkında gerçekliği olmayan hikayeler uyduracak kadar ileri gitmiştir. Bu olay iki hükümdarın gayrimüslimlerle olan ilişkilerindeki farklılıkları ve bu farkın derinliğini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

²²⁷ F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 177-178.

²²⁸ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/263-264.

²²⁹ F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 177-178.

²³⁰ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/217.

2.1.6. Abbâsi Halifeliği ile İlişkileri

Zengîler'in Abbâsi Halifeleri ile ilişkileri Irak Selçuklu Sultanları ile Abbâsi Halifelerinin mücadeleleri etrafında şekillenmeye başlamıştı. İmâdüddin Zengî, bu mücadelede zaman zaman Abbâsi Halifelerinin, zaman zaman Irak Selçuklu Sultanlarının yanında yer almıştır.

İmâdüddin Zengî'nin Irak ve Suriye siyasetinde etkisini hissettirmeye başladığı dönemde Abbasi Halifeliği'nin başında 1118'de tahta geçen Müsterşid-Billâh (ö. 529-1135) bulunmaktaydı.²³¹ Müsterşid ve oğlu Râşid-Bilâh (ö. 532-1138), Halifelik yetkilerinin dışına çıkarak askeri faaliyetlerde bulundular. Öyle ki Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'u (ö. 525/1131) hiçe sayan Halife, kendi ordusunu hazırlayarak bölgedeki bazı emirler üzerine askeri seferler düzenlemiş,²³² bu bağlamda İmâdüddin Zengî'nin hâkim olduğu Musul'u da bir süre kuşatmış ancak başarılı olamamıştı.²³³

Müsterşid'in ölümünden sonra halife olan oğlu Râşid, babasının siyasetini devam ettirerek Selçuklu emirleri ile siyasi çatışmalara girdi. Bu dönemde yeni Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a (ö. 547/1152) karşı İmâdüddin Zengî'nin de içinde bulunduğu bazı emirler ile ittifaklar kurdu. Bu faaliyetlerinin neticesinde Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un emri ile Râşid halifelikten azledildi.²³⁴ Râşid'in müttetikleri dağılınca o, İmâdüddin'in yanına Musul'a gitti. Ancak Muktefi-Li-Emrillâh'ın (ö. 555/1160) halife yapılması ile Zengî de Sultan Mesud'a ve yeni Halife'ye bağlılığını bildirdi.²³⁵

Bu olaylar Halifelerin her ne kadar yetkilerinin dışına çıkarak siyasi ve askeri sahaya müdahil olsalar da makamlarına duyulan saygı dolayısıyla onlara karşı askeri bir mücadeleye girilmesinden kaçınıldığı şeklinde yorumlanabilir. Öyle ki Halife'nin Musul kuşatması sırasında İmâdüddin Zengî, halifeye hürmeti dolayısıyla ona karşı

²³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X/426.

²³² Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4/665

²³³ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 47-48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/17-18; Gülay Ögün Bezer, "Zengîler", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/804.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/41-49; G. Bezer, "Zengîler", 804; H. Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri", 665.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/41-49; G. Bezer, "Zengîler", 805.

direnmeyerek geri çekilmişti.²³⁶ Ayrıca Halife Râşid'in düşmanlarına karşı yalnız kalması ile İmâdüddin Zengî, onu himaye ederek hürmetini göstermiş, buna rağmen yeni seçilen halifeye de bağlılığını arz etmeyi ihmal etmemiştir.

Nûreddin Mahmud döneminde de Halifelik ile Zengîler ilişkilerinin normal seyrinde devam ettiğini söyleyebiliriz. Bilindiği üzere o dönemde yeni bir sultanlığın kurulması yahut yeni bir toprağın fethinin meşruiyet kazanması Abbâsi Halifeliğinin onayına bağlıydı.²³⁷ Dolayısıyla Nûreddin Mahmud da meşruiyetini güçlendirmek için Abbâsi Halifesinin otoritesine ihtiyaç duyuyor ve bu sebeple olumlu ilişkiler sürdürmeye çalışıyordu.

Nûreddin Mahmud, Dımaşk'ı ele geçirdikten sonra Abbâsi Halifesi Muktefi-Liemrillâh, onu Fâtımî Halifeliğine son vermesi hususunda teşvik etmişti.²³⁸ Bundan sonra Abbâsî Halifesi olan el-Müstencid-Billâh ve Mustazî-Biemrillâh'ın da Nûreddin'in Şîî Fâtımî Halifeliğini ilga etmesi yönündeki taleplerini devam ettirdikleri görülmektedir.²³⁹ Bunun üzerine Nûreddin Mahmud, Selâhaddin Eyyûbi'ye kesin bir talimat vererek 667/1171 yılında Mısır'da Fâtımî hutbesinin kaldırılıp yerine Abbâsî halifeliği adına hutbe okunmasını sağladı. Nûreddin Mahmud bu büyük zaferini Abbâsi Halifesine İbn Ebû Asrûn adlı elçisinin aracılığıyla ulaştırdığında bu haber hilafet merkezi Bağdat'ta büyük bir coşku ile karşılık buldu.²⁴⁰ Halife el-Mustazî, Nûreddin Mahmud'a Şam ve Mısır hakimiyetlerini temsil eden iki kılıcın da dahil olduğu bazı hükümdarlık alametleri göndererek Şam ve Mısır hâkimi olarak Sultanlığı tasdik edildi.²⁴¹ Nûreddin Mahmud'un Şîî Fâtımî Halifeliğini ilga etmesinin ve Mısır'da Abbâsi Halifeliği adına hutbe okutmasının hemen ardından yönünü Anadolu'ya çevirerek II. Kılıçarslan'ın topraklarına girdiğini görmekteyiz. 1173 yılında Nûreddin'in ve II. Kılıçarslan'ın ordularının karşı karşıya gelmesinden kısa süre önce Abbâsi halifesinin elçisi Kadı Kemaleddin Eş-Şehrezûrî, Nûreddin Mahmud'un yanına gelmiş ve Musul, el-Cezire, Erbil, Ahlat, Suriye, Mısır ve Konya hükümdarlığının

²³⁶ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-bâhir*, 47-48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/17-18; G. Bezer, "Zengîler", 804.

²³⁷ H. Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri", 659-660.

²³⁸ M. Yağmur, *Nûreddin Mahmud B. Zengî'nin Haçlılar ile Mücadelesi*, 41.

²³⁹ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II/310; A. Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 286.

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/296-298.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, XI/315; M. Yağmur, *Nûreddin Mahmud B. Zengî'nin Haçlılar ile Mücadelesi*, 42.

Abbasi Halifesi tarafından Nûreddin'e verilmiş olduğunu bildiren bir menşuru ona vermişti.²⁴² Bu olay Abbâsi Halifeliğinin II. Kılıçarslan ve Nûreddin Mahmud mücadelesinde Nûreddin'in yanında yer aldığı açık bir göstergesidir. Öyle ki Nûreddin Mahmud'un Mısır'daki başarısı, onu faaliyetlerinde daha bağımsız bir hale getirmişti. Bu büyük başarının ardından yönünü Anadolu'ya çevirdiğinde ise Abbâsi Halifeliğinin onu onaylamaktan başka bir seçeneği kalmamıştı.

Daha önce zikrettiğimiz bir olay da Nûreddin Mahmud ile Abbâsi Halifeliği ilişkileri açısından önemli görünmektedir. İfade ettiğimiz üzere Süryânî Mihael, eserinde Nûreddin Mahmud hakkında bazı iddialara yer vermiş, Araplar tarafından peygamber olarak görülmesi; Suriye, Mısır ve Asurya'ya hâkim olması gibi sebepler ile onun büyük bir kibre kapıldığını ve şeytanın da onu Hristiyanlara karşı savaşa teşvik ettiğini söylemiştir. Süryânî Mihael'in ifadelerine göre Nûreddin Mahmud Halife el-Mustazî'ye bir mektup yollayarak Hz. Peygamber tarafından Hristiyanlara yaşamaları için verilen beşyüz senelik mühletin dolmuş olduğunu, artık onlardan Müslüman olmayanların öldürülmesi gerektiğini söylemiş ve yine aynı mektupta Halife el-Müstencid'in kabrini ziyaret etmek üzere Bağdat'a gelmek istediğini belirtmişti.²⁴³

Süryânî Mihael, Halife'nin müslümanlar tarafından bir Peygamber gibi görülen Nûreddin Mahmud'dan korktuğunu ve Mısır'da Şîi Fâtımî halifeliğine son verdiği gibi Abbâsi Halifeliğine de el koyarak yerine kendisinin geçeceğini düşündüğü için bu ziyaret talebini reddettiğini söylemiştir. Bu kararı vermesinde Halifenin adamlarının da etkisi olmuştur. Zira onlar Nûreddin'in hilekâr olduğunu, babası Müstencid-Billâh'ın onun hilekarlığını farkederek kendisine yolladığı elçileri kovdurduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Halife Müstazî-Biemrillâh, Nûreddin'e daha önce zikrettiğimiz mektubu göndererek Hristiyanlar konusundaki tutumunun yanlış olduğunu ve onun Allah gibi kanun çıkarma yetkisi olmadığını ifade etmiştir. Bu cevap üzerine Nûreddin Mahmud Halife karşısında mahcup bir duruma düşmüş ve hediyeler göndererek eski Halife Müstencid-Billâh'ın kabrini ziyaret için Bağdat'a gelme isteğini yinelemişse de Halife onun Süryânî Mihael'in ifadesiyle

²⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI, 315.

²⁴³ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/220-221.

“hilekarlıkla şehre girip hâkim olmak niyetini anlayınca tehdit ederek gelmesini yasaklamıştır”²⁴⁴

Süryânî Mihael’in bu kaydı başka hiçbir İslam veya Hıristiyan kaynağında mevcut olmayıp bunların müellif tarafından yazılma sebeplerini daha önceki bölümde tartıştığımızdan burada tekrar yer vermeyeceğiz.

2.1.7. Dinî Kurum ve Eserleri

Şahsiyetinin en belirgin özelliği dindarlık olan bir hükümdar olarak Nûreddin Mahmud, ülkesini çok sayıda cami ve mescid ile donatmıştı.

Deprem ve yangın felaketleri ile yıkılan Halep Ulu Camii’ni aslına uygun şekilde yenileyip büyütmüş, Urfa Ulu Camii’ni de hükümdarlığının ilk yıllarında inşa ettirmişti. Nûreddin Mahmud’un Hama’da Asî nehri kıyısında yaptırdığı el-Cami’un-Nûrî ve Musul’da sur içinde yer alan ve yine kendi adını taşıyan el-Cami’un-Nûrî dikkat çekici güzellikte eserlerdendir.²⁴⁵ Yine Musul’da yapımında Şeyh Ömer el-Molla’yı görevlendirdiği bir cami daha inşa ettirmiştir.

Nûreddin Mahmud’un Dımaşk şehrinde de çok sayıda irili ufaklı camii ve mescid yaptırdığı bilinmektedir. O inşaa ettirdiği bu camiilerin her biri için vakıflar da tahsis etmekteydi. Öyle ki mescidlerde Kur’an-ı Kerim okuyanlara dahi vakıf tahsis eden Nûreddin Mahmud’un, kurduğu camilerini vakıfsız bırakması mümkün görünmemektedir.²⁴⁶

Nûreddin Mahmud’un en büyük düşmanı Haçlılar ve en büyük mücadelesi de onlarla yaptığı savaşlar olarak bilinmektedir. Ancak onun Haçlılar kadar acımasız düşmanı olan Şîîler ile verdiği mücadele de hayatında büyük bir yer edinmiştir. Nûreddin Mahmud Şîîlikle mücadeleyi askerî alandan ilmî ve kültürel alana taşımıştır. Nitekim O, Şîîlikle en etkin mücadeleyi Sünnî bir eğitimin yaygınlaşp hâkim hale gelmesiyle sağlayacağını bilincindeydi. Bu sebeple başta Hanefî ve Şafîi

²⁴⁴ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/221.

²⁴⁵ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, III/705-776.

²⁴⁶ B. Kök, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 163-168.

olmak üzere Ehl-i Sünnet mezheplerinin usulüne göre eğitim veren çok sayıda medrese kurdu.²⁴⁷

Nûreddin Mahmud'un 1149'da Halep dışında kurduğu Hallaviyye medresesi bu dönemde Halep'te bulunan en büyük medreseydi. Yine Halep'te 1150 yılında en-Nûriyye Medresesi ve 1155'te Asruniyye medresesini inşaa ettirerek tüm bu medreselerin sorumluluğunu İbn Ebî Asrûn'a verdi.²⁴⁸

Nûreddin Mahmud Sünnî eğitimin temeli olarak gördüğü hadis ilminin daha kapsamlı araştırılması ve öğrenilmesi için Dımaşk'ta yalnızca Hadis eğitime tahsis etmiş olduğu bir Darü'l-Hadis Medresesi kurmuştur. Dârü'l-Hadis, bu özelliği ile İslam tarihinde bir ilktir.²⁴⁹ Yine Dımaşk'ta kurulan en önemli medreselerden biri el-Medresetü'n-Nûriyyetü'l-Kubrâ'dır. Bu medrese o dönemde kurulanların en büyüğü ve mimari olarak da en güzellerinden biridir. Hanefî ve Şâfiî fikhına göre eğitim veren bu medresede yatılı öğrencilerin ihtiyaç duyabileceği herşey bulunmaktadır. Medresenin bitişiğinde bir mescid ve Nûreddin Mahmud'un defnedilmiş olduğu kubbeli bir türbe yer almakta olup bu özellikleri ile medrese bir külliye vazifesi görmektedir.²⁵⁰

Nûreddin Mahmud'un inşaa ettirdiği kurumların tamamında bu kurumların giderlerinin karşılanması ve kalıcı hale gelmesi için çok sayıda büyük vakıflar da tahsis ettiğini bilmekteyiz. Kurduğu Medreselerin masraflarının karşılanması, öğretmenlerin maaşları ve öğrencilerin her türlü ihtiyacının giderilmesi de bu vakıflardan elde edilen gelir ile sağlanmaktaydı. Nûreddin Mahmud'un medrese kurma konusundaki azmi döneminin devlet adamları ve hayır sahipleri tarafından da örnek alınarak Suriye'nin pek çok yerinde camii ve medreseler giderek yaygınlaşmıştı.²⁵¹ Bu sayede uzun yıllar Şiîlerin tahakkümü altında bulunan başta Halep ve Dımaşk olmak üzere Suriye şehirleri Sünnîliğin yükseldiği ve yaygınlaştığı bölgeler haline geldi.

²⁴⁷ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, III/705-776.

²⁴⁸ Sakkâr, "İbn Ebû Asrûn", 423-424.

²⁴⁹ İbnü'l-Esir, *et-Târihu'l-bâhir*, 172; N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, III/705-776.

²⁵⁰ Engin Beksaç, "Nûreddin Zengî Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 33/263.

²⁵¹ B. Kök, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*, 174.

Nûreddin Mahmud'un sûfilere verdiği değer daha önceki bölümlerde de konu edilmişti. Nitekim Sünniliği hâkim hale getirmede âlimler kadar sûfilerin de önemli bir rolü bulunuyordu. Nûreddin Mahmud, ülkesini Sünnî ilim adamları ve sûfiler için cazip hale getirerek onların buralarda yerleşmesine ortam hazırladı. İbn Cübeyr'in Seyahatnamesi'nde onun sûfiler için kurdurduğu ribat ve hankâhların güzelliğinden söz edilmektedir.²⁵²

Nûreddin'in Halep'te bulunan Hankâhü'l-kadîm ve Kasır Hankâhı adı ile bilinen iki eseri yaptırdığını bilmekteyiz. Dımaşk'ta ise Tâhûn Hankâhı ve eşi İsmetüddin Hatun tarafından yaptırılmış Hatun Hankâhları kurulmuştu. Bunların dışında Nûreddin Mahmud'un emir ve komutanlarının inşaa ettirmiş olduğu pek çok hankâh ve ribatın da varlığı bilinmektedir.²⁵³

Nûreddin Mahmud'un halkın teveccüh ettiği makam ve meşhedlerin onarım ve yapımına önem verdiğini de daha önce ifade etmiştik. Bu bağlamda Halep'te Hz. İbrahim'e, Hz. Ali'ye ve Hz. Hüseyin'e nisbet edilen makamların onarım ve inşaaalarını da yaptırmıştır.²⁵⁴

2.2. II. Kılıçarslan'ın Şahsiyeti ve Dinî Kimliği

2.2.1. Şahsiyeti:

Sultan II. Kılıçarslan'ın doğum tarihi hakkında kaynaklarda net bir bilgi olmamakla beraber Bizans tarihçisi Niketas'a göre o, 580-581/1185 yılında yetmiş yaşını geçmiş bulunmaktaydı. Bu bilgiden onun vefat ettiğinde seksen yaşını geçtiği ve tahta çıktığında kırklı yaşlara ulaştığını söylemek mümkündür.²⁵⁵ Vefat tarihi 588/1192 olarak bilindiğinden doğumunun 505-596/1112 veya öncesindeki bir tarihte gerçekleştiği söylenebilir. II. Kılıçarslan'ın doğum yeri hakkında da kesin bir bilgi bulunmamakla beraber babasının henüz Konya tahtında olmaması sebebiyle doğumunun Konya dışında gerçekleştiği söylenebilir. II. Kılıçarslan, I. Mesud'un en büyük oğlu olup büyük kardeşi Devlet (Dolat) ve küçük kardeşi Şâhinşâh'tır.²⁵⁶

²⁵² İbn Cübeyr, *Seyahatname*, 209.

²⁵³ B. Kök, *Nûreddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, 189-197.

²⁵⁴ B. Kök, *Nûreddin Mahmûd bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, 169.

²⁵⁵ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 254.

²⁵⁶ Yusuf Budak, *Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 9.

Babası Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud olup annesinin kimliği bilinmemekle beraber onun Hristiyan olduğuna dair bazı iddialara ilerde değinilecektir.

Sultan II. Kılıçarslan'ın dış görünüşü hakkında Bizans tarihçisi Niketas'ın verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Buna göre onun vücut yapısında bir takım kusurlar bulunmaktaydı. Elleri ve ayakları sakat olduğundan topallayarak yürür ve yolculuklarını araba ile yapardı. Öyle ki Bizans İmparatoru Andronikos ona "Topal Arslan" anlamına gelen "Kutzaslanes" lakabını takmıştı.²⁵⁷ Fiziki özelliklerinin dışında Arap kaynakları onu cihad ve gazaya düşkün, siyâsi zekâsı ve adaleti ile büyük bir sultan olarak tanımlamışlardır.²⁵⁸

II. Kılıçarslan'ın meliklik öncesi hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Babası I. Mesud, Danişmendli Melik Muhammed'in 537-538/1143'te vefatından sonra Anadoludaki hakimiyet savaşında yeniden yerini almış, 538-539/1144'te Ceyhan ve Elbistan'ı işgal ederek II. Kılıçarslan'ı burada melik olarak bırakmıştı.²⁵⁹

II. Kılıçarslan'ın kaynaklarda belirtilen evliliklerinden biri Erzurum Meliki İzzeddin Saltuk'un kızı ile oldu. Ancak Danişmendli Yağıbasan, II. Kılıçarslan'ın ülkesine doğru yola çıkan İzzeddin Saltuk'un kızı ile çok sayıda çeyizinin bulunduğu gelin alayına baskın düzenleyerek II. Kılıçarslan'ın eşini esir alıp nikahının bozulması için onu irtidad ettirdikten sonra yeğeni Zünnûn ile nikahladı.²⁶⁰ Bu olayın ardından II. Kılıçarslan, Bizans İmparatoru ile anlaşma sağlamak için İstanbul'a gidip burada uzun bir müddet misafir edildi.²⁶¹ Bu misafirlik sürecinde II. Kılıçarslan'ın Bizans imparatorluk ailesinden bir kadın ile evlendiği ve bu evlilikten I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dünyaya geldiği bazı araştırmacılar tarafından iddia edilmektedir.²⁶² II. Kılıçarslan'ın bir diğer evlilik girişimi ise Miryokefalon

²⁵⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, 84.

²⁵⁸ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 254-255.

²⁵⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 204-205.

²⁶⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, 81; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/257-258; Münecçimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, yay. Ali Öngül, (İzmir: Akademi Kitabevi, 2001), II/19; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 227.

²⁶¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 227-228. Sultan'ın İstanbul'da kaldığı süre ile ilgili olarak müellifler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ebû'l-Ferec bu süreyi 8, Süryânî Mihael ise 80 gün olarak kaydetmiştir. Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/188; Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, II/399.

²⁶² Anonim Selçuknâme'ye göre I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Bizans imparatorluk ailesine mensuptur. Anonim, *Selçuknâme*, 41. Ali Sevim de onun bir Bizans prensesi olduğunu söyler. Ali Sevim, "Keyhüsrev I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/347. Buna karşılık Niketas, onun Bizans ile alakasından bahsetmeden sadece Hristiyan olduğunu kaydetmiş, Osman Turan ise II. Kılıçarslan'ın İstanbul'da olduğu sırada bu mezkûr bizans prensesi ile evli olmasının düşük bir ihtimal olduğunu ifade etmiştir. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 261.

zaferinden sonra Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın kızı ile yaşanmıştı. İmparator, II. Kılıçarslan'ın ittifak ve kızıyla evlenme teklifini kabul etmiş ancak kızının vefatı sebebiyle bu evlilik gerçekleşmemiştir. II. Kılıçarslan'ın bunların dışındaki diğer evliliklerini kimlerle yaptığı hakkında kesin bilgi olmayıp çok sayıda kız ve erkek evladı olduğu ve bunların sayısının onbeşi geçtiği bilinmektedir.²⁶³

II. Kılıçarslan'ın karakteri ile ilgili Bizans tarihçisi Niketas'ın kayıtlarında bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre Niketas'ın, II. Kılıçarslan'ın karakteri ile ilgili söylediği *“Rahat ve huzur bilmeyen bir ruhu vardı ve denizler gibi sükûnetsizdi, fırsat bulduğu her an Bizans'a zarar verebilmek için hemen saldırıya geçerdı”*²⁶⁴ sözlerinden onun cihada olan düşkünlüğünü ve savaşçı kişiliğini anlayabilmekteyiz. Yine aynı müellif Bizans İmparatoru Manuel ve Sultan II. Kılıçarslan'ın savaşçı özelliklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Sultan ve İmparator her ikisi de parlamaya hazır ve çarpışmaktan hoşlanan kimseler olduğundan en küçük bir sebep dahi bunları savaşa sürüklemeye yetiyordu. Bunların gözünde hiçbir şey ordular toplamak, silahını kuşanmak ve birbirleriyle boy ölçüşmekten daha önemli değildi.”

Bununla beraber müellif, Sultan'ın İmparator'dan daha zeki, akıllı ve planlı olduğunu, göğüs göğüse çarpışmaya yanaşmayıp savaşları uygun bir mesafeden komuta ettiğini söylemiştir.²⁶⁵ II. Kılıçarslan gibi güçlü siyâsi ve askeri zekaya sahip, hayatı boyunca büyük zaferler elde etmiş bir Sultanın cesareti hakkında şüphe olmamakla birlikte onun bu ihtiyatlı tavrının fiziksel rahatsızlıklarından ileri geldiği tahmin edilebilir. Müneccimbaşı da onun heybeti ve adaleti ile iyi bir siyasi lider olduğunu ifade etmiş, ayrıca onu *“Bizans'a karşı çok gaza eden bir hükümdar”* olarak tanımlamıştır.²⁶⁶

II. Kılıçarslan'ın savaşçı kişiliğinin haricinde en çok öne çıkan özelliklerinden birisi de onun farklı dinî kimliklere olan geniş hoşgörüsüdür. Öyle ki bu dinî hoşgörü ve müsamahakarlık ileride detayları ile anlatılacağı üzere onun Hristiyan olduğu gibi aslı olmayan iddiaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. II. Kılıçarslan, gayrimüslimlere olan hoşgörülü ve adaletli tutumu, felsefe ve ilm-i

²⁶³ G. Dertli, *Anadolu Selçuklularında Hânedan Evlilikleri*, 35-36.

²⁶⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, 84.

²⁶⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, 121.

²⁶⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, 27.

nücûm gibi o dönem için tartışmalı olan bazı konulara ilgisi, ülkesinde özgür bir düşünce ortamı sağlamaya çalışması gibi sebeplerle konumuzun bir diğer aktörü Nûreddin Mahmud Zengî tarafından olduğu gibi başka çağdaşlarınca da eleştirilmişti. II. Kılıçarslan tüm bu iddia ve eleştirilerin aksine gaza ve Allah yolunda cihadı genişletmek, Hristiyanlarla dolu ülkesini İslamlaştırmak için çabalayan büyük bir Selçuklu Sultanıydı. Öyle ki 565/1170'te Aksaray'ı yeniden kurarak camiiler, ribatlar ve medreseler yaptırmış, Azerbaycan'dan gelen gazi, âlim ve tüccarları buraya yerleştirmişti. İslam ve gaza ruhunun bozulmasını engellemek için de buraya gayrimüslimlerin girişini yasaklamıştı. Gazalarına bu şehirde başlar, ordusunda her daim ilim ve din adamları bulundururdu. Bu şehrin İslam ve gaza şehri haline gelmesi için gösterilen çaba ve hassasiyet II. Kılıçarslan'ın İslam'a ve cihada olan bağlılığının açık bir göstergesidir. Bu sebeple o, adını tarihe "İslam gazisi" olarak yazdırmıştır.²⁶⁷

II. Kılıçarslan'ın İslam'a olan bağlılığını, dinî bilgisi ve dinî duygularının yoğunluğunu kendi ifadeleri ile veliahtı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ettiği nasihatlerden ve vasiyetinden net olarak anlayabilmekteyiz. II. Kılıçarslan, oğlu Gıyaseddin'i veliaht ilan etmek için bir meclis düzenlemiş ve burada oğlu ve devlet erkani için bazı nasihatlerde bulunmuştu. Bu nasihatler dinî ve ahlakî içerikli olup sık sık ayet-i kerimeler ve İslam büyüklerine ilişkin tarihi anekdotlar ile desteklenmişti. II. Kılıçarslan oğluna Allah'a asla ortak koşmamayı, namazı kılmayı, iyiliği emredip kötülükten menetmeyi, sabırlı olmayı, kibir ve gurura kapılmamayı öğütledi. Nahl suresindeki "*Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği ve yakınlığı olana vermeyi emreder; ahlaksızlığı, fenalığı, zulmü, yasaklar. İyice anlayıp tutasınız diye size öğüt verir.*"²⁶⁸ ayetini okuyarak bu ayet mucebince her işinde Allah'ın emrini gözetmeyi nasihat etti.²⁶⁹ Yine kendinden önceki büyük sultan ve hükümdarların gelip geçtiği gibi onun saltanatının da gelip geçici olacağını bu sebeple dünyaya gönlünü bağlamaması gerektiğini tembihledi.²⁷⁰

Gıyaseddin Keyhüsrev'in veliaht tayin edildiği mecliste II. Kılıçarslan, yaşı küçük olmasına rağmen adalet, akıl, yiğitlik gibi sultanlık özelliklerine en çok

²⁶⁷ Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 22-23; Anonim, *Selçuknâme*, 38; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 258.

²⁶⁸ en-Nahl 16/90.

²⁶⁹ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 40-41.

²⁷⁰ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 42-43.

Gıyaseddin'in sahip olduğunu belirtti. Ayrıca Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer b. el-Hattâb'ı halife tayin ederken söylediklerini aktararak Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer'in adalet ve iyiliğine itimat ettiği gibi kendisinin de oğlu Gıyaseddin'in adalet ve iyiliğine güvendiğini ve emirlerinin de ona biat etmesini istediğini söyledi.²⁷¹

II. Kılıçarslan'ın bu vasiyet ve nasihatleri açıkça göstermektedir ki o, İslâmın emir ve yasaklarını tatbik etmeye çalışan, bir devlet yöneticisi olarak Allah'a ve kullara olan sorumluluğunun bilincinde, iktidarını dünyevî hedeflerden ziyade Allah'ın rızasını kazanmak için kullanmaya gayret eden mütedeyyin bir kişiydi.

2.2.2. Dinî Kimliği (Tasavvufa Bakışı):

Türklerin İslâmiyet ile tanışıp bu dini benimsemesinde tasavvufun etkisi büyüktür. Öyle ki Türkler Anadolu'ya geçmeden önce Türkistan ve özellikle Horasan bölgelerinde faaliyet gösteren çok sayıda mutasavvıf bulunmaktaydı. Yeni Müslüman olan göçebe Türkmenler İslâmiyeti onların hankâhlarında tanıyor ve öğreniyordu. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin tasavvufu Sünnî İslâm düşüncesiyle uzlaştırmamasından sonra bu hareket bir akım haline gelerek İslam dünyasında yayıldı.²⁷²

Selçuklular, İslâmiyeti kabul ettikleri andan itibaren İslam âlimleri ve mutasavvıflar ile iyi ilişkiler kurmuşlardı. Onlar ilim ve dine olan hürmetlerinden dolayı ilim adamlarına ve sûfîlere saygıda kusur etmemişlerdi. Nitekim ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, Siyasetnâmesinde din âlimlerine, zâhitlere ve takva sahiplerine hürmet etmeyi onların ihtiyaçlarını beytûlmâlden karşılamayı sultanların görevlerinden saymıştır.²⁷³

Anadolu Selçuklu Sultanları da atalarının bu geleneğini korumuşlar, yalnızca âlimlere değer vermekle yetinmeyerek kendileri de ilim tahsil etme konusunda gayretli olmuşlardı. Öyle ki Anadolu Selçuklu Sultanlarının tamamı akıcı olarak Farsça konuşabilmekte, bir kısmı ise iyi derecede Arapça bilmekteydi.²⁷⁴ Bununla beraber Anadolu coğrafyasında uzun yıllar devam eden Haçlı seferlerinin etkisi, Bizans, Dânişmendliler ve diğer yönetimler ile yapılan yoğun askeri mücadeleler

²⁷¹ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 45-46.

²⁷² S. Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, 169-170.

²⁷³ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Kanar, (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 124.

²⁷⁴ S. Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, 496-497.

sebebiyle fikrî ve ilmî alandaki gelişmelere fırsat bulunamamıştı. Ancak II. Kılıçarslan döneminde siyasi birliğin yavaş yavaş temin edilmesiyle kültürel ve sosyal alanda da gelişmeler başladı. Orta-Asya, Suriye, İran, Irak gibi pek çok İslam coğrafyasından âlim ve sûfiler Anadolu'ya gelerek Türkiye Selçukluları'nın hürmet ve himayesinde ilmî ve fikrî çalışmalarını devam ettirdiler.²⁷⁵

II. Kılıçarslan döneminde Anadolu'ya yerleşen mutasavvıflardan birisi Şeyh Adiyy b. Müsafir ez-Zâhid (ö. 557/1160-1161)'dir. Suriye'den Hakkari'ye gelip yerleşen mutasavvıf, buradaki halk üzerinde büyük tesir etmişti.²⁷⁶ II. Kılıçarslan'ın serbest düşünceye sahip ve fikir özgürlüğüne değer veren bir sultan olduğu pek çok araştırmacının üzerinde ittifak ettiği bir gerçektir.²⁷⁷ Bu sebeple onun ülkesinde o dönemin İslam aleminde hoş karşılanmayan fikirler de taraftar bulmaktaydı. Daha önce Nûreddin Mahmud'un Aklî ve Metafizik ilimlere bakışı başlığı altında hakkında bilgi verdiğimiz Şihabüddîn Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191)'ün hayat hikayesi buna en güzel örnektir. Zira O, Anadolu'da büyük bir itibar görmesine rağmen Suriye'deki ilmî ortamda felsefi-tasavvufi fikirlerini kabul ettirememiş ve hatta âlimler tarafından zındıklıkla suçlanıp Selahaddin Eyyûbî'nin emri ile idamına karar verilmişti.²⁷⁸

II. Kılıçarslan'ın Türkiye Selçuklu Sultanı olduğu zaman diliminde ise Anadolu'da pek çok farklı tarikat etkili olmakta ve bunlara mensup çok sayıda mürid ve talebe bulunmaktaydı. Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1166) kurduğu Kadirîlik, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin kurduğu Rifâîlik, Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin kurduğu Sühreverdîlik bunlardan bazıları olup kitleleri irşad ederek İslâmîyetin bu topraklardaki nüfuzunda büyük bir rol oynamaktaydı. II. Kılıçarslan, din ve tasavvuf büyüklerine derin saygı duyduğundan onların üzerinde herhangi bir tahakküm kurmamış aksine onları himaye edip faaliyetlerini desteklemişti. Bunun en güzel örneği olarak Aksaray şehrinin inşasından hemen sonra Azerbaycan'dan âlim ve sûfileri getirtip bu şehre yerleştirmesi ve onlar için zâviye ve medreseler açması

²⁷⁵ İ. Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış", 288; Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 56.

²⁷⁶ H. Şahin, *Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler*, 56.

²⁷⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 255; İ. Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış", 289; Y. Budak, *Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve Dönemi*, 190.

²⁷⁸ İ. Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", 38/36-37.

gösterilebilir.²⁷⁹ II. Kılıçarslan'ın tarikat ve sûfilere verdiği değer ve çabaya rağmen kaynaklarda kendisinin herhangi bir tarikat veya sûfi ile bağı olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.

2.2.3. Aklî ve Metafizik İlimlere Bakışı

II. Kılıçarslan, sarayında sık sık dinî ve felsefî meselelerin ele alındığı toplantılar tertiplemekteydi. O, her zaman yanında tıp, astroloji, felsefe gibi ilimlerde yetkin olan Kemâlüddîn Hüseyin Hubeyş et-Tiflîsî adında İranlı bir âlimi hazır bulundururdu.²⁸⁰ Süryânî Mihael, Sultan II. Kılıçarslan'ın Malatya'yı ziyareti sırasında onun emriyle huzurunda “*beliğ bir İranlı olan kendi filozofları Kemaleddin*” ile İncil'deki sözler hakkında bir tartışma gerçekleştirdiklerini beyan etmiştir.²⁸¹

II. Kılıçarslan'ın felsefeye olan yakın ilgisi çağdaşı olan Sünnî ve Hanefî mezhebindeki kişilerce eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştirileri en çok dillendirenlerin başında konumuzun bir diğer aktörü olan Nûreddin Mahmud Zengî gelmektedir. Bilindiği üzere II. Kılıçarslan'ın Türkiye Selçuklu Sultanı olduğu ilk andan itibaren Nûreddin Mahmud Zengî ile arasında pek çok konuda rekabet ve anlaşmazlık meydana gelmişti. İki hükümdar arasındaki soğuk savaş, üzerinde otorite kurdukları ve ittifak ettikleri diğer devletler aracılığıyla uzun süre devam etmişti. Ancak 1173 yılında Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a ait olan ve iki devlet arasında sınır bulunan şehirleri tek tek ele geçirmesi, gerçek bir savaş nedeni olarak II. Kılıçarslan'ı harekete geçirmiş, iki hükümdar arasında vuku bulacak olan muharebe, arabulucular sayesinde önlenmişti.²⁸² Nûreddin Mahmud Zengî, II. Kılıçarslan ile barış akdi kurmadan önce ona gönderdiği ve II. Kılıçarslan'a yönelik eleştirilerini ihtiva eden mektuptaki “...*elçimin huzurunda İslam'ını tecdid edeceksin, Öyle ki seni İslam topraklarında serbest bırakmam bana helal olsun, çünkü ben sizi bir mümin olarak görmüyorum.*” sözleri dikkat çekicidir. Zira İbnü'l-Esîr'in de ifadesiyle II. Kılıçarslan, filozofların mezhebine mensub olmakla

²⁷⁹ Osman Turan, “Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulman”, *Studia Islamica*, I, 1953, 86; S. Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, 500-501.

²⁸⁰ Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 210; Cevat İzgi, “Hubeyş et-Tiflîsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/268-270.

²⁸¹ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/264.

²⁸² Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/314; Osman Turan, “Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan” *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2016), VI/981-1002.

suçlanmaktaydı.²⁸³ II. Kılıçarslan bu mektubu okuyunca “Nûreddin’in niyeti benim kafir olduğum söylentisi çıkarıp bana iftira atmaktan başka bir şey değil ve ben de ona istediği cevabı veriyorum. Onun elçisi eliyle Müslümanlığımı yeniliyorum” dedi. Böylece aralarında barış yapıldı.²⁸⁴ Bu mektup, II. Kılıçarslan’ın felsefeye olan ilgisini ve bu durumun çağdaşı olan Sünnî-Hanefî çizgideki kişilerce hoş karşılanmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Kara’nın açıklamalarına göre, II. Kılıçarslan’ın felsefe, ilm-i nücûm gibi alanlara olan ilgisi, Mu’tezilî bir itikada sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir.²⁸⁵ II. Kılıçarslan’ın sözü geçen diğer ilimler ve Mu’tezilî âlimler ile münasebetleri anlatıldıktan sonra bu konu daha detaylı olarak ele alınacaktır.

II. Kılıçarslan’ın ilgi duyduğu bir diğer ilim dalı ilm-i nücûm idi. Esasen Anadolu Selçukluları, Kutalmış döneminden itibaren ilm-i nücûm ile ilgililerdi. İbnü’l-Esîr bu konuda şunları söylemektedir:

“Şaşırtıcı bir durumdur ancak Kutalmış, Türk kökenli olmasına rağmen astroloji (ilm-i nücûm) konusunda uzmanlaşmıştı. Ayrıca, etnoloji alanında da bilgi sahibiydi. Kutalmış’ın çocukları babalarının izinden giderek ilm-i nücûm tahsiline devam ettiler ve alanın uzmanlarını yanlarında bulundurdular. Onlar bu sebeple dinlerine zarar verdiler.”²⁸⁶

Nitekim II. Kılıçarslan’ın yanından ayırmadığı Kemâlüddîn Hüseyin Hubeyş et-Tiflîsî’nin filozof, tabip ve aynı zamanda bir müneccim olduğu bilinmektedir.²⁸⁷

Bununla beraber o devirde hükümdarlar da dahil olmak üzere müneccimlerin sözleri insanlar üzerinde büyük bir etki bırakıyor ve onlara oldukça itibar ediliyordu. Süryânî Mihael’in bildirdiğine göre müneccimler, 1186 yılında Nuh tufanındaki gökyüzü alametlerinin yine görüleceği ve aynı felaketin yine gerçekleşeceğine dair kehanetlerde bulunuyorlardı. Müneccimler bu kehanetlerini otuz yıl boyunca dillendirerek insanlar arasında yaymış, böylece tufanın gerçekleşmesini doğuda ve batıda her dinden ve ülkeden insanlar korku içinde beklemeye başlamışlardı.²⁸⁸ II. Kılıçarslan da vuku bulacağı söylenen bu olaydan çok etkilenmişti. Onun bu hadise

²⁸³ İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 160-161.

²⁸⁴ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/227; İbnü’l-Esîr, *et-Târihu’l-bâhir*, 161.

²⁸⁵ Seyfullah Kara, “Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu’da Mu’tezile Ekolünün Varlığı”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, I/2, (Haziran 2012), 5-6.

²⁸⁶ İbnü’l-Esîr, *el Kâmil fi’t-Târih*, X/49.

²⁸⁷ C. İzgi, “Hubeyş et-Tiflîsî”, 268-270.

²⁸⁸ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/272-273.

karşısındaki tutumunu Ebû'l-Ferec'in verdiği bilgilerden öğrenebilmekteyiz. Ebû'l-Ferec, 1186 yılında bazı yıldızların bir araya gelmesiyle müneccimlerin bir takım kehanetlerde bulunduklarını anlatır. Buna göre müneccimlerin yakında Nuh tufanı gibi çok büyük bir tufan kopacağını, tüm insanlığın helak olacağını söylediklerini bildirdikten sonra Sultan II. Kılıçarslan'ın bu olay karşısındaki tutumunu *“bu budalaca laflara herkesten çok Konya Sultanı Kılıç Arslan inandı ve yığın yığın paralar harcayarak yeraltında sığınaklar yaptırdı”* sözleriyle ifade etmiştir.²⁸⁹ Müneccimlerin hesap ettikleri tufan günü geldiğinde ise insanlar kazdırdıkları sığınak ve mağaralara sığınmış ancak o gün böyle bir felaket gerçekleşmemiştir.

Sultan II. Kılıçarslan, ünlü müneccimlerden birinin *“bunlar yanıldılar, kehanetleri vuku bulmayacak, insanoğulları bir felakete uğramayacak”* demesi üzerine onu yanına çağırıp bu kehanetlerin gerçekleşmeyeceğini nereden bildiğini sormuş, Müneccim ise *“Şayet tufan gerçekleşir, yeryüzü ve insanlık helak olursa beni yargılayacak kimse kalmaz. Eğer felaket gerçekleşmez ise ben doğruyu söylemiş olur ve mükafat kazanırım”* deyince Sultan ona gülüp bir miktar para vermişti.²⁹⁰ Ebû'l-Ferec'in eserine kaydettiği bu hadiseler II. Kılıçarslan'ın ilm-i nücûm'a olan ilgisini ve müneccimlere olan tavrını göstermesi açısından güzel bir örnektir.

II. Kılıçarslan'ın İlm-i Nücûm ve Felsefe konularına olan ilgisi oğlu Berkjaruk'a da yansımıştı. İbn Bîbî, II. Kılıçarslan'ın oğullarının bazı özelliklerini anlatırken Berkjaruk'un çok güzel bir belagata sahip olduğunu, sanatlı bir dille edebi bir eser yazdığını bildirmiştir. Bu eserden verdiği örnek bir pasajda Berkjaruk'un İlm-i Nücûm'a ilgisi açıkça görülmektedir:

“Takdir nakkaşı, beni yokluk yurdundan alıp tabiat levhasında şekillendirince belki sırrı bana açılır diye ilimle gökyüzünün yapısını araştırmaya başladım. Bu yedi anne ve dört babanın bir çok sırrı bana aydınlandı”.

İbn Bîbî, Berkjaruk'un “yedi anne” ifadesinden kastını Ay, Utarit, Merih, Güneş, Zühre, Müşteri ve Zühal yıldızları olduğunu kaydetmiştir.²⁹¹ Berkjaruk'un eserinden de açıkça görülebildiği üzere o, bu ilimde yetkinliğe ulaşacak kadar çok bilgiye sahip olmuştu.

²⁸⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/438-439.

²⁹⁰ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/439.

²⁹¹ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 52.

Nûreddin Mahmud ile II. Kılıçarslan'ın ilmî ve dinî alandaki düşünce farklılıklarını yansıtan örnek bir olay da II. Kılıçarslan'ın sarayında topladığı bir ilim meclisinde yaşanmıştır. Buna göre Hanefî mezhebine mensup ve Alâeddin es-Semerkandî'nin Tuhfetü'l-fukahâ isimli eserine şerh olarak yazdığı Bedâ'i'ü's-şanâ'i' adlı eseri ile ünlü olan Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191)²⁹² Konya'ya gelerek Selçuklu Sultanının sarayında kalmıştır.²⁹³ Sultan'ın sık sık düzenlediği ve fikhî konuların tartışıldığı bir mecliste Kâsânî, Şa'rânî adlı başka bir âlimle Ebû Hanife'nin müctehidler ve ictihadları hakkındaki düşüncelerini tartışmışlar; Kâsânî, Ebû Hanife'nin müctehidin isabetli ictihadlar verebileceği gibi hata da yapabileceğini düşündüğünü savunurken, Şarânî ise Ebu Hanife'nin her müctehidin kendi ictihadında isabetli olduğu görüşünde olduğunu söylemiştir. Kâsânî, “*Senin savunduğun bu görüş Mu'tezilî'ye aittir.*” diyerek Şa'rânî'yi Mu'tezilî mezhebine mensubiyetle suçlamıştır. Tartışmanın ilerlemesi üzerine bir ara Kâsânî sınırlarına hâkim olamayıp Şa'rânî'ye değneğiyle vurmaya kalkışınca Sultan II. Kılıçarslan araya girip “*bu söylediğin fakihe iftira atmaktır, bizden uzaklaş*” diyerek Kâsânî'yi saraydan kovmuştur. II. Kılıçarslan'ın veziri, Kâsânî'nin İslam dünyasında rağbet edilen değerli bir âlim olup onu kovmak yerine elçi olarak göndermek suretiyle saraydan uzaklaştırmanın daha makul bir çözüm olacağı konusunda Sultanı ikna ederek Kâsânî'nin Nûreddin Mahmud Zengî'ye elçi olarak gönderilmesini sağlamıştır.²⁹⁴ Kâsânî, Halep'te büyük itibar görmüş, Nûreddin Mahmud onu Halâviyye Medresesi'ne Hoca olarak tayin etmiş ve ömrü boyunca bu medresede hizmet vermeye devam etmişti.²⁹⁵ II. Kılıçarslan'ın sarayında istemeyerek Nûreddin'e gönderdiği âlime Nûreddin'in büyük bir itibar göstermesi iki hükümdar arasındaki görüş ayrılığının boyutunu açıkça ortaya koymaktadır.

2.2.3.1. Mu'tezilî Mezhebi ile İlişkisi

II. Kılıçarslan'ın Felsefe ve İlm-i Nücûm meselelerine duyduğu ilgi daha önce de belirttiğimiz üzere bazı âlimler ve çağdaşı olan dindaşları tarafından

²⁹² Ferhat Koca, “Kâsânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/531.

²⁹³ F. Koca, Bu Selçuklu Sultanı'nın I. Mesud olduğunu söyler ancak Turan ve Kara'ya göre o II. Kılıçarslan'ın sultan olduğu dönemde Konya'da konaklamıştır. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 256; S. Kara, *Selçuklular'ın Dinî Serüveni*, 500.

²⁹⁴ Kara, “Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mu'tezile Ekolünün Varlığı”, 6-7; Cahen, Kâsânî'nin Sultan I. Mesud döneminde Nûreddin Mahmud Zengî tarafından Sultan Mesud'a elçi olarak gönderildiğini ve onun bir süre Konya'da Sultan'ın yanında kaldığını bildirmiştir. Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 213.

²⁹⁵ F. Koca, “Kâsânî”, 531.

eleştirilmesine ve hatta zındıklık ile itham edilmesine neden olmuştu. Bunun sebebi Felsefe, İlm-i Nücûm gibi uğraşların klasik kelim âlimleri ve Hanefi fakihleri tarafından gayrisünni ve ehl-i bid'at olarak nitelendirilen itikadi mezheplerden Mu'tezilî ile bağdaştırılmasındandır.²⁹⁶

Bilindiği üzere Selçuklular fıkhi mezheplerden Hanefiliği benimsemişlerdi. Hanefiler, itikadi mezhep olarak daha çok Maturidiliği kabul etse de bu, Ebü'l-Muîn en-Nesefî Meymûn b. Muhammed (ö. 508/1114)'in Maturidiliği sistematik hale getirmesinden sonraki dönemde olmuştu. Kara, Hanefiliğin Maturidilikten önce Mu'tezilî ile birlikte anıldığını söylemektedir. Zira her iki mezhep de yöntem olarak aklı kullanıyordu.²⁹⁷ Kara, Mu'tezilî mensubu Hanefilerin Selçukluların devletlerini kurana kadar yakın bir ilişki kurdukları Horasan ve Harizm gibi şehirlerde yaygın olduğunu ve Selçukluların da İslâmiyet'i yorumlama ve açıklamada Mu'tezilî yorumu kabul etmiş olabileceklerini söylemektedir.²⁹⁸ Yine Horasan ve Harizm bölgesinden Anadolu'ya göç etmiş olan Hanefî âlimlerin büyük bir çoğunluğunun Mu'tezilî olduğu ve Anadolu'nun fikir hayatını bu yönde etkiledikleri düşünülebilir. Kara, İbnü'l-Esîr'in Kutalmış ile ilgili söylediği, İlm-i Nücûm'a ilgileri sebebiyle *"Onlar dinlerine zarar verdiler"* şeklindeki ifadesini ise Anadolu Selçukluları'nın Kutalmış'tan itibaren Mu'tezilî fikirlere sahip olduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁹⁹

II. Kılıçarslan'ın felsefe, İlm-i Nücûm ve bazı dinî ve ilmî meseleler karşısındaki tutumu da onun itikadi mezhebi hakkında bazı fikirler vermektedir. Kara'nın açıklamalarına göre, İlm-i Nücûm ve Felsefe ile ilgilenmek Mu'tezilî gelenekte oldukça önemli olup Kutalmışoğullarının bu konulara olan ilgisi onların Mu'tezilî itikada sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Kara, ünlü âlimler Kâsânî ve Şa'rânî arasında yaşanan tartışmayı da şu şekilde yorumlamıştır: Şa'rânî savunduğu görüş sebebiyle Mu'tezilî bir âlim olup Sultan, Şa'rânî'yi çok ünlü ve rağbet edilen bir âlime karşı savunduğuna ve sahip çıktığına göre o, Sultan'ın özel

²⁹⁶ S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 84-85.

²⁹⁷ S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 231-235.

²⁹⁸ Bu şehirlerin dışında Maverâünnehr şehri halkı da Selçukluların dinî ve fikrî hayatının şekillenmesinde etkili olmuştur. Kaynaklar bu şehrin halkının Ehl-i sünnet olduğuna ve itikatlarının düzgün olduğuna dair ifadeler kullanmışlardır. Seyfullah Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'nun Fikir Hayatına Mutezilî Düşüncenin Girişi" *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri*, (Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013), II/271.

²⁹⁹ S. Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mu'tezile Ekolünün Varlığı", 5.

fakihlerinden biri olmalıdır. O halde bu durum Sultan'ın özel fakihleri arasında Hanefi-Mu'tezilî âlimlerin bulunduğunun bir göstergesidir.³⁰⁰

Osman Turan ise bu iki âlim arasında geçen olayda II. Kılıçarslan'ın tavrını yorumlarken onun İslam hukukunda geniş bir anlayış sahibi olduğunu ve içtihad müessesesini geliştirmek istediğini, bu sebeple Şa'rânî'nin savunduğu “*Her müçtehidin içtihadında isabetli olduğu*” fikrini tutarak dinî ve hukuki yasaları yumuşatma amacına uygun bir zemin hazırlamak istediğini ifade eder.³⁰¹

Buraya kadar anlatılan çeşitli olay ve durumlardan Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a yazdığı mektupta onu neden zındıklık ile itham ettiği ve imanını yenilemesini istediğini görebilmekteyiz. Muhtemeldir ki Nûreddin Mahmud Zengî, II. Kılıçarslan'ın, onun atalarının ve evlatlarının felsefe ve ilm-i nücûma olan ilgisini, yanında her zaman bir filozof ve müneccim bulundurduğunu, huzurunda filozof ve âlimlerin tartıştığı ilmî toplantılar düzenlediğini ve bu toplantılardan birinde ünlü Hanefî âlimi Kâsânî'ye karşı Hanefî-Mu'tezilî âlim Şa'rânî'yi savunduğu bilgilerine veya bunlardan birkaçına vâkıf olup II. Kılıçarslan'ı tüm bunlardan dolayı ehl-i bid'at olarak kabul edilen Mu'tezilî'ye mensub olmakla suçluyor ve bu sebeple barış akdi için imanını yenilemesini şart koşuyordu. Ancak Nûreddin Mahmud'un bu suçlamalarını daha çok siyasi bir amaçla yaptığı, Anadolu topraklarını ele geçirmek için dinî bir gerekçe oluşturmaya çalıştığı da araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.³⁰² Nitekim onun dinî bir propaganda aracı olarak kullandığı; din adamlarını, şairleri, zahitleri kamuoyu baskısı oluşturarak siyasi hedeflerini daha kolay gerçekleştirmek maksadıyla kullandığı da düşünülmektedir.³⁰³

2.2.4. Şîî Politikası

Selçuklular İslâmiyet'i kabul ettiklerinde onlara bu dini öğretenler Sünnî Hanefî ekole bağlı olan Samanoğullarıydı.³⁰⁴ Dolayısıyla Selçuklular da Sünnîliği ve Hanefîliği mezhep olarak benimsemişlerdi. Selçuklu tarihçisi Azîmi, Büyük Selçuklu

³⁰⁰ S. Kara, “Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mu'tezile Ekolünün Varlığı”, 7.

³⁰¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 256; a.mlf., *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994), 148.

³⁰² F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 170-171.

³⁰³ A. Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, 137-138.

³⁰⁴ S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, 169.

Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey'in 447/1055-1056 tarihinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine tâbi olduğunu bildirmiştir.³⁰⁵

Selçuklular İslâmiyet'i kabul ettikleri ilk andan beri diğer batıl mezhep ve temayüller yerine Sünnîliği yerleştirip yaymak istemekteydiler. Bu amaçla kurulan Nizamiye Medreseleri Sünnî akidenin korunmasına ve yaygınlaşmasına hizmet etmiştir.³⁰⁶ Bu medreselerin kurucusu ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, yazdığı Siyasetnâme'de Sultan Tuğrul'un, Alparslan'ın, Sultan Mahmud'un ve oğlu Mesud'un hâkim olduğu zamanlarda Şiîlere, Hıristiyan veya Zerdüştilere asla iş verilmediğini, huzura dahi kabul edilmediklerini ve bu sebeple onların padişahlığının refah ve sükûnet içinde geçtiğini ifade etmiştir.³⁰⁷ Bu durum, ilk Selçuklu hükümdarlarının farklı din ve mezhepler karşısında İslâm'ı ve Sünnî akideyi korumak için ne derece hassas davrandıklarının bir göstergesidir. Sencer'den sonra İmparatorluğun dağılmasıyla ortaya çıkan devletler de bu inanç ve uygulamalara bağlı kalmış,³⁰⁸ Anadolu Selçukluları da aynı ekolü benimseyerek Sünnîliğe sahip çıkmışlardır.³⁰⁹ İbn Battûta seyahatnamesinde Anadolu halkının Hanefi mezhebinden olup ehl-i sünnet olduğunu, aralarında ehl-i bid'at bulunmadığını söylemiştir.³¹⁰ İbn Bîbî ise Anadolu Selçukluları zamanında Hanefi mezhebinin gücünün zirveye çıktığını söylemiştir.³¹¹

Öte yandan Alman şarkiyatçı Franz Babinger, Selçukluların uzun yıllar Şiîliğin tesiri altında bulunan bölgelerde yaşadıklarından Şiî mezhebine mensub olduklarını, Anadolu Selçukluları'nın da Şiîliği benimsediğini iddia etmiştir. Ancak bu iddia Fuad Köprülü tarafından yalanlanmıştır.³¹² Kara da onun bu iddialarını yalanlayarak Selçukluların yaşadığı devirde İran şehirlerinin tamamının Şiî olmadığını hatta bazı bölgelerde Sünnî nüfusun daha fazla olduğunu açıklamıştır.³¹³ Ayrıca İbn Bîbî, Azîmî, İbn Battûta gibi tarih ve seyahatname yazarlarının Anadolu

³⁰⁵ Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 13.

³⁰⁶ S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 178.

³⁰⁷ Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, 248.

³⁰⁸ S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, 369.

³⁰⁹ S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, 547.

³¹⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), I/402; S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, 550.

³¹¹ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, II/244.

³¹² Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*, (İstanbul:Kitap Yayınevi, 2011), 163.

³¹³ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. S. Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 53-101.

Selçukluları ile ilgili ifadeleri de göz önüne alındığında onların Sünnî-Hanefî İslâmiyeti benimsediklerine dair hiç bir şüphe bulunmamaktadır.³¹⁴

Selçukluların Şîilere veya diğer azınlıklara olan muamelesi devletlerinin bekâlarına zararlı faaliyetlerde bulunup bulunmadıklarına göre şekillenmekteydi. Nitekim Selçuklular kendi halinde inançlarını yaşayan mutedil Şîiler ile devlete karşı zararlı eylemlerde bulunan, “*Gulat-ı Şia*” olarak adlandırılan aşırı uçtakileri birbirinden ayırmış ve mücadelesini ikinci kısımdakiler ile sürdürmüştür.³¹⁵ Ancak bu dönemde Şîilerin Türkiye Selçukluları’nı tehdit ettikleri bir vaka görülmemiştir. Bu da Anadolu’da Şîiliğin bu süreçte yaygın olmadığına bir göstergesidir.³¹⁶

Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Süleymanşah ile bir Şîî Fatımî valisi arasında geçen olay Süleymanşah’ın ve genel olarak Kutalmışoğullarının Şîilere bakışının anlaşılmasında önemlidir. Şöyle ki Süleymanşah, 1082 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesindeki fetihlerinin ardından buradaki şehirlerde görevlendirilmek üzere Fatımîlerin Trablusşam hâkimi Şîî Ali b. Ammar’dan kadı ve hatip göndermesini talep etmişti.³¹⁷ Süleymanşah bu hareketi esasen Abbâsi Halifesi’ne ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’a gözdağı vermek için siyasi bir hamle olarak yapmıştır.³¹⁸ Soyer’e göre Süleymanşah her ne kadar siyasi bir amaç gütsede Şîî bir validen kadı ve hatip istemeyi sorunlu bulmamış yahut bu durumun ileride yol açacağı sorunlar hakkında yeteri kadar düşünmemiştir. Bu durum Süleymanşah’ın siyasi meseleler söz konusu olduğunda mezhebi bağlılıklarını ikinci plana aldığını, esnek bir tavır sergilediğini düşündürmektedir.³¹⁹ Turan da Kutalmışoğullarının Kuzey Suriyede siyasi çıkarları için Şîî Fatımîler ile işbirliği yapma girişiminde bulunmasını örnek göstererek Süleymanşah’ın bu hareketini Kutalmışoğullarının Şîiliğe yönelik esnek tutumunun bir parçası olarak değerlendirmektedir.³²⁰

II. Kılıçarslan’ın dinî ve mezhebî taassubu bulunmayan geniş görüşlü bir şahsiyet olduğunu daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Kutalmışoğullarının Şîiliğe

³¹⁴ Seyfullah Kara, “Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu’da Şîilik Sorunu”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 3, (2008), 164-165.

³¹⁵ S. Kara, Selçukluların Dini Serüveni, 428-29.

³¹⁶ A. Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslâm’ın Ayak İzleri*, 168-169.

³¹⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 98.

³¹⁸ H. Şahin, *Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler*, 54; Soyer, *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansımaları*, 84.

³¹⁹ O. Soyer, *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansımaları*, 84.

³²⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 99; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 10; Ali Sevim, “Süleyman Şah I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/103-105.

yönelik esnek tutumu II. Kılıçarslan'da da aynı şekilde tezahür etmektedir. Bu bağlamda daha önce hayatı hakkında bilgi verdiğimiz Maktûl Şihâbüddîn Sühreverdî ile kurduğu dostluk, II. Kılıçarslan'ın Şîliğe bakışı hakkında da bize fikir vermektedir. Nitekim Kutluer, Sühreverdî Maktûl'u " ...Şâfiî mezhebine bağlı görünse de Şîî eğilimler taşıdığından ve nübüvvet iddiasıyla desteklenmiş biçimde siyasî hedefler beslediğinden kuşkuyla karizmatik bir filozof..." olarak tanımlamıştır.³²¹ Kara ise, II. Kılıçarslan'ın oğlu II.Süleymanşah dışında başka bir Türkiye Selçuklu Sultanı'nın itikadının bozuk olduğu ile ilgili bir bilginin kaynaklarda yer almadığını, yalnız Maktûl Şihâbüddîn'in II. Kılıçarslan ve oğulları üzerindeki etkisi sebebiyle bu söylentilerin ortaya çıktığını söylemiştir.³²² Dolayısıyla Türkiye Selçuklu Sultanları ile ilgili ortaya atılan Şîilik iddialarının bir dayanağı olmayıp bunun çoğunlukla onların esnek dünya görüşleri ve her fikre değer vermelerinden kaynaklandığı, siyasi çıkarlarını ve toplum çıkarlarını mezhep çatışmalarının önünde tuttukları yorumu yapılabilir.

II. Kılıçarslan ile Şîî Fatimîler arasında vuku bulan bir olay da konumuz açısından dikkat çekicidir. İbnü'l-Esîr'in 1164-1165 yıllarına kaydettiği vakalar arasında II. Kılıçarslan ile Nûreddin arasında vuku bulan büyük bir anlaşmazlıktan söz edilmekte, bu anlaşmazlığın aralarında düşmanlığa ve kin bağlamalarına sebep olduğunu bildirilmektedir. İbnü'l-Esîr bu anlaşmazlığın Mısır Fatimî veziri Tala'i b. Ruzzîk'ın II. Kılıçarslan'a yazdığı bir mektup ile çözüldüğünü anlatmıştır. Sâlih b. Ruzzîk mektubunda II. Kılıçarslan'a Nûreddin ile savaşmaktan vazgeçmesini ve onunla anlaşmasını öğütleyen uzunca bir şiir yazmıştır;³²³

"Gelin biz ve siz İslâm dinine yardım edersek,
Umulur ki Allah da dinine yardım eder.
Azimle kafirlere doğru yürüyelim,
Böyle azimle ülkeler ele geçirilir ve taksim edilir."³²⁴

³²¹ İ. Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", 39; O. Soyer, *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansımaları*, 142;

³²² S. Kara, "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Şîilik Sorunu", 165.

³²³ İbnü'l-Esîr bu vakayı anlatırken Sâlih b. Ruzzîk'ın Hicri 556 (1160-1161) Ramazan ayında vefat ettiğini dolayısıyla eğer şiir Sâlih b. Ruzzîk'e aitse olayın bu tarihten önce gerçekleşmiş olacağını eğer ona ait değilse 560 (1164-1165) tarihinde vuku bulmuş olabileceğini bildirir. Ancak yine onun kanaatine göre bu şiir Sâlih b. Ruzzîk tarafından yazılmış olup iki hükümdar arasındaki çekişme devam edince tekrar su yüzüne çıkmış olmalıdır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/258.

³²⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd Düvel*, 20.

Şîî Fâtımî vezirinin iki Sünnî İslam devleti arasında aracılık üstlenmesi dikkat çekicidir. Elisséeff, Tala'i b. Ruzzîk'ın Sünnîliğe sempati duyduğunu ve Fâtımî doktrinlerini tümünden reddetmese bile güçlü bir savunucusu da olmadığını altını çizmektedir.³²⁵ Bu açıdan bakıldığında Fatımî vezirinin iki Sünnî hükümdar arasında duyarlı ve uzlaştırıcı bir tavır sergilemiş olması anlaşılabilir bir durumdur. Ayrıca Tala'i b. Ruzzîk, Haçlılara karşı Nûreddin Mahmud'un desteğini sağlamaktaydı.³²⁶ Muhtemelen o, II. Kılıçarslan'a böyle bir mektup yazarak Nûreddin Mahmud'un da teveccühünü ummaktaydı.³²⁷

2.2.5. Gayrimüslimler ile İlişkileri

2.2.5.1. Haçlı Kroniklerinde II. Kılıçarslan'ın Hristiyanlıkla İlişkilendirilmesi

Haçlı Kaynaklarında II. Kılıçarslan'ın Hristiyan olduğuna dair bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar çoğunlukla gerçeği yansıtmasa da Batı ve Hristiyan aleminin II. Kılıçarslan'a bakışına ve II. Kılıçarslan'ın onlarla ilişkisine dair verdiği ipuçları sebebiyle konumuz açısından değerlidir.

Bunlardan biri XII. yüzyıl kronik yazarı, Norman Keşişi ve Mont Saint Michel Manastırında baş rahiplik görevi yapmış bulunan Robert de Torigni (Roburtus de Monte) (ö. 1186)'dir. Kroniğinde Sultan II. Kılıçarslan ile ilgili bazı iddialarda bulunmuştur:

“Konya Sultanının annesi ölmek üzereyken, oğluna şimdiye kadar gizlediği sırrını açıkladı; ondan Mesih'e, onun tüm dünyanın Rabbi ve Efendisi olduğuna inanmasını ve Hristiyanları sevmesini istediğini söyledi. Sultan annesinin bu talebini kabul etti ancak paganlardan³²⁸ korktuğu için inancını açığa vuramayacağını ifade etti. Annesi ona: ‘Oğlum, ben öldüğümde benim için tıpkı bir piramite benzeyen güzel bir mezar yap ve onun üzerine İsa'nın Haçını yerleştir’ dedi ancak Sultan, bunu gündüz vakti yapmaya cesaret edemeyeceğini ifade edince annesi gece de yapabileceğini söyledi. Böylece Sultan annesinin isteğini bir gece vakti

³²⁵ N. Elisséeff, *Nûr ad-Dîn*, II/563-699.

³²⁶ Cengiz Tomar, “Talâi' b. Rüzîk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/495-496.

³²⁷ F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 184.

³²⁸ Bu ifade ile kastedilen II. Kılıçarslan'ın Müslüman ve Türk tebaası olup Hristiyanlar “pagan” terimini kendi dinlerinden olmayanları alçaltıcı bir şekilde etiketlemek için kullanıyorlardı.

gerçekleştirdi. Ertesi sabah Haçı gören Hagarenlerden³²⁹ biri Sultan'a çok sinirlendi ve onu öldürmek istedi. İçlerinden biri Haçı konduğu yerden indirmeye çalıştı ancak Rabbin isteği üzerine yere düşüp öldü. Bir başkası da aynı şekilde ölünce ertesi gün büyük bir kalabalık mezarı tahrip etmek için toplandı. O esnada göklerden bir gürültü ve şimşek fırtınası kopup geldi ve bir anda binlerce insan öldü. Sonra Tanrı'nın bir meleği görünür oldu ve piramitin üzerine parıldayan bir Haç yerleştirdi. Bu olaya şahit olan bir çok insan İsa'ya inandı ve günümüze kadar bu Haça saygı gösterip tapmaya devam ettiler”³³⁰

Robert'ın bu fantastik anlatımı, binlerce insanın öldüğü ve çoğunun Hristiyan olduğu iddiası için herhangi bir tarihi kaynakta bir kanıt bulunmaması, II. Kılıçarslan'ın annesinin Hristiyan olduğu bilgisi dışında anlatılanların gerçeklikten uzak olduğunu göstermektedir. Bu hikâyenin diğer Ortaçağ kronik yazarlarının anlatıları gibi II. Kılıçarslan'a yapılan Hristiyanlık yakıştırmalarına kanıt sunma amacıyla uydurulduğu düşünülebilir.

Başka bir Haçlı Tarihçisi Alman Rahip Otto Von St. Blasien (ö. 1223), kaleme aldığı kronikte II. Kılıçarslan'ın 1179 yılında Alman Kralı Friedrich'e elçiler göndererek kızı ile evlenme talebinde bulunduğunu, hatta Alman Kralı'nın bu isteği kabul etmesi halinde Sultanın tüm halkı ile birlikte Hristiyanlığa geçmeyi vaad ettiğini iddia etmektedir. Otto bu bahsin devamında, kızını şefkatle seven Alman Kralı Friedrich'in teklifi isteksizce kabul ettiğini ve kızının, onun için yalvaran Sultan'a gönderilmeden hemen önce hayatını kaybetmesi sonucunda büyük bir üzüntü yaşadığını da ifade etmiştir.³³¹

II. Kılıçarslan ve Friedrich'in bu tarihlerde Bizans İmparatoru Manuel'e karşı bir ittifak girişiminde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla II. Kılıçarslan'ın Roma German İmparatorunun kızı ile siyasi bir evlilik yapacak olması Ortaçağda devletler arası diplomasi gelenekleri içerisinde olağan bir durumdur. Ancak mektupta geçen,

³²⁹ Hagaren/Sarazen: Özellikle Latin Hristiyanları tarafından Arap ve Müslümanlara verilen isim. Putlara ve şeytanlara tapanlar anlamı taşır. Bu dönemde Hristiyanlar İslâmiyeti putperest bir din olarak kabul edip onların Alkaron (Kur'ân) ve Hz. Muhammed'e taptıklarını iddia etmekteydiler. Tuğba Öztürk, “Toledo Koleksiyonu: Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar”, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, XII/1, (2015), 59-60.

³³⁰ Robert de Monte, *The Chronicles of Robert de Monte*, İngilizceye çev. Joseph Stevenson, (Llanerch Publishers, 1991), 141-142.

³³¹ Otto Von St. Blasien, *Die Chronik des Otto von St. Blasien*, çev. Horst Kohl, (Leipzig: Dyksche Buchhandlung, 1894), 39-40; Altay Tayfun Özcan, “Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi: Mit Mi Gerçek Mi?” *Mesos Disiplinler Arası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, I, (2019), 12.

Alman İmparatorunun bu evliliğe önce sıcak bakmayıp II. Kılıçarslan'ın Hristiyanlık vaadi sonucunda razı olduğu anlamına gelen ifadeleri gerçekliği yansıtmamaktadır. Zira II. Kılıçarslan'ın İslâmiyet'e bağlılığı diğer Batı ve İslam kaynakları tarafından kanıtlanmış olup böyle bir vaatte bulunması mümkün görünmemektedir. Bununla beraber Roma Germen İmparatoru I. Friedrich'in, II. Kılıç Arslan'ın Hristiyan olmak istediği ve bunu Papalığa değil de kendisine bildirdiği iddiasını Papalığın itibarını sarsmak için ortaya atmış olduğu düşünülebilir. Zira bahsi geçen olaylar ile aynı tarihlerde, 1179 yılında Papa III. Aleksandr tarafından II. Kılıçarslan'ın sözde Hristiyanlığa geçme isteğine cevap mahiyetinde yazdırılan *Instructio Fidei Catholicae* (Katolik inancın öğretisi), Papalığın zedelenen itibarını düzeltmek için yazdırılmış sahte bir belge olduğu ortaya çıkmaktadır.³³² Bu belgenin konumuz açısından önemli kısmı şu şekildedir:

“Tanrı'nın hizmetkârlarının hizmetkârı Piskopos Aleksandr'dan Konya Sultanı'na; Mektuplarınızdan ve elçilerinizin aktardığı bilgilere dayanarak, Hristiyanlığa geçmek istediğinizi öğrendik. Musa'nın Tevrat'ını, İşaya ve Yeremya'nın peygamberliklerini, Pavlus'un mektuplarını ve ayrıca Yuhanna ve Matta'nın İncillerini bildiğinizi duyduk. Hristiyanlığı tam olarak anlamak için, İsa'nın dinine ait bir din adamının bizim makamımızdan size gönderilmesini talep ediyorsunuz...”³³³

Mektup bundan sonra Hristiyanlık hakkındaki temel bilgiler ve İslâmiyet'in Hristiyanlığa yönelik eleştirilerine karşı üretilen bazı cevaplar ile devam etmektedir. Mektupta öne sürülen ifadelere göre; II. Kılıçarslan, Papa III. Aleksandr'a Hristiyan inancına geçmek istediğine dair bir mektup yollamış, Hristiyanlık ile ilgili bilgilerini aktarmış ve Hristiyanlığı daha iyi öğrenebilmek adına Papa'dan bir din adamı talep etmiştir.

Instructio Fidei Catholicae üzerine bir inceleme yapmış olan Özcan, Papa'nın bu mektubuna düşülmüş bir tarihin dahi olmadığını ancak mektubun 1179 yılına tarihlenebileceğini açıklamıştır.³³⁴ II. Kılıçarslan'ın Papalığa gönderdiği söylenen diğer mektupla ilgili en büyük sorun ise hiçbir İslam veya Batı kaynağında bu

³³² A. Özcan, “Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi”, 12-13.

³³³ Peter of Blois, *Petri Blesensis Bathoniensis Archidiaconi Opera Omnia*, ed. Giles, John Allen, (Oxford: Theology Publisher, 1847), II/21; A. Özcan, “Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi”, 8.

³³⁴ A. Özcan, “Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi”, 10.

mektubun bir kopyasının veya muhtevasına ilişkin bir kronik kaydının dahi bulunmamasıdır. II.Kılıç Arslan'ın gönderdiği söylenen mektup ile ilgili yegâne bilgiler yalnızca Papa'nın *Instructio Fidei Catholicae* başlıklı mektubundan öğrenilebilmektedir. Bununla beraber bu mektupta geçen ifadelerde, başka bir kronik yazarı Arnold Lubeck'in "II. Kılıçarslan'ın Tevrat'ı okumuş olabileceği" hakkındaki tahmininin bir gerçeklik olarak sunulması şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca mektubun Otto von St. Blaisen'in kroniğinde "I. Friedrich'in, kızını Sultan ile evlendirmesi karşılığında Sultan'ın tüm tebaası ile beraber Hristiyan olacağı" gibi iddialar ile de uyum içerisinde olması mektubu yazan şahsın II. Kılıçarslan hakkında kroniklerden edindiği bilgileri derleyerek gerçekte var olmayan bir mektuba cevap yazdığını düşündürmektedir.³³⁵ Papa'nın diplomatik etiğe aykırı olan bu fiili gerçekleştirmesinin sebebi şu şekilde açıklanabilir;

Roma German İmparatoru I. Friedrich ve Miryokefalon savaşının muzafferi, Doğu'nun büyük Sultanı II. Kılıçarslan'ın Papalık, Bizans İmparatorluğu ve Selahaddin Eyyubi'ye karşı müttefik olmak amacıyla yakınlık kurmaları ve özellikle II. Kılıçarslan'ın iddia edilen Hristiyanlığı kabul etme vaadini Katolik Kilisesi lideri olan Papa'ya değil de Roma German İmparatoruna bildirdiği bilgisi, Papa III. Aleksandr'ın itibarını büyük ölçüde zedelemişti. Papalık, bu durumu ancak II. Kılıçarslan'ın kendilerine de bir mektup yazdığı algısını oluşturarak giderebilirdi. Buna ek olarak Papa'nın II. Kılıçarslan'a cevap mektubundan iki yıl önce, benzer bir şekilde gerçekte var olmayan bir mektuba cevap yazdığını bilinmekte olup bu etik olmayan uygulamayı siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmayı bir alışkanlık haline getirdiği düşünülürse "*Instructio Fidei Catholicae*" isimli bu mektubun, papalığın itibar kaybını önlemek için üretilen sahte bir belge olduğu yargısına rahatça ulaşılabilir.³³⁶ Bununla beraber II. Kılıçarslan'ın Alman imparatoruna ve Papa III.Aleksandr'a gönderdiği iddia edilen mektuplar bir arada değerlendirildiğinde II. Kılıçarslan'ın dinî inancı üzerinden Roma German İmparatorluğu ile Papalık arasında bir itibar yarışına girildiği görülmektedir.

Bir diğer kronik Yazarı Arnold Von Lübeck (ö.1211) tarafından kaleme alınan *Chronica Slavorum* (*Slavların Kroniği*), Saxony Dükü Arslan Heinrich'in II.

³³⁵ A. Özcan, "Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi", 11-12.

³³⁶ A. Özcan, "Papa III. Aleksandr'ın II. Kılıç Arslan'a Gönderdiği Mektup ve Sultan'ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi" 13-14.

Kılıçarslan'ı ziyareti ve bu ziyaret esnasında gerçekleşen bazı konuşmaların ayrıntılarını içermesi bakımından önemli bir eserdir. Konu hakkında detaylı bir çalışma yapmış olan Özcan, Saxony Dükü Heinrich'in Sultan II. Kılıçarslan ile buluşmasının sebebi, ikili arasında geçen ve özellikle II. Kılıçarslan'ın annesinin kimliği ve dinî konular hakkındaki diyaloglarının ne anlama geldiği sorularına cevap bulmaya çalışmıştır.

Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun Saxony Dükü Arslan Heinrich (ö. 1192) Constantinapolis'ten Kudüs'e bir hac ziyaretinde bulunmak üzere 1172 yılında deniz yolunu kullanarak hareket etmiş ancak yolculuk sırasında karşılaşılan tehlikeler dönüş istikametinin kara yolu olarak belirlenmesine sebep olmuştu.³³⁷ Arnold Lübeck'in kaydına göre Heinrich, dönüş yolunda Ermeni Mleh'in topraklarından geçebilmek için izin istediğinde Mleh bu talebi nezaketle karşılamıştı. Ancak Heinrich, Mleh'in kendisine karşı bir tuzak hazırlığı içinde olduğunu haber alınca bundan vazgeçerek Antakya'da III. Bohemund'a misafir olmuş, Haçlı kontu onlar için gemiler hazırlatarak Tarsus'a kadar ulaşmalarını sağlamıştı. Bundan sonra Lübeck kaydını şu şekilde devam ettirmiştir:

*“Türklerin Efendisi Sultan (II. Kılıçarslan), Heinrich ve yanındakilere Mleh'in topraklarından güvenle geçebilmeleri için 500 asker tahsis etti”*³³⁸

Bu kaydın konumuz açısından şöyle bir önemi vardır ki Kömüşlü de buna temas ederek II. Kılıçarslan'ın Heinrich'e olan ilgisi ve korumasını, Mleh'e ve dolayısıyla Nûreddin'e karşı bilinçli olarak yapmış olabileceğini söyler.³³⁹ Nûreddin Mahmud yakın bir zamanda Ermeni Mleh'i tabiiyetine almış ve onun eliyle Kilikya bölgesinde Haçlı ve Bizans unsurlarına karşı mücadelesine devam etmekteydi.³⁴⁰ Dolayısıyla Heinrich'in Mleh'in topraklarından geçme talebi ve bu gruba karşı

³³⁷ Özcan, dönüşün kara yolu ile yapılmasının nedenlerinden birini de Heinrich'in Kudüs'te büyük bir itibar görmesi ve dönüş yolu boyunca karşılaştacağı kont ve hükümdarlardan da aynı teveccühü görme beklentisi olduğunu ifade etmiştir. Zira bu yolculuğa karar vermesinde dinî gayelerden çok Roma Cermen İmparatoru ile yaşadığı anlaşmazlık sebebiyle ona karşı itibarını güçlendirme arzusu vardı. Altay Tayfun Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine” *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, No.1, 195-196.

³³⁸ Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, İngilizceye çev. Graham A. Loud, *The Chronicle of Arnold of Lübeck*, (Oxfordshire: Routledge Publishing, 2019), I/51; A. Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine”, 196,197.

³³⁹ F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 192.

³⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Târih*, XI/311-312.

kurulan tuzaktan Nûreddin Mahmud'un haberdar olmaması mümkün görünmemektedir.

Arnold Lübeck II. Kılıçarslan ile Heinrich'in karşılaşmasını şu sözler ile ifade eder;

“Saxony Dükü, Ereğli'ye vardığında Türkler tarafından özenle karşılanıp ardından Axarat'a³⁴¹ götürüldü. Sultan, Dük'ü samimi bir şekilde karşılayıp kucakladı ve onunla akrabalık bağı olduğunu söyledi. Dük, akrabalık bağının nereden geldiğini sorduğunda Sultan şöyle yanıtladı: ‘Töton topraklarından asil bir kadın, Ruten kralıyla evlendi ve bir kız dünyaya getirdi. Bu kız, bizim topraklarımıza geldi ve ben de ondan doğdum.’”

Lubeck'in bu ifadelerinden anlaşıldığına göre II. Kılıçarslan'ın anneanesi Alman asilzadesi bir kadın, anne tarafından dedesi ise bir Rus Knezidir. Osman Turan, Arnold Lubeck'in bu kaydını diğer tüm Ortaçağ Haçlı tarihçilerinininki gibi yalnızca bir rivayet olarak değerlendirmiş, Sultan'ın Hristiyan tebaasına olan müsamahası ve şefkatinin bu yakıştırmaların ortaya çıkmasına neden olduğunu söylemiştir.³⁴² Özcan, A.N. Nazerenko'nun 1072-1073 yıllarında gerçekleştiğini bildirdiği bir Rus Knezi ile Alman asilzadesi kadının evliliğine ilişkin yazdıkları ışığında bir değerlendirme yaparak II. Kılıçarslan'ın annesinin Çernigov Knezi Svyatoslav Yaroslaviç ve Meissen Dükü'nün kızı Odo von Elsdorf evliliğinden doğmuş olmasının mümkün görüldüğünü ifade etmiştir. Arslan Heinrich'in Odo von Elsdorf'un kız kardeşi Gertrude'nin torununun oğlu olması da II. Kılıçarslan ile Arslan Heinrich arasındaki akrabalık bağına açıklamaktadır.³⁴³

II. Kılıçarslan'ın annesinin kimliği ile ilgili bir iddia da Haçlı tarihçisi Rahip Nicholas Trivet (ö.1334) tarafından ortaya atılmıştır. Trivet, Robert de Torigni'nin kroniğinden II. Kılıçarslan'ın annesinin Hristiyan olduğuna ilişkin aldığı kayıtları kendi kroniğine aktarmış, buna ek olarak II. Kılıçarslan'ın annesinin St. Gilles

³⁴¹ Osman Turan, metinde geçen “Axarat” ismini “Aksaray” olarak kaydetmiştir. Özcan ise yaptığı değerlendirmede bu yerin Aksaray değil, İsmil'in doğusunda bulunan “Akcaşar/Akçaşehir” olabileceğini ifade etmektedir. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 246; A. Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine”, 200-201.

³⁴² O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 257.

³⁴³ Konu hakkındaki ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A. Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine” 201-204.

kontunun kız kardeşi olduğunu iddia etmiştir.³⁴⁴ Ancak Nicholas Trivet'in kayıtlarını Robert de Torigni'den alması ve gerçekleşen olaylardan çok daha sonraki bir dönemde yaşamış olması sebebiyle bu iddiaya şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Ayrıca bu dönemde İngiliz kimliğinin yükseltilmesine yönelik çabaların bir sonucu olarak böyle bir iddianın ortaya atılmış olduğu da düşünülebilir.³⁴⁵

Lubeck'in kaydının devamında Sultan'ın ona verdiği benzersiz hediyelerden bahsedilmektedir. Buna göre Sultan II. Kılıçarslan, Arslan Heinrich'e pek çok hediye; ipekten yapılmış kıyafetler, beraberindekiler için 1800 adet at ve yine Dük için gümüş dizginli, fildişi malzemeden yapılmış ve üzeri örtülmüş eyerleri olan 30 güçlü at getirtmiş, bunların yanı sıra onları iyi bir şekilde misafir edebilmek için altı adet kıl çadırı birlikte eşyalarının taşınması için develer, pek çok at ve hizmetliler tahsis etmiştir. Ayrıca Sultan'ın Heinrich ve beraberindekilerin Mleh'in ülkesinden sağ salim geçebildikleri için Tanrı'ya şükrettiğini, zira Mleh'in dinsiz ve hain bir kimse olduğunu ve şayet ona yakalansalardı hiçbirisini sağ bırakmayacağını söylediğini bildirir.³⁴⁶

II. Kılıçarslan'ın bu söz ve davranışlarından Nüreddin Mahmud'a tâbi olan Mleh ile aralarındaki düşmanlığın boyutu açıkça görülmekte olup, II. Kılıçarslan'ın Mleh ve Nüreddin'e karşı Almanların müttefikliğini kazanma çabası içinde olduğu da düşünülebilir.³⁴⁷

Bu anlatımdan sonra Arnold Lubeck, Heinrich ile II. Kılıçarslan arasında geçen ve II. Kılıçarslan'ın dinî inancıyla ilgili birtakım tartışmalara sebep olan şu konuşmayı aktarmıştır:

“Dük, Katolik inancı ve İsa'nın vücut bulmasıyla ilgili konuşarak, Sultan'ı dinsizlerin inançları hakkında ikna etti. Sultan da buna cevaben şunları söyledi: 'İlk insanı

³⁴⁴ F. Nicholai Trivet, *de ordine frat. Prædicatorum Annales*, haz. Thomas Hog, (Londra: 1845), 98-99.

³⁴⁵ A. Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine” 203.

³⁴⁶ Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, İngilizceye çev. Graham A. Loud, *The Chronicle of Arnold of Lübeck*, I/52; A. Özcan, “Lübeckli Arnold'un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich'in II. Kılıç Arslan'ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine”, 206.

³⁴⁷ F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 193.

çamurdan biçimlendiren Tanrı'nın, istediği takdirde tertemiz bir bakirenin vücudunu elde etmesine inanmak zor değildir.'³⁴⁸

Osman Turan bu ifadeleri “İlk insanı çamurdan yaratan Allah’ın İsa’yı da bâkireden vücuda getirmiş olmasına inanmak güç değildir” olarak çevirmiştir. Turan II. Kılıçarslan’ın bu sözlerini, Hristiyanlık ve İslâmiyet’in ortak akidelerine aykırı düşmeyecek bir cevap vererek muhatabına nezaket ve anlayış gösterdiği şeklinde yorumlamıştır.³⁴⁹ II. Kılıçarslan’ın bu ifadelerinde İslâmiyet’e aykırı bir husus görünmemekle birlikte yapılan tartışmalar çeviri ve yorum farklılıklarından meydana gelmektedir.

Ayrıca Arnold Lubeck, II. Kılıçarslan’ın insanın çamurdan yaratılmasına dair bilgisini Tevrat’ı okumakla edinmiş olduğunu zannederek II. Kılıçarslan’ın heretik (din dışı) Nikolaist olabileceği çıkarımında bulunmuştur. Bu durum onun İslâmiyet hakkında hiçbir bilgisi olmadığını açıkça göstermektedir.³⁵⁰

2.2.5.2. Diğer Müslüman ve Gayrimüslim Müelliflerin II. Kılıçarslan’ın Dini Hakkındaki Yorumları

Haçlı yazarları dışında dönemin diğer gayrimüslim müellifleri ise II. Kılıçarslan’ın dini ile ilgili daha farklı bilgiler vermişlerdir.

Papaz Grigor’un kaydına göre Sultan II. Kılıçarslan ve Yağıbasan giriştikleri taht mücadelesinde savaşın eşiğine gelmiş, Sultan II. Kılıçarslan intikam arzusu ile Yağıbasan üzerine gitmek üzere iken din adamlarının “Müslümanı Müslümana kırdırma” şeklindeki uyarılarıyla ancak ikna edilip barışa razı olmuştu.³⁵¹

Başka bir kayıta ise Papaz Grigor, II. Kılıçarslan’ın Ermeni ve Haçlılar ile dostluk antlaşmaları yapmaya karar vererek Kudüs ve Antakya Haçlıları ile Ermeni Toros’a elçiler gönderdiğini söyler. Ancak bu dostluğun yalnızca Nûreddin Mahmud’a karşı kurulmuş siyasi çıkar ilişkisi olduğunu ise şu sözler ile ifade eder:

³⁴⁸ Arnold von Lübeck, *Chronica Slavorum*, İngilizceye çev. Graham A. Loud, *The Chronicle of Arnold of Lübeck*, I/52; A. Özcan, “Lübeckli Arnold’un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich’in II. Kılıç Arslan’ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine”, 206.

³⁴⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 255-256.

³⁵⁰ A. Özcan, “Lübeckli Arnold’un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich’in II. Kılıç Arslan’ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine”, 213.

³⁵¹ Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 314-315.

“Bu (anlaşma) Sultan’ın samimi bir isteği sebebiyle yapılmamıştır. Çünkü Hazreti İsa ile Péliar arasında bir ortaklık var olabilir mi?”³⁵²

Papaz Grigor’un ifadelerinden II. Kılıçarslan’ın siyasi çıkarları ve intikam hissi ne kadar ağır da olsa onun İslam büyüklerini dinlediğini, Müslüman kardeşlerinin kanını akıtmamayı kendi çıkarlarından önde tuttuğunu görebilmekteyiz. Yine Papaz Grigor, onun Haçlı ve Ermeniler ile yaptığı ittifakları yalnızca ülkesinin çıkarlarını korumak adına olduğunu söylemiş ve farklı dinlere mensub olduklarından aralarında gerçek bir dostluk kurulamayacağını ifade etmiştir. Öte yandan Osman Turan, Papaz Grigor’un eserinin pek çok yerinde Sultan II. Kılıçarslan’ı Ermenilerin hâmesi ve velinimetisi olarak gösterdiğini söyler.³⁵³

II. Kılıçarslan’ı *“inançsız bir barbar”*³⁵⁴ olarak tanımlayan Bizans tarihçisi Niketas Khoniates de Papaz Grigor’un ifadelerine benzer bir şekilde II. Kılıçarslan ile İmparator Manuel arasında görünüşte mevcut bulunan dostluğu şu sözlerle açıklamıştır;

“Birbirlerine yazdıkları mektuplarda İmparator ona ‘oğlum’ diyor, Sultan ise ona ‘baba’ diye karşılık veriyordu. Ama buna rağmen birbirlerine gerçek bir dostlukla bağlı değildiler; zira onlar kurdukları resmî ittifaklarına dahi sadık kalamadılar.”³⁵⁵

Ayrıca Niketas, II. Kılıçarslan’ın İstanbul’u ziyaret etmesi şerefine yapılan geçit töreninden sonra meydana gelen depremle alakalı şunları söylemişti:

“Yüksek ruhaniler ve imparatorun kendisi dahi bu depremi Tanrı’nın bir işareti olarak kabul ettiler. Bunlar, kutsanmış tasvirlerle süslü duvar halılarının, aziz ikonalarının ve İsa tasvirlerinin bulunduğu bir törene bir inançsızın kabul edilmiş olmasından dolayı Tanrı’nın kızıp gazaba geldiğini söylemekteydiler.”³⁵⁶

³⁵² Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 318-319.

³⁵³ Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli*, 317-318,326-327; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 257.

³⁵⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, 81.

³⁵⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, 84-85.

³⁵⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, 81.

Kinnamos ise aynı olayla alakalı olarak İstanbul Patriği Lukas'ın “dinsiz” bir adamın kutsanmış eşyaların arasından geçmesinin uygun olmadığını söylediğini aktararak aynı gece vuku bulan depremin ilahi bir mesaj olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷

Dönemin vakanüvislerinin bu kayıtları dikkate alındığında II. Kılıçarslan'a yöneltilen Hıristiyanlık iddialarının asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır.

II. Kılıçarslan'ın dini hakkında bazı Müslüman müelliflerin kronik kayıtları da dikkat çekicidir. Bunlardan biri olan İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî, II. Kılıçarslan'ın III. Haçlı seferi sırasında Friedrich Barbarossa ile anlaşma halinde olmasını şu şekilde eleştirmiştir:

*“II. Kılıçarslan, Alman İmparatoru ile gizlice anlaştı. Alman İmparatoru ona bol miktarda mal verdi. Bunun karşılığında II. Kılıçarslan, onun Şam ve İslâm topraklarına geçmesine müsaade etti. Kafire mâni olmadığından Müslüman kafire benzedi.”*³⁵⁸

İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî'nin bu ifadeleri oldukça ağır ithamlardır. Zira II. Kılıçarslan'ın Alman İmparatoru ile öteden beri süregelen dostluğuna ve Haçlıların serbest geçiş izninden başka bir talepleri yahut saldırıları olmamasına rağmen oğlu Kutbeddin, Haçlılara karşı durmaya çalışmış ancak ordunun önünde duramayacağını anlayınca geri çekilmişti. Bununla beraber II. Kılıçarslan İmparator ile yapmak zorunda kaldığı anlaşma üzerine Selahaddin Eyyûbî'ye mektup göndererek ondan özür dilemişti.³⁵⁹

II. Kılıçarslan hakkındaki tüm bu iddialara rağmen gaza ve Allah yolunda cihadı genişletmek, Hıristiyanlarla dolu ülkesini İslamlaştırmak için büyük bir gayret sarfetmiştir. 1170 yılında Aksaray'ı yeniden inşa edip burayı bir İslam ve gaza merkezi haline getirmekle birlikte fethettiği yerlerde İslâmiyet'in yerleşmesi için pek çok cami ve medrese kurdurmuş, sûfilere ilim ve din adamlarına destek ve himayesini esirgememiştir.³⁶⁰

³⁵⁷ İoannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, (Ankara: TTK Basımevi, 2001), 150.

³⁵⁸ Ramazan Şeşen, “İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), 351.

³⁵⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 247.

³⁶⁰ Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 22-23; Anonim Selçuk-Nâme, 38; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 258.

Sultan II. Kılıçarslan'ın İslâmiyete mensubiyetine ve bağlılığına dair en güzel kanıtı ise daha önce "II. Kılıçarslan'ın Şahsiyeti" başlığı altında ele aldığımız, İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı eserinde bulabilmekteyiz. Bu eserde II. Kılıçarslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e söylediği siyâsi ve ahlâki nasihatleri, Kur'ân-ı Kerîm ve sahabelerin hayatlarından verdiği örnekler ile okuyabilmekteyiz.³⁶¹

2.2.5.3. Gayrimüslim Tebaa ile İlişkileri

Türkiye Selçukluları'nın yurt edindiği Anadolu topraklarında pek çok farklı din, mezhep ve etnik kökenden topluluklar bulunuyordu. Bunlar arasında Ortodoks Rumlar, Süryânîler, Gregoryen Ermeniler, Monofizit Yakubîler, Gürcüler, Nestûrîler vb. vardı.³⁶²

Bilindiği üzere Türkler henüz İslâmiyeti kabul etmeden önce de farklı din ve mezhep mensupları ile uyum içerisinde yaşıyor, insanî hak ve adaleti yerine getirmede dinî bir taassub sergilemiyorlardı. İslâmiyet'in kabul edilmesiyle Türkler'in sahip olduğu adalet, barışseverlik, vefakârlık gibi özellikler daha ileri bir seviyeye taşınmış, böylece daha ilk fetihler ile beraber Anadolu'da bulunan bu farklı kesimler Selçuklu himayesini, kendilerine Ortodoks ve Rumlaştırma baskısı yapan Bizans'a tercih etmişlerdi. Bu konuda Süryânî Mihael şunları söylemiştir:

*"Hristiyanların memleketlerinin çoğunu alan Türkler, mukaddes sırları bilmiyor, Hristiyanlığı hata kabul ediyor ve dinî akideleri öğrenme lüzumu duymuyorlardı. Onlar şerîr ve Rafizî Rumların yaptığıının aksine kimsenin dinine ve inancına karışmıyor; baskı ve zulüm uygulamıyorlardı."*³⁶³

Süryânî Patriği Mihael bu ifadelerin doğruluğunu bizzat kendi hayatında da deneyimlemiş, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Patriğe özel bir ilgi ve himaye göstermişti. Sultan 1181 yılında Malatya'ya gelerek Patriği ziyaret etmiş ve ona değerli bir asa ile yirmi altın dinar vermiş, halk bu durum karşısında hayretler içine düşmüştü. Ertesi sene Sultan Malatya'yı tekrar ziyaret ederek onlara isyan etmiş olan Theodorus Bar Wahbun'a karşı adamlarını yardıma gönderip Patrik Mihael'i de

³⁶¹ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 40-46.

³⁶² A. Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*, 164.

³⁶³ O. Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 133-135.

yanına davet etti. Patrik, Sultan'ın ziyaretine gidişini ve karşılanma merasimini ayrıntılı bir şekilde vekâyinâmesine kaydetmiştir:

“1182 yılının temmuz ayının sekizine rastgelen perşembe günü akşamı, Malatya'ya geldik. Sabah olunca Sultan ordusunun büyük bir kısmı ve Malatya halkı ile bizi karşıladı. Sultan'ın önden gönderdiği adamlar 'Sultan'ın emridir ki Patriğin kabul töreni, Hristiyan kanunlarının gerektirdiği şekilde haç ve İncil ile yapılacaktır' dedi. Bunun üzerine Hristiyanlar mumları çoğaltıp, mızrakların ucuna haç takarak yüksek sesle ilahiler okudular. Sultan beni karşıladığında atımdan inmeme izin vermedi, elini tutmama da razı olmayıp bana sarıldı. Bir tercüman vasıtasıyla konuşmaya başlayınca beni dinledi. Ben de konuşmamı Kitaptan ve tabiattan verdiğim örneklerle uzattım. Konuşmamız öyle yürekten oldu ki gözlerinden yaş geldi ve biz Allah'ın kudretine şükrettik. Hristiyanlar haçın, Sultan'ın ve Müslüman Halkın başları üzerinde törenle götürüldüğünü görünce Allah'ı meth-ü senâ ettiler. Bu suretle Kilise'ye girdik, halka vaaz ve nasihat verdikten sonra Sultan ve halk için dualar ettik”³⁶⁴

Süryânî Patrik Mihael bu ifadelerinden sonra Sultan'ın Mar Bar Suma manastırının vergilerini kaldırdığını, yanında kaldıkları bir ay boyunca onlara çeşitli hediyeler verdiğini ve onun huzurunda Sultan'ın filozofu olan Kemaleddin ile Hz. İsa, Peygamberler, Havariler ve İncil üzerine konuşmalar gerçekleştirdiklerini anlatır.³⁶⁵

II. Kılıçarslan'ın Miryokefalon zaferi sonrasında Bizans İmparatorluğu şehirlerindeki yeni fetihleri hızla devam etti. 1183'te diğer Müslüman hükümdarlara gönderilen fetihnâmeler ile II. Kılıçarslan yeni fethettiği yerlerin müjdesini vermişti.³⁶⁶ II. Kılıçarslan bu fetihnâmelerden birini de “*Kapadokya, Suriye ve Ermenistan'ın büyük Sultanı Kılıç Arslan'dan Barsuma manastırında ikamet eden, Saltanatımızın dostu, bize dua edip zaferlerimizden memnun olan Patriğe*” başlığı ile Süryânî Mihael'e göndermişti. II. Kılıçarslan bu mektupta Patriğe yeni fetihlerini anlatmış ve onun ettiği dualar vesilesiyle Allah'ın kendisine bu zaferleri nasib ettiğini, devleti için dualarının devamını dilediğini ifade etmiştir.³⁶⁷

³⁶⁴ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/263-264.

³⁶⁵ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/263-264.

³⁶⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 239-240.

³⁶⁷ Süryânî Mihael, *Vekâyinâme*, II/267-268.

Sultan II. Kılıçarslan ve Süryânî Patriği Mihael arasında kaydedilen bu olaylar Sultan II. Kılıçarslan'ın Hristiyanlara gösterdiği yüksek hoşgörü ve saygıyı açıkça ortaya koymaktadır. Onun Hristiyan tebaasına bu derece ilgi ve alaka göstermesinde elbette kendi annesinin de bu dine mensup olması önemli bir etkindir. Bununla beraber II. Kılıçarslan'ın hâkim olduğu topraklardaki Hristiyan halkın kendisine sadakatini sağlamak ve Nûreddin Mahmud gibi rakiplerine karşı onların desteğini almak gibi siyasi bir politika izlediği de düşünülebilir.

Selçuklular hâkim oldukları topraklardaki halkın dinî vecibelerini yerine getirmesine ve yaşayış tarzlarına müdahale etmiyordu, ancak bu Anadolu'nun dışındaki İslam coğrafyalarında yadırganan bir durumdu. Cahen, Erzincan ve Erzurum gibi Hristiyanların yoğun olduğu bölgelerde şarap içilip domuz eti yendiğini ve Müslüman seyyahların Selçukluların buna müsaade etmelerini kınadığını söylemiştir.³⁶⁸ Bu duruma benzer ve Selçukluların dinî anlayışlarına güzel bir örnek olan başka bir durum da Sivas şehrinde yaşanmıştır. Sivas muhtesibine şehirde şarap bulundurulduğu ve bunun yasaklanması gerektiğine dair bazı uyarılar gelmiş, muhtesib ise cevap olarak bunların Hristiyanlara ait olduğunu dolayısıyla onlara dokunamayacağını ifade etmiştir.³⁶⁹

Dolayısıyla Türkiye Selçukluları İslâmiyet'i kabul ediyor ve onun emir ve yasaklarını İslâmiyet'i kabul edenler arasında uyguluyor ancak gayrimüslimler için herhangi bir zorlama yahut müdahalede bulunmuyorlar, bu açıdan da diğer Müslüman devletlerin uygulamalarından ayrılıp onlar tarafından eleştiri ve kınamaya tâbi tutuluyorlardı.³⁷⁰

Türkiye Selçuklularının Hristiyan Tebaa ile ilişkilerinin olumlu şekilde gelişmesinde sağladıkları bu dinî hürriyetin yanı sıra uygulanan iktisâdi ve ekonomik politikaların da büyük bir etkisi vardı.

XI. yüzyıl'dan XII. yüzyıl'a kadar devam eden Anadolu fetihleri, Bizans ile mücadeleler ve Haçlı seferleri Anadolu'da büyük bir tahribata sebep olarak nüfusun hızla azalmasına dolayısıyla üretimin düşmesine neden olmuştu. Bu süreçte Anadolu'nun yeniden kalkınması için yerli halka ve çiftçiye büyük bir ihtiyaç vardı.

³⁶⁸ Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 162.

³⁶⁹ S. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, 569.

³⁷⁰ A. Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*, 163.

Bunun için Selçuklu, Danişmendli ve Artuklu beylikleri, Anadolu'da yerleşik Hristiyan nüfusa yönelik olarak koruyucu bir politika izleyerek üretimi desteklemişlerdir.³⁷¹ Bununla beraber Türk hükümdarları birbirleri ile mücadelelerinde de karşı tarafı iktisâdî açıdan zayıflatmak için bu Hristiyan yerli nüfusu kendi şehirlerine iskan etme politikası uygulamışlardır.³⁷² Öyle ki 1155'te II. Kılıçarslan ve Yağıbasan'ın taht mücadelesi sırasında Yağıbasan, önce Kayseri'deki yerli nüfusu kendi ülkesine iskan etmiş, ardından Elbistan'dan 70.000 kişilik yerli nüfusu sürerek yine kendi ülkesine yerleştirmişti.³⁷³ II. Kılıçarslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ise 1196 yılında Menderes havzasından yerli Hristiyan nüfusu Akşehir'e yerleştirdi. Onlara evler, çift aletleri ve tohumluklar tahsis edildi ve ayrıca onlar birkaç yıl vergiden muaf tutuldular. Sultan Keyhüsrev, bu nüfusa memleketlerine dönme izni verse dahi onlar Selçuklu hakimiyeti altında kalmayı tercih etmişti. Bunun nedeni Selçukluların Anadolu'da yerleşmesinden önce Anadolu topraklarının arazi aristokrasisine ait olup halkın toprak esiri olarak köleleştirilmiş olmasıydı. Selçukluların idareyi ele almasıyla bütün topraklar devlet mülkü haline getirilerek kölelik uygulamaları ortadan kaldırılmış, herkese ancak işleyebileceği kadar toprak verilip üretim arttırılmış, sosyal denge ve adil bir düzen hâkim olmuştu.³⁷⁴ Dolayısıyla Bizans'ın ağır vergilerinden bunalan başka yerli halklar da Türkiye Selçuklu Sultanlarının uygulamalarına gıpta ederek kendi istekleri ile Selçuklu yönetimine girmektedirler.³⁷⁵ Nitekim II. Kılıçarslan döneminde basılan sikkeler, mektup ve kitabe gibi kalıntılarda da II. Kılıçarslan'ın “*Türklerin, Ermenîlerin ve Süryânîlerin Sultanı*” veya “*Rûm, Ermeni, Frenk ve Şam ülkelerinin büyük Sultanı İzzeddin Ebû'l-Feth Kılıçarslan*” ünvanlarını kullandığı görülmektedir.³⁷⁶

2.2.6. Abbâsi Halifeliği ile İlişkileri

Büyük Selçuklular ile Abbâsî halifeliği arasında kurulan dostane münasebet ve siyâsi ilişki, Selçukluların vasalı olan diğer devletler tarafından da devam

³⁷¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 349.

³⁷² O. Turan, *Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulman*, 88-91; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 224.

³⁷³ Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 312-316; İbnü'l Kalânîsî bu olayları 1155-1156 yıllarındaki vakaların arasında kaydetmiştir. İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 192-193.

³⁷⁴ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 348-349.

³⁷⁵ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 349.

³⁷⁶ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 260.

ettirilmiştir. Bu bağlamda tahta çıkan Sultan'ın Abbâsî halifesi adına hutbe okutması, Abbâsî Halifesinin ise yeni Sultana meşruiyetini kazandırmak için ferman, hil'at ve bazı ünvanlar vermesi gibi bazı usuller gelenek halini almıştı. Anadolu Selçuklu Devleti kurulduğunda Süleymanşah'a Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından gönderilen ferman ile Nâsırüddeve, Rükneddîn, Ebü'l-fevâris ünvanları verilmiş böylece kurulan devlet meşruiyet kazanmıştı.³⁷⁷

II. Kılıçarslan ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin de normal seyrinde başladığı, II. Kılıçarslan'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin vârisi olarak babasının vefatının ardından ülkenin başına geçmek için Abbâsî Halifesi Nâsır Lidinillah'tan onay aldığı bilinmektedir.³⁷⁸ Ancak Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a karşı siyasi, dinî ve askerî alanda yaptığı düşmanlık ve propaganda Abbâsî Halifeliğinin tutumunu ve Türkiye Selçukluları ile ilişkilerini de oldukça etkilemişti. Nûreddin Mahmud, 1173 yılında Zengîler ile Türkiye Selçukluları arasında sınır olup iki devlet arasında en başından beri sorun teşkil eden Göksun, Maraş, Behisni ve Merzuban başta olmak üzere bölgedeki şehirleri tek tek ele geçirmişti.³⁷⁹ Bu şehirlerin kendisine ait olduğunu tasdikletmek ve hakimiyetini meşru kılmak için Abbâsî Halifesi'ne başvurdu. İbnü'l-Esîr'in kaydına göre Nûreddin Mahmud bu sefere çıktığında Bağdat'tan Kadı Kemaleddin eş-Şehrezûrî'nin elçisi onun yanına gelmiş ve Musul, el-Cezire, Erbil, Ahlat, Suriye, Mısır ve II. Kılıçarslan'ın elindeki toprakların Abbâsî Halifesi tarafından Nûreddin'e verilmiş olduğunu bildiren bir menşuru ona vermişti.³⁸⁰ Böylece Nûreddin Mahmud'un Türkiye Selçukluları ile savaşıp Anadolu'yu hakimiyeti altına alma düşüncesini gerçekleştirme ihtimali doğmuştu. Abbâsî Halifesinin bu kararı vermesinde II. Kılıçarslan'ın tıpkı Nûreddin Mahmud'un şikâyet ettiği üzere Bizans ile işbirliği halinde olması etkili olmuştur.

Esasen II. Kılıçarslan'ın Bizans ile işbirliğine mecbur kalmasına sebep de yine Nûreddin Mahmud, Danışmendli Yağıbasan ve diğer beyler Zülkarneyn ve Zünnûn ile II. Kılıçarslan'ın kardeşi Şehinşâh ve tüm bunları bir araya getiren Bizans

³⁷⁷ Selim Kaya, "Süleymanşah II", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/105-108.

³⁷⁸ M. Kesik, "Cenabî'ye Göre Türkiye Selçukluları", 241; F. Kömüşlü, *Türkiye Selçukluları ve Zengîler Arasındaki Münasebetler*, 179.

³⁷⁹ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/314; Osman Turan, "Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan" *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2016), VI/981-1002.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/315.

İmparatoru Manuel'in büyük bir ittifak kurarak II. Kılıçarslan'ı Anadolu'da yalnız bırakmalarıydı.³⁸¹ Bu durum üzerine II. Kılıçarslan 1162 yılında İstanbul'da Manuel'i ziyaret ederek uzun süreli bir barış antlaşması yapmaya muvaffak olmuştu.³⁸² Nûreddin Mahmud Anadolu üzerinde hakimiyet hayallerini suya düşüren bu anlaşmayı II. Kılıçarslan'a karşı siyasi bir koz olarak kullanmayı bildi ve onu Bizans ile işbirliği yapmakla suçladı. II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud 1173'te savaşın eşiğine gelmiş ancak şartların uygun olmaması ve arabulucuların ısrarı üzerine barışa karar verilmişti. Nûreddin Mahmud'un II. Kılıçarslan'a barış şartları için yazdığı mektuptaki "...sen Bizans ile cihadı terk ettin ve onlara güvence verdin..." ifadesinden de anlaşılacağı üzere o, Abbâsi halifesini de bu söylemler ile ikna ederek Türkiye Selçuklu topraklarının kendisine ait olduğuna dair menşuru halifeden almıştı.

Abbâsî Halifesinin II. Kılıçarslan'ın Bizans ile barış politikası sürdürmesine yönelik tepkisi Manuel ve II. Kılıçarslan arasındaki yazışmalarda da görülmektedir. Öyle ki II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud arasında yapılan barış Manuel'i endişelendirmiş, Manuel bu konuda II. Kılıçarslan'dan açıklama talep etmişti. II. Kılıçarslan ise Manuel'e yazdığı mektupta sürdürdükleri anlaşmanın Abbâsî Halifesi ve Nûreddin Mahmud tarafından tepki gördüğünü, Nûreddin Mahmud'un bu durumu kullanarak halifeden Türkiye Selçuklu Devletini yönetme yetkisi alıp kendisine savaş ilan ettiğini üzüntüyle bildirdi.³⁸³ II. Kılıçarslan'ın dostluğu koruma çabalarına rağmen Manuel ile 1162'den beri süregelen dostluk ilişkisi yerini yeniden gerginliğe ve düşmanlığa bırakmaya başladı. II. Kılıçarslan'ın büyük rakibi Nûreddin Mahmud'un 1174 yılında vefatı, onun Anadolu'daki rakiplerinin de teker teker dağılması ile sonuçlandı. Böylece II. Kılıçarslan kuvvetini iyiden iyiye arttırma fırsatı elde etti. Bu durum Bizans İmparatoru Manuel'i endişelendirmekte ve II. Kılıçarslan'a karşı daha sert önlemler almaya zorlamaktaydı. İki devlet arasındaki bu gergin hava 1176 yılında Bizans ve Türk ordularının Miryokefalon'da karşılaşmalarıyla sonuçlandı. Miryokefalon zaferi, Türkler'in Malazgirt'ten sonra Anadolu'da kazandığı ikinci büyük zafer olup İslam dünyası için büyük bir sevinç vesilesi oldu. II. Kılıçarslan, zaferini başta Abbâsî Halifesi olmak üzere İslam

³⁸¹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 226-227.

³⁸² İoannes Kinnamos, *Historia*, 151; Niketas Khoniates, *Historia*, 83. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki ilk Uçuş Denemesi" *Belleten*, 66/247, (2002), 843.

³⁸³ Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 40; İoannes Kinnamos, *Historia*, 207-208.

coğrafyasına fetihnâmeler göndererek müjdeledi.³⁸⁴ Süryânî Mihael'in ifadelerine göre Sultan, tüm emirlere, Abbâsî Halifesine ve Horasan Sultanına savaş esirlerini, silahlarını ve öldürülen Bizanslıların mızrak ucuna geçirilmiş başlarını bir zafer alameti olarak göndermiş, onlar da bunları atlarının üzerinde sokak sokak sevinç ve neşeyle gezdirmişlerdi.³⁸⁵ II. Kılıçarslan bu büyük zaferiyle kendisini tüm İslam alemine ve Abbâsî Halifesine, Bizans ve Hıristiyanlarla işbirliği yapan bir zındık olarak tanıtmış olan Nûreddin Mahmud'un söylemlerinin de asılsız olduğunu kanıtlamış oldu.

Abbâsî Halifeliği ile Türkiye Selçukluları arasında Nûreddin Mahmud'un vefatından sonra ilişkiler olumlu yönde gelişerek evlilik bağları dahi kurulmuştu. Şöyle ki Sultan II. Kılıçarslan'ın kızı Selçuk Hatun, Diyarbakır ve Hısnıkeyfâ hâkimi Nûreddin Muhammed b. Karaarslan ile bir evlilik yapmış ancak Nûreddin Muhammed, şarkıcı bir kadına âşık olup Selçuk Hatun'dan yüz çevirmişti.³⁸⁶ Bu esnada hac için Mekke'ye giden Selçuk Hatun yol üzerindeki Bağdat'a da uğramış burada Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh tarafından kendisine evlilik teklif edilmiş ancak Selçuk Hatun zaten evli olduğunu söyleyerek bu teklifi reddetmişti. Bu sırada Nûreddin Muhammed'in ölüm haberinin gelmesi üzerine Nâsır-Lidînillâh Selçuk Hatun'u saraya getirtip onunla evlendi. Halife Nâsır, Selçuk Hatun'a çok değer verip sevdiğinden onun isteği üzerine Halat'taki sarayına benzer bir saray yaptırdı. Selçuk Hatun'un 1188'de vefatı üzerine Halife büyük bir üzüntü yaşadı. Selçuk Hatun için yaptırdığı sarayı yıktırıp yerine abidevi bir türbe inşa ettirdi.³⁸⁷

2.2.7. Dinî Kurum ve Eserleri

II. Kılıçarslan'ın İslam dinini muzaffer kılmak ve gazaya teşvik etmek için yeniden inşa ettirdiği en önemli eseri Aksaray şehridir. Bu şehir Sultan I. Mesud döneminde askeri üs olarak kullanılmaktaydı. Sultan Mesud'un vefatında ise II. Kılıçarslan bu şehre hâkimdi. II. Kılıçarslan bu şehirde kendisine ait bir saray, askerleri için evler, medreseler, câmiler, ribâtlar, kervansaraylar yaptırarak adeta

³⁸⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 230-236.

³⁸⁵ Süryânî Mihael, *Vekayinâme*, II/250.

³⁸⁶ Nûreddin Muhammed'in bu olay sebebiyle II. Kılıçarslan'dan kaçarak Selahaddin Eyyûbî'ye sığındığı ve bu sebeple iki Sultan arasında gerginliğe sebep olduğu bilinmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, XI/370-372.

³⁸⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/519; İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, 73-75; Y. Budak, *Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve Dönemi*, 121-122.

yeniden imar etti. Ayrıca bu şehre Azerbaycan'dan getirdiği din âlimlerini, fakihleri, faziletli kimseleri doldurarak Ermenilerin, Hıristiyanların, Zerdüştlere ve kötü soylu, kötü ahlaklı kişilerin şehre girmesine izin verilmedi. Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde bu şehre küffârın girmemesi, meskûn olmaması için velilerin dua ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca şehirde 700 büyük velinin meskûn olduğunu ve bu sebeple şehre “*Dârü's-Sulehâ*” adı verildiğini söylemiştir.³⁸⁸ II. Kılıçarslan gazalarına bu şehirde başlayıp burayı askeri bir üs haline getirmesinden dolayı şehre “*Dârü'l-Cihad, Dârü'r-Ribât, Dârü'z-Zafer*” gibi ünvanlar da verilmiştir.³⁸⁹

Esasen Türkiye Selçukluları II. Kılıçarslan dönemine kadar yurtlarını kalıcı hale getirmek için yoğun askeri mücadelelerle meşgul olduklarından sosyal ve kültürel gelişmelere yeteri kadar önem veremediler. II. Kılıçarslan'ın Anadolu'da siyasi birliği elde etmesi ile eğitim ve kültür faaliyetleri de hız kazanmaya başladı.³⁹⁰

II. Kılıçarslan, Aksaray'da babasının zamanında yapılmış olan Ulu Camii'yi ve Karamanoğlu İbrahim Bey Câmî'sinin tamirini yaptırdı. Yine Aksaray'da bulunan Muzafferîye Medresesinin II. Kılıçarslan döneminde inşa edildiği tahmin edilmekte olup günümüze ulaşamamıştır.³⁹¹

Konya'da ise yapımına Sultan I. Mesud zamanında başlanan ve Alâeddin Keykubad'a isnad edilen cami ve saray II. Kılıçarslan tarafından yaptırılmıştır. Alâeddin tepesinde bulunan Sultâniyye Medresesi, Altun-aba Medresesi bu dönemde inşa edilmiştir. Aksaray'a bir günlük uzaklıktaki Kılıçarslan Kervansarayı adı ile meşhur olan ilk ribât da II. Kılıçarslan tarafından inşaa ettirilmiştir. Ayrıca Anadolu Selçukluları döneminde kayıtlara geçen ilk gümüş ve altın sikkeler II. Kılıçarslan döneminde 571-573/1175-1177 yıllarında basılmıştır.³⁹²

³⁸⁸ Evliya Çelebi , *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 3/I, 255; Nevzat Topal, “Aksaray'da İki Selçuklu Sultanı: İkinci ve Dördüncü Kılıçarslan”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 5/15, (2016), 80-81.

³⁸⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 257-258.

³⁹⁰ İ. Uzunçarşılı, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış”, 288.

³⁹¹ N. Topal, “Aksaray'da İki Selçuklu Sultanı: İkinci ve Dördüncü Kılıçarslan”, 87.

³⁹² Abdülkerim Özeydin, “Kılıçarslan II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/402.

SONUÇ

Anadolu ve Suriye topraklarında XII. yüzyılın iki büyük hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengî ve II. Kılıçarslan idi. Babalarından devraldıkları ülkelerini dış tehditlerden koruyarak siyasi birliklerini sağlamaya ve genişlemeye odaklı bir politika izlemişlerdi. Haçlı tehdidinin had safhaya ulaştığı bir dönemde Anadolu ve Suriye merkezli kurulmuş iki devlet arasında bir ittifak bulunması oldukça önemliydi. Nitekim Sultan I. Mesud zamanında Zengîler ve Türkiye Selçukluları arasında kurulan birlik sayesinde Haçlı unsurları derinden sarsılmış, İmadeddin Zengî tarafından yıkılan Urfa Kontluğu'nun yeniden diriltile hayalleri her iki hükümdarın çabalarıyla sona erdirilmiş, Antakya Haçlılarına büyük bir darbe indirilmişti.

İki devlet arasındaki ittifak ilişkisinin II. Kılıçarslan döneminde de devam etmesi, her iki hükümdarın kendi bölgelerinde gücü ele alıp Haçlı, Bizans, Ermeni ve Şîi unsurları ile çok daha kolay mücadele etmelerini sağlayabilirdi. Ancak iki hükümdar arasında ortaya çıkan rekabet Anadolu, Suriye ve Filistin coğrafyasında İslam aleminin aleyhine, Hristiyan ve Şîilerin ise lehine gelişerek içerisine Türkiye Selçuklu ve Zengîlerin diğer vârislerinin, Danışmendlilerin, Artukluların, Kilikya Ermenilerinin, Haçlıların ve Bizans İmparatorluğunun da dahil olduğu karmaşık ittifakların kurulup bozulmasına, büyük mücadelelerin başlamasına neden oldu.

Bu çalışmada Nûreddin Mahmud Zengî ile II. Kılıçarslan arasında yaşanan bu rekabetin siyâsi ve dinî boyutlarını karşılaştırmalı olarak incelemeye alıp iki hükümdarın dinî anlayış ve siyasi politikaları arasındaki farkları, benzerlikleri ve bunların mücadelelerine etkilerini tespit etmeye çalıştık.

Nûreddin Mahmud Zengî, güçlü ve sert bir mizaca sahip bir asker ve devlet adamı olmasına rağmen Sultan I. Mesud ile kurduğu dostane ilişkide pek çok taviz vermek zorunda kalmış ve esasen onun hâmisi olarak görülmekten hoşlanmamıştı. Sultan I. Mesud'un vefatı ile yerine gelen II. Kılıçarslan'a aynı tavizleri vermek istememiş ve bu devletle ilişkilerini tamamen değiştirmeyi tercih etmişti. Bu politika değişikliği ona Anadolu üzerinde daha rahat faaliyet gösterebilme şansı vermişti. Nitekim onun Kudüs ile beraber fethini arzuladığı diğer şehir Hadis-i Şerifle müjdelenmiş olan İstanbul'du ve bu hedefinin önünde Türkiye Selçukluları

durmaktaydı. Ancak Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan da siyasi zekâsı güçlü ve baskın bir şahsiyet olarak Anadolu'yu Türkiye Selçuklu Devleti çatısı altında birleştirme hedefini gütmekteydi.

Selçuklu İmparatorluğunun dağılmaya yüz tuttuğu, Haçlıların faaliyetlerini hız kesmeden devam ettirdiği bir ortamda Sünnî-İslam dünyasının siyasi liderliği noktasında bir açık oluşmuştu. Bu açığı doldurmada Anadolu ve Suriye'nin iki güçlü devleti Zengîler ve Türkiye Selçukluları başı çekmekteydi. Ancak Nûreddin Mahmud bu liderliği tek eline almak istiyor, II. Kılıçarslan'ı Müslüman Anadolu'nun ve İslam coğrafyasının bir lideri olmaya layık bulmuyordu. Muhtemeldir ki bunun nedeni Nûreddin Mahmud'un dinî anlayışı ile II. Kılıçarslan'ın dinî anlayışının birbirinden farklılık göstermesiydi.

II. Kılıçarslan ve Nûreddin Mahmud, her ikisi de Sünnî olmalarına rağmen Nûreddin Mahmud'un yetiştiği dinî çevre ile II. Kılıçarslan'ın yetiştiği ortam arasında İslâmiyet'in Suriye ve Anadolu'da algılanışının farklılığından kaynaklanan bazı fikir ayrılıkları mevcuttu. Öyle ki Nûreddin Mahmud, hadis ve fıkıhı iyi bilen, çevresinde Nizamiye medreseli âlimlerin, Ehl-i Sünnet sûfilerin bulunduğu, onlara çok hürmet eden dindar ve zâhit bir şahsiyetti. Buna karşın II. Kılıçarslan da âlim ve sûfilere çok değer vermiş ancak Ehl-i Bid'at hususunda Nûreddin Mahmud kadar hassas davranmayıp ülkesinde her fikre ve düşünceye yer bulunabilen özgür bir fikir ortamı sağlamıştı. Nitekim II. Kılıçarslan'ın ülkesinde değer ve itibar gören fikir ve şahsiyetler Nûreddin Mahmud ve Selâhaddîn Eyyûbî'nin Suriye'sinde tam tersi bir muamele ile karşılaşılıyordu. Aynı şekilde II. Kılıçarslan'ın ülkesinde değer görmeyen âlimler de Nûreddin'in kurduğu ilmî ortamda önemli yerlere gelebilmekteydi.

Nûreddin Mahmud, Şîiliğin izleri ve etkisi büyük oranda devam etmekte olan bir ülkeyi yönetmekte ve Şîiler onun kurmakta olduğu Sünnî İslam Devleti için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. O, bu sebeple Şîilikle mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmiş, Şîi ileri gelenlerini ülkesinden çıkarmış, ülkesinin her yerinde Ehl-i Sünnet mezheplere göre eğitim veren medreseler kurarak Şîilik ile mücadeleyi medreseler üzerinden sürdürmeye devam etmişti.

II. Kılıçarslan'ın ülkesinde de Şîilerin bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu unsurların onun ülkesinde hiçbir zaman bir isyana ve karışıklığa sebep olmamaları II.

Kılıçarslan'ın ülkesindeki Şîî grupların Nûreddin'in ülkesindekiler kadar aktif olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bazı araştırmacılar Türkiye Selçuklularının Şîî olduklarını ileri sürmüşse de Selçukluların Tuğrul Bey'den itibaren Sünnî akideye mensub oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte mezheb konusunda onların daha esnek bir tavra sahip oldukları, dolayısıyla bu iddiaların onların Şîîliğe karşı esnek tutumları sebebiyle ortaya atılmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

II. Kılıçarslan, âlimlere ve sûfilere olduğu kadar filozof ve müneccim gibi farklı zümrelerden bilginlere de oldukça değer veriyor ve onları her daim yanında bulunduruyordu. Ancak Nûreddin Mahmud'un yetiştiği kültürel ortamda felsefe, kelâm gibi ilimler Mû'tezili mezhebi ile ilişkilendirildiğinden hoş karşılanmıyordu. Nitekim Şa'rânî ve Kasanî arasında yaşanan tartışmada II. Kılıçarslan Mutezili alim Şa'rânî'yi savunurken Selçuklu sarayından kovulan Kasanî, Nûreddin Mahmud'un ülkesinde himaye edilmiş ve itibar kazanmıştı.

II. Kılıçarslan'ın müneccimlerin sözlerine çok itimad ettiği bilinmekle birlikte Nûreddin Mahmud'un böyle bir ilgisi olduğuna ilişkin herhangi bir kayıt yoktur. Nûreddin Mahmud'un dinî ilimler haricinde en çok tıp ilmine değer verdiği, döneminin en büyük ve güzel hastanelerini yaptırıp bu hastaneleri hem hastaların tedavisinin ücretsiz olarak sağlandığı hem de tıp eğitiminin verildiği eğitim kurumları haline getirmesinden anlaşılmaktadır.

II. Kılıçarslan ile Nûreddin Zengî'nin arasındaki büyük farklardan birisi de gayrimüslimler ile ilişkilerinde görülmektedir. Türkiye Selçukluları kadim bir Hristiyan ülkesi üzerine yurtlarını kurmuşlar ve buradaki Hristiyan tebaa ile olumlu ilişkiler kurmaya gayret etmişlerdi. Onlar ülkesinde yaşayan Ermeni ve Rumlara dinî veya ekonomik yönden herhangi bir baskıda bulunmamışlardı. Özellikle II. Kılıçarslan'ın annesinin de Hristiyan olması dolayısıyla gayrimüslimler ile ilişkisinde çok daha müsamahakâr ve sevecen olduğu görülmektedir. Onun Hristiyanlara hoşgörüsü sebebiyle kendisinin de Hristiyan olduğuna dair bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddiaların gerçeklik taşımadığı ve ortaya atılma sebepleri tezimizde tartışılmış olup bunların dönemin gayrimüslim kronik yazarları tarafından siyasi hedefler doğrultusunda ortaya atılan iddialar olduğu görülmüştür.

Ancak II. Kılıçarslan'ın dinî hoşgörüsü diğer Müslüman devletler tarafından eleştiriliyor, özellikle Nûreddin Mahmud onu Hristiyanlar ile barış halinde olmak ve cihad etmemekle suçluyordu. Nitekim Nûreddin Mahmud'un ülkesindeki gayrimüslimler'e olan tavrı II. Kılıçarslan kadar müsamahakâr değildi. Dönemin gayrimüslim vakanüvislerinden Süryânî Mihael'in II. Kılıçarslan ile kurduğu dostane münasebetlere karşılık Nûreddin Mahmud hakkında iftiraya varacak anlatıları ve Papaz Grigor'un II. Kılıçarslan'ı Hristiyanları gözettiği için överken Nûreddin'i azılı bir düşman olarak tanımlaması iki hükümdarın gayrimüslimler ile ilişkisinin ne derece farklı olduğuna dair tezimizde incelediğimiz önemli örneklerdir. Netice olarak Nûreddin Mahmud, Melikü'l-Âdil unvanının hakkını vererek ülkesindeki gayrimüslimlere karşı adaletten ayrılmıyor ancak daha fazla bir samimiyet gösterisinde de bulunmuyordu. Bununla beraber her ne kadar II. Kılıçarslan'ı eleştirse de Nûreddin de siyasi amaçları doğrultusunda zaman zaman Hristiyanlarla ittifak kurmaktaydı.

Tüm bu sebeplerle Nûreddin Mahmud, II. Kılıçarslan'a gönderdiği mektubunda onu Müslüman olarak kabul etmiyor, filozofların dinine mensub olmakla suçluyor ve ülkesinin Bizans ile sınırı olmasına rağmen cihad faaliyetlerine önem vermediğini söylüyordu. II. Kılıçarslan'ın Sünnî İslâmiyet'e uygun olmayan davranış ve politikalarını eleştiren Nûreddin Mahmud, bu hususta Abbâsi Halifeliği üzerinde de oldukça etkili olmuş ve Kutalmışoğullarından II. Kılıçarslan'a intikal eden Türkiye Selçuklu Devleti'nin meşruiyetini tartışmaya açarak II. Kılıçarslan'ın bu topraklar üzerindeki haklarını Abbâsi Halifeliğinden aldığı menşur ile kendi üzerine geçirmişti. Öyle ki Abbâsi Halifeliği esasen Türkiye Selçukluları ve II. Kılıçarslan ile normal ilişkiler sürdürse de Mısır'daki Şîi Fatımî Halifeliğini ortadan kaldıran Nûreddin gibi büyük bir hükümdarın karşısında durmak istememişlerdi. Nûreddin Mahmud'un vefatından sonra Türkiye Selçukluları ile Abbâsi Halifeliği ilişkileri normale dönmüş, II. Kılıçarslan'ın Miryokefalon zaferinden sonra ise bu ilişki giderek güçlenmişti.

Sonuç olarak II. Kılıçarslan ile Nûreddin Mahmud mücadelesi ilk olarak her iki devletin Anadolu üzerindeki siyasi çıkarlarının çatışması sebebiyle ortaya çıkmıştı. İki hükümdar arasındaki dinî anlayış farklılıkları da bu siyasi mücadelenin meşru bir nedeni haline gelerek Nûreddin Mahmud'un siyâsi söylemlerine güç

kazandırmıştı. II. Kılıçarslan, Nûreddin'in hedefini ve kendisini yerleştirmek istediği konumu farketmiş ancak Nûreddin Mahmud'un daha çok Danışmendliler eliyle yürüttüğü soğuk savaşı sona erdirememişti. Böylece İki hükümdar arasındaki mücadele Nûreddin Mahmud'un vefatına kadar sürdü. Nûreddin Mahmud'un vefatı ile II. Kılıçarslan, Danışmendoğullarını bertaraf edip Anadolu'da siyâsi birliği sağlamanın yanı sıra Bizans'a karşı kazandığı Miryokefalon zaferi ile de hakkındaki kötü imajı silerek bir *İslâm Gazisi* olduğunu tüm dünyaya kanıtladı.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. 4/659-668, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Adıgüzel, Adnan. “XII. Yüzyıl Sonlarında Eyyubîler - Muvahhidler İlişkileri” *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13/25, (2018), 57-73.
- Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Alptekin, Coşkun. *The Reign of Zengi*, London: School of Oriental and African Studies University of London, Doktora Tezi, 1972.
- Altan, Ebru. *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- Altan, Ebru. “İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular”, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/681-686, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Anonim. *Anonim Selçuknâme (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi)*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1952.
- Anonim. *Anonim Süryânî Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri)*, çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınları, 2019.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi (Selçuklularla İlgili Bölümler)*, yay. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Bakırcı, Selami. “Arap Şiirinde Nûreddin Mahmud b. Zengî”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2, (1999), 141-158.
- Beksaç, Engin. “Nûreddin Zengî Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/263. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bezer, Gülay Ögün. “Türkiye Selçuklularının Güneydoğu Siyaseti ve I. Haçlı Seferinin Bunun Üzerindeki Etkileri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (Eylül 2002), 79-113.
- Bezer, Gülay Ögün. “Zengîler”, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. 4/803-813. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Budak, Yusuf. *Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Buharalı, Eşref. “Sultan Nûreddin Mahmud Zengî”, *Kafalı Armağanı*, ed. Saadettin Gömeç, 113-126. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Bündârî. *Sene'l-Berki'sh-Şâmî*, thk. Fethiye en-Nebravî, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1979.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Corbin, Henry. *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Çay, Abdülhaluk. *II. Kılıçarslan*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Çay, Abdülhaluk. *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, İstanbul: Orkun Yayınevi, 1984.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, 2. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Demirkent, Işın. *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Dertli, Gülay. *Anadolu Selçuklularında Hânedan Evlilikleri*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ebû Şâme. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd devleteyn en-Nurîyye ve's- Salâhiyye*, nşr. İbrahim ez-Zeyrek, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Elisséeff, Nikita. *Nûr ad-Dîn: un Grand Prince Musulman de Syrie au Temp Des Croisades: (511-569/1118-1174)*, , Dimaşk: Institut Français de Damas, 1967.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- F. Nicholai Trivetî. *De ordine frat. Prædicatorum Annales*, haz. Thomas Hog, Londra: Sumptibus Societatis, 1845.

- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkan Kur'ân-ı Kerim Meali*, İstanbul: Server Yayınları, 2008.
- Gençtürk, Çağatay. "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan ile Halep Atabeyi Nüreddin Mahmud Arasındaki Münasebetler" *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (Ocak, 2019), 47-54.
- Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Graham A. Loud. *The Chronicle of Arnold of Lübeck*, Oxfordshire: Routledge Publishing, 2019.
- İbn Asâkir. *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk.Muhibbuddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Umrevî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2. Cilt, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Bibî. *El-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- İbn Cübeyr. *Endülü's'ten Kutsal Topraklara*. çev. İsmail Güler, İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.
- İbn Kesîr. *El-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, 12. Cilt, trc. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbnü'l-Adîm. *Bugyetü't Taleb fî Tarihi Haleb*, yay. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular(H.447-521 = 1055-1127)*, trc. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Esîr. *El-Kâmil fî't-târîh (İslâm Tarihi)*, 11. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr. *Et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, nşr. Abdülkadir Ahmet Tolaymât , Kahire: Dârü'l Hadis, 1963.
- İbnü'l-Furât. *Târîhu İbnü'l-Furât*, nşr.Hasan Muhammed Şemma, Basra:Matbaat-ü Haddad,1967.
- İbnü'l-Kalânîsî. *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

- İbnü'l-Verdî. *Tetimetü'l-Muhtasar fî aḥbâri'l-beşer (Bir Ortaçağ Şairinin Gözünden Selçuklular)*, trc. Mustafa Alican, İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- İoannes Kinnamos. *İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/268-270, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kara, Füsün. "Musul ve Çevresi: Zengîler Dönemi (1127-1233) Sosyal Hayat", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV/I, (Haziran, 2020), 45-60.
- Kara, Seyfullah. *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.
- Kara, Seyfullah. "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mu'tezile Ekolünün Varlığı", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (Haziran 2012), 1-13.
- Kara, Seyfullah. "Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'nun Fikir Hayatına Mutezîlî Düşüncenin Girişi" *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu*, ed. Mustafa Demirci vd. 2/267-281. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Kaya, Selim. "Süleymanşah II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/105-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kesik, Muharrem. "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki ilk Uçuş Denemesi" *Belleten* 66/247, (Aralık 2002), 839-848.
- Kesik, Muharrem. "Cenabî'ye Göre Türkiye Selçukluları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 36 (2000), 213-260.
- Kesik, Muharrem. *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Kılıç, Mustafa. "Şirkûh el-Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Koca, Ferhat. “Kâsânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* , 24/531, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koca, Salim. “Anadolu’da Türk Siyasi Birliğini Kurma Politikasında Selçuklu ve Danışmendli Beyleri Arasında Yaşanan Mücadele”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danışmendliler Sempozyumu* , ed. Ali Açıklı vd. 85-99. Tokat: 2015.
- Kök, Bahaeddin. *Nûruddin Mahmûd bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Kömüslü, Fatma. *Türkiye Selçukluları ile Zengîler Arasındaki Münasebetler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kutluer, İlhan. “Sühreverdî, Maktûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/36-40, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kütük, Ahmet. “Nûreddin Mahmud Zengî’nin Kuzey Sınırlarındaki Hristiyan Devletlerle İlişkileri (1146-1174)”, *Beytûlmakdis Araştırmaları Dergisi*, 18/3 (2018), 51-68.
- Kütük, Ahmet. “Nûreddin Mahmud Zengî’nin Kuzey Sınırlarındaki Müslüman Devletler ile İlişkileri (1146-1174)”, *İnternational Balkan University Turkish Studies*, 14/1 (Şubat 2019), 495-509.
- Lilie, Ralph-Johannes. “XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri”, çev. Yusuf Ayönü, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20/1 (Temmuz 2005), 197-209.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Müneccimbaşı. *Câmiü’-d-Düvel (Câmiu’-d-Düvel Selçuklular Tarihi)*, trc. Ali Öngül, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.
- Niketas Khoniates. *Historia, (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Nizâmülmülk. *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslâm’ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi (Makaleler-İncelemeler)* , İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

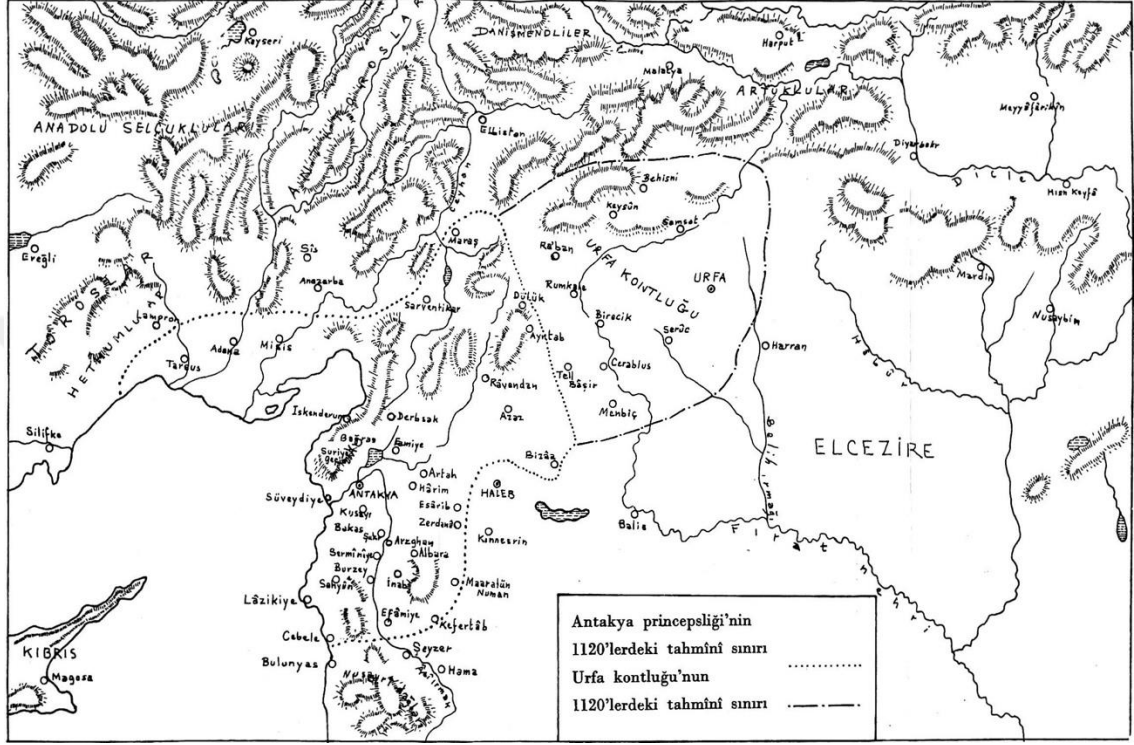
- Oflaz, Abdülhalim. “Nûreddin Zengî’nin Selâhaddin Eyyûbî Eliyle Gerçekleşen Hayalleri”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 18/3 (2018), 19-34.
- Otto Von St. Blasien. *Die Chronik des Otto von St. Blasien*, İngilizceye çev. Horst Kohl, Leipzig: Dyksche Buchhandlung, 1894.
- Öngören, Reşat. “Sühreverdî, Ebü’n-Necîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/35-36, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kılıçarslan II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/398-402. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özcan, Altay Tayfun. “Lübeckli Arnold’un Chronica Slavorum Adlı Eserinde Arslan Heinrich’in II. Kılıç Arslan’ı Ziyareti (1173) Bahsi ve Kayıtlarının Bazı Sorunları Üzerine” *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, 1 (2016), 191-216.
- Özcan, Altay Tayfun. “Papa III. Aleksandr’ın II. Kılıç Arslan’a Gönderdiği Mektup ve Sultan’ın Hristiyanlığı Kabulü Meselesi: Mit Mi Gerçek Mi?” *Mesos Disiplinler Arası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, I (2019), 5-18.
- Öztürk, Tuğba. “Toledo Koleksiyonu: Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar”, *Milel ve Nihal İnanc Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 12/1 (2015), 55-80.
- Peter of Blois. *Petri Blesensis Bathoniensis Archidiaconi Opera Omnia*, ed. Giles, John Allen, Oxford: Theology Publisher, 1847.
- Robert de Monte. *The Chronicles of Robert de Monte*, İngilizceye çev. Joseph Stevenson, Michigan: Llanerch Publishers, 1991.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2. Cilt, trc. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Sâmi es-Sakkâr. “İbn Ebû Asrûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19/423-424, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sevim, Ali. *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Sevim, Ali. “Buğyetü’t-taleb fi Tarih-i Haleb’e göre Emîr Ak-Sungur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/6 (1966), 101-125.

- Spuler, Bertold. “Doğu’da Hilafetin Çöküşü” , çev. Hamdi Aktaş, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, (1997).
- Soyer, Ozan Hayri. *Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dinî Anlayışları ve Siyasî Yansımaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Sümer, Faruk. “Mesud I” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/339-342, Ankara:TDV Yayınları, 2004.
- Süryânî Mihael. *Süryanî Patrik Mihail’in Vakainâmesi II. Kısım:1042-1195*, çev. Hrand D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944.
- Stevenson, W.B. *The Crusaders in The East*, Cambridge: Cambridge University Press, 1907.
- Şahin, Haşim. *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler(1300-1400)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Tay, Ömer. *Selâhaddin-i Eyyûbî’nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tay, Ömer. “Sultan Nûreddin Zengî’nin Yaşamında Sûfilerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufî Faaliyetler”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, 20/2 (Aralık 2021), 985-1006.
- Tomar, Cengiz. “Talâî’ b. Rûzzîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/495-496, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topal, Nevzat. “Aksaray’da İki Selçuklu Sultanı: İkinci ve Dördüncü Kılıçarslan”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 5/15 (2016), 79-91.
- Turan, Abdülkadir. *Kudüs’ün Fethinin Mimarı Nûreddin Mahmud Zengî*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Turan, Abdülkadir. “Nûreddin Mahmud Zengî Devri’nde İlmiye Sınıfı”, *Journal of İslamicjerusalem Studies*, 18/3 (2018), 35-50.
- Turan, Osman. *Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye (Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye 1071-1318)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Turan, Osman. “Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan” *Türkler Ansiklopedisi* c.VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Turan, Osman. “Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulman”, *Studia Islamica*, I, (1953).
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İctimai Müesseselere Bir Bakış”, *III.Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, İngilizceye çev. Emily Atwater Babcock, A.C Krey, New York: Colombia University Press, 1943.
- Yağmur, Mehmet Emin. *Nüreddin Mahmud B. Zengî'nin Haçlılar ile Mücadelesi*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yılmaz, Harun. “Meşîhatüşşüyûh'un Doğuşu ve Mısır'daki İki Hankah: Sâ'idüs'-Sü'adâ ve Sîryâkûs”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34 (2014), 1-21.
- Yürekli, Tülay. “Ortaçağ Müslüman Türk Dünyasında Münecimlik Üzerine Notlar”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (Aralık 2022), 327-335.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Nuaym el-Arkusi, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

EKLER

EK-1

XII. Yüzyıl'da Kuzey Suriye Haritası

(Anadolu Selçukluları ve Zengîler devletinin sınırları)³⁹³

³⁹³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II*, Harita I.

Bir Ortaçağ kroniğinde Nûreddin Mahmud Zengî'nin minyatürü³⁹⁴

³⁹⁴ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nur_ad-Din_Zangi.jpg (Erişim: 3 Eylül 2023)

Nûreddin Mahmud Zengî'nin Hama'da Âsi Nehri Kıyısında yaptırdığı
El-Câmiu'n-Nûrî (568/1172)'den bir görüntü.³⁹⁵

³⁹⁵ "El-Câmiu'n Nûrî", Erişim: 29 Ağustos 2023. <https://www.culthernews.de/syrian-heritage-archive-project/>

EK-4

Dımaşk'ta bulunan Nûriyye Medresesi (en-Nûriyyetü'l-Kübrâ) ve Nûreddin Zengî Türbesi.³⁹⁶

EK-5

En-Nûriyyetü'l-Kübrâ'nın iç avlusundan bir görüntü.³⁹⁷

³⁹⁶ “Nûreddin Zengî Külliyesi”, Erişim: 29 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nûreddin-zengi-kulliyesi>

³⁹⁷ “Nûriyye Medresesi”, Erişim: 29 Ağustos 2023. <https://algedra.com.tr/en/blog/nuriye-school-of-damascus-seljuk-style-of-islamic-interior-design>

EK-6

II. Kılıçarslan tarafından Aksaray civarında yaptırılmış bir Kervansaray (Alay Hanı).³⁹⁸

EK-7

Alay Hanı'nın cephe ve girişinden bir görüntü.³⁹⁹

³⁹⁸ "Alay Hanı", Erişim: 29 Ağustos 2023. <https://aproje.com.tr/portfolio/alay-han-aksaray-4/>

³⁹⁹ "Alay Hanı", Erişim: 29 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alay-hani>

EK-8

II. Kılıçarslan Dönemine Ait Sikke Örnekleri

Abbâsi Halifesi El-Mustazî Bi-emrillah ve II. Kılıçarslan adlarına H.573 senesinde Konya’da darp edilmiş bir sikke.

Abbâsi Halifesi Nâsır Lîdînillah ve II. Kılıçarslan adlarına H.581 senesinde Konya’da darp edilmiş bir sikke.⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ Betül Teoman, “Konya Darplı Anadolu Selçuklu Sikkeleri” *Yeni İpek Yolu:Konya Ticaret Odası Dergisi*, I (2018), 149.

